

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXXII) XXIV vol. 81.

Број 3/2024

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1451-4281

Број 3/2024 Год. (XXXII) XXIV vol. 81 стр. 1-176

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске”
1994. као научни часопис излази од 2002. године

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36

Телефон: 011/3349-204

E-mail: ips@ips.ac.rs, E-mail: pr@ips.ac.rs

www.ips.ac.rs, www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/

За издавача:

др Миша Стојадиновић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

Редакција:

др Драган Марковић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Зоран Милошевић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Јован Базић, редовни професор, Учитељски факултет, Универзитет у Приштини
– Косовска Митровица

др Мирјана Радојичић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Владан Станковић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Шуљагић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Сања Стошић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Александар Лукић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Драган Јовашевић, редовни професор, Правни факултет, Универзитет у Нишу
др Александра Мирковић Јанковић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Марија Ђорић, виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Милена Пешић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд
др Мијодраг Радојевић, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Секретари:

мср Андреа Матијевић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд
мср Милица Топаловић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд
мср Ненад Спасојевић, истраживач–сарадник, Институт за политичке студије, Београд

Лектура и коректура:

Ања Маљевић

Савет часописа:

Академик Елена Малишева, Руска академија наука
проф. др Мирољуб Јевтић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
др Никола Жугић, научни саветник у пензији, Институт за савремену историју, Београд
др Драган Новаковић, научни саветник, Православни богословски факултет, Универзитет у Београду
др Дубравка Стајић, виши научни сарадник у пензији, Институт за политичке студије, Београд
проф. др Бранко Ковачевић, редовни професор у пензији, Факултет политичких наука,
Универзитет у Бања Луци
проф. др Урош Шуваковић, редовни професор, Учитељски факултет, Универзитет у Београду
др Снежана Грк, научни саветник, Институт друштвених наука, Београд
др Маријана Максимовић, научни сарадник, Институт друштвених наука, Београд
проф. др Димитриј Константинович Безњук, редовни професор, Белоруски државни универзитет
проф. др Кирил Шевченко, редовни професор, Руски државни универзитет друштвених наука, Минск
проф. др Хакан Јалап, ванредни професор, Омер Халисдемир универзитет, Ниде
др Михаил Лобанов, доцент, Московска школа економије

Слог и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

САД/НАТО БОМБАРДОВАЊЕ СР ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПОЛОЖАЈ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ НАКОН РАТА У УКРАЈИНИ

Горан Лошић

WHAT DROVE THE AMERICAN DECISION TO THE
NATO BOMBING OF YUGOSLAVIA IN 1999?.....11-35

Марина Костић Шулејић, Никола Марковић

THE REPUBLIC OF SRPSKA AFTER THE WAR
IN UKRAINE: BETWEEN GUARANTEED RIGHTS,
DISAPPEARANCE AND INDEPENDENCE.....37-63

АКТУЕЛНО

Вања Глишин, Веран Станчевић, Александар Матковић

СТРАТЕГИЈЕ ЛОКАЛНОГ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА НА
ПОДРУЧЈУ АП ВОЈВОДИНЕ – ПАРТИЦИПАЦИЈА
МЛАДИХ ПРИ КРЕИРАЊУ СТРАТЕГИЈА.....67-97

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ, О МЕЂУОДНОСУ НОВИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И ПОЛИТИКЕ

Предраг Терзић

СХВАТАЊЕ ТЕОРИЈСКЕ МИСЛИ НИКОЛА
МАКИЈАВЕЛИЈА У ДЕЛУ
СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА.....101-118

Небојша Петровић

НОВИЈА СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ КАО
ОДРАЗ И АКТЕР ПОЛИТИЧКОГ ОКРУЖЕЊА..... 121-141

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Марија Ђорић

СРБИЈА И СВЕТ – ДРУШТВЕНЕ И
ПОЛИТИЧКЕ ПАРАДИГМЕ.....145-148

CONTENTS

FROM POLITICAL THEORY AND MODERN INTERSTATE RELATIONS

Goran Lošić

WHAT DROVE THE AMERICAN DECISION TO THE
NATO BOMBING OF YUGOSLAVIA IN 1999?.....11-35

Marina Kostić Šulejić, Nikola Marković

THE REPUBLIC OF SRPSKA AFTER THE WAR IN
UKRAINE: BETWEEN GUARANTEED RIGHTS,
DISAPPEARANCE AND INDEPENDENCE.....37-63

CURRENT ISSUES

Vanja Glišin, Veran Stančetić, Aleksandar Matković

STRATEGIES OF LOCAL SUSTAINABLE
DEVELOPMENT IN THE REGION OF AP VOJVODINA
- PARTICIPATION OF YOUNG PEOPLE IN
CREATING STRATEGIES.....67-97

FROM POLITICAL THEORY, ON THE RELATIONSHIP OF RECENT SERBIAN LITERATURE AND POLITICS

Predrag Terzić

UNDERSTANDING THE THEORETICAL THOUGHT
OF NICCOLÒ MACHIAVELLI IN THE WORK
OF SLOBODAN JOVANOVIĆ.....101-118

Nebojša Petrović

RECENT SERBIAN LITERATURE AS A
REFLECTION AND AGENT OF THE
POLITICAL ENVIRONMENT.....121-141

REVIEWS

Marija Đorić

SERBIA AND THE WORLD – SOCIAL AND
POLITICAL PARADIGMS.....145-148

УВОДНИК

Текст о НАТО бомбардовању СР Југославије 1999. године и положају Републике Српске након рата у Украјини уврстили смо под заједнички наслов, и он представља кључну тему овог броја Политичке ревије. Ово су сваки на свој начин садржајни и интересантни радови, а повезује их доминантно учешће НАТО и тзв. колективног Запада на челу са САД у југословенском рату – рату за „југословенско наслеђе” 1991–1995, затим у НАТО бомбардовању СР Југославије – Србије и Црне Горе 1999 (Г. Лошић), а затим у тзв. прокси рату у Украјини – у сукобу Украјине и Русије, рату чији исход има одлучујући утицај на положај, па и на сам опстанак Републике Српске (М. Костић Шулејић, Н. Марковић), као и на политички, геополитички, државно-територијални положај Срба у целини.

Тему Актуелно чини рад о стратегијама локалног одрживог развоја на подручју АП Војводине, у којем аутори, ослањајући се на емпиријску анализу већег узорка младих од 18 до 25 година, презентују своје резултате (В. Глишин, В. Станчевић, А. Матковић).

У рубрици Из политичке теорије, о међуодносу политике и новије српске књижевности, у прилици смо да вам представимо два занимљива рада. Један се односи на увек актуелног политичког писца Николу Макијавелија, овом приликом у мисли Слободана Јовановића (П. Терзић), као и новију српску књижевност у двострукој улози: као одраз и као актер политичког окружења, у којој аутор (Н. Петровић) даје више примера.

Рубрика Осврти и прикази представљена је једним садржајним чланком, у ком аутор (М. Ђорић) представља књигу о савременим друштвеним и политичким парадигмама.

Обавештавамо сараднике да радове за следећи број можете послати до 1. новембра текуће године.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

**САД/НАТО БОМБАРДОВАЊЕ СР ЈУГОСЛАВИЈЕ
И ПОЛОЖАЈ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
НАКОН РАТА У УКРАЈИНИ**

11

Горан Лошић

WHAT DROVE THE AMERICAN DECISION
TO THE NATO BOMBING OF YUGOSLAVIA IN 1999?

37

Марина Костић Шулејић, Никола Марковић

THE REPUBLIC OF SRPSKA AFTER THE WAR
IN UKRAINE: BETWEEN GUARANTEED RIGHTS,
DISAPPEARANCE AND INDEPENDENCE

УДК 355.469.2(497.1)''1999''

DOI: 10.5937/pr81-48498

Прегледни рад

Политичка ревија

3/2024.

Vol. 81

стр. 11-35

Goran Lošić*

Sapienza University of Rome

WHAT DROVE THE AMERICAN DECISION TO THE NATO BOMBING OF YUGOSLAVIA IN 1999?

Abstract

This paper discusses relations between American branches of power and the NATO bombing of Yugoslavia in 1999. Primarily, the focus is on U.S. President Bill Clinton's official statements, administration staff, and members of U.S. Congress. The aim is to analyze dominant arguments, political discourse, and narratives about the military operation against Yugoslavia. The work addresses a central analytical question: What drove the American decision to the NATO military action against Yugoslavia in 1999? In other words, the research intends to dig into who was involved in the military campaign from the part of American branches of power and who was against it. The work consists of three parts; the first provides a short contextual framework with the conceptual and theoretical background; the paper then looks at President Clinton's central arguments for initiating the war. In the last part, the article presents specific reflections regarding the justification of bombing and opinions against it in the U.S. Congress. As a methodology tool, the work utilizes content analysis. The sources are based on the BBC, CNN, Washington Post, New York Times, Wall Street Journal, Guardian, and Los Angeles Times texts, on NATO and Clinton Foundation

* Email address: losic.goran@live.com; ORCID: 0009-0006-7501-8610.

online data, Clinton Digital Library Archive and U.S. Congress (House of Representatives and Senate) records.

Keywords: NATO bombing, Yugoslavia, American foreign policy, U.S. Congress, Bill Clinton

CONTEXTUAL BACKGROUND

The USA called the NATO bombing of Yugoslavia and the military attacks a “humanitarian intervention” – “Operation Allied Force”. The bombings started on March 24 and stopped in June when an agreement was reached in Kumanovo (North Macedonia) to withdraw Yugoslav armed forces from Kosovo and Metohija. After that, a U.N. peacekeeping mission was established (NATO 2022). Lastly, the U.N. Resolution 1244 adopted in June granted “the people of Kosovo can enjoy substantial autonomy within the Federal Republic of Yugoslavia” (UNSC, S/RES/1244). Furthermore, it could be argued that the NATO campaign presented an illegal war of aggression against a sovereign state, U.N. and OSCE member, violating international law without the U.N. Security Council’s authorization.

Namely the NATO bombing was the second military intervention in its history after the 1994 and 1995 clashes with Serbian forces in Bosnia and Herzegovina in military operations “Deadeye” and “Deliberate Force” (NATO 2023). Likewise, it was the first time that NATO used military force without the approval of the U.N. Security Council. After Serbian police action against Kosovo Albanians in the village of Račak in January 1999, NATO opted to act, this time on Serbia’s territory. William Walker, an American diplomat and head of the Kosovo OSCE Verification Mission, accused Serbian forces of the intervention in Račak (OSCE 2003, 11).

Subsequently, the Rambouillet (Paris) Accords failed on March 23 when Yugoslavia refused the NATO presence on its territory and military and police forces withdrew from Kosovo and Metohija. Richard Holbrooke, the U.S. special envoy, left Belgrade and returned to Brussels, announcing that Yugoslav President Slobodan Milošević rejected the presence on the ground of NATO peacekeeping forces. Holbrooke communicated to NATO Secretary-General Javier Solana that diplomacy could not solve the crisis and that Yugoslavia was a NATO issue (BBC 1999). It would

have given NATO the right to free movement across Serbia. Hereafter, NATO decided to act by force (NATO 1999a). Solana authorized the Supreme Allied Commander in Europe, American General Wesley Clark, to commence with military attacks on Yugoslavia (NATO 1999b). Ten years later, the former U.S. Secretary of State Henry Kissinger underlined, “the Rambouillet text, which called on Serbia to admit NATO troops throughout Yugoslavia, was a provocation, an excuse to start bombing” (Bancroft 2009).

LITERATURE REVIEW

NATO wanted to obtain authorization from the U.N. Security Council for military action but was opposed by Russia and China. These countries indicated they would veto such a proposal. Additionally, on March 26, 1999, China and Russia demanded “the immediate cessation of the use of force against the Federal Republic of Yugoslavia and the urgent resumption of negotiations”, but the Security Council failed to adopt it. However, NATO continues its campaign without the U.N. support, stressing a “humanitarian intervention”. Amid the debate, American ambassador to the U.N. Peter Burleigh stated “Belgrade had chosen the path of war. It had continued to attack innocent Kosovars. Disturbing reports had been received that Serb forces were using human shields, that non-combatants were being rounded up in large groups, and that some were being summarily executed” (UNSC, Press Release SC/6659). A great number of scholars in literature and media have discussed the American role.

In the midst of the war, Huntington and Chomsky discussed the American foreign policy. During the bombing of Yugoslavia, Samuel Huntington published an article arguing that the U.S. is the only superpower in global politics. According to Huntington, the United States has the capability to promote its interests worldwide since it is the sole country with military, economic, ideological, diplomatic, cultural, and technological power. Nevertheless, he underlines that at the end of the 20th century and beginning of the 21st century, international relations are changing amid the struggle for more power in a hybrid, uni?multipolar system with one superpower and several major powers? German-French alliance in the EU, Russia, China, Japan, India, Iran, South Africa and Brazil (Huntington 1999, 35–36). Furthermore, in May 1999, Noam Chomsky described NATO as the master of the world. On the 50th anniversary

of the foundation, its members “ratified the New Strategic Concept proposed by the United States, which permits to go beyond its defensive role and intervene militarily, without a mandate from the United Nations, against a sovereign state”. Chomsky sees the bombing of Yugoslavia as “a turning point in the global order” because the U.N. as a source of international legality was ignored since the military operation started in the name of “humanitarian intervention” but without the authorization of the Security Council. Thus, the NATO bombing further undermined the fragile structure of international law and escalated the conflict between Serbs and Kosovo Albanians (Chomsky 1999).

Three days after the bombing commenced, the question of legality and legitimization was addressed in the New York Times. For instance, Allan Gerson, a former counsel to the United States mission to the United Nations, stressed that the NATO bombing “flouts the traditional interpretation of the (U.N.) charter, but it is compatible, with the emerging international humanitarian law that recognizes the rights of individuals to be protected from genocidal practices, torture and other gross human rights abuses”. Contrary, Jack Goldsmith, a professor of international law at the University of Chicago Law School, underlined “that critics of the NATO bombing have a pretty good legal argument (...) if you just read the letter of international law, it does not expressly provide an exception for a humanitarian intervention”. Finally, Ted Galen Carpenter, a foreign policy specialist at the Cato Institute in Washington, criticized American leaders: “It has been a longstanding standard of international law, that internal disputes in a country, however disagreeable, do not justify external military intervention (...) Anything can be an emergency if the intervening country declares it so” (Glaberson 1999).

Likewise, many years after the NATO military action, the topic was part of the debate in academia. In conclusion, in the text from 2004, Joseph Nye, a political scientist and professor at Harvard University, underscored “the role of the American soft power” in the legitimization of NATO’s use of military force against Serbia in 1999, regardless of the absence of a formal U.N. Security Council resolution. According to Nye, military intervention was legitimate because the United States had the soft power to attract allies and influence public opinion, stressing that the U.N. was not the only source of legitimacy. The American professor rationalized the military campaign by the words that “many people concluded that the Kosovo campaign was legitimate (although not formally legal) because it had the *de facto* support of a large majority

of Security Council members” (Nye 2004, 269). Due to the imprecise, Nye’s explanation remains vague – Why is the U.N. not the only source of legitimacy? What are the other sources of legitimacy? Who are “many people”? Is it, at times, the U.N. an unwieldy institution just because of the veto power mechanism, which does not serve America’s hard, soft, or smart power interests?¹ It is indicative that Nye was part of the Jimmy Carter Administration; later in the Bill Clinton era, he was a National Intelligence Council member from 1993 to 1994. In 1994/1995, Nye worked as an Assistant Secretary of Defense for International Security Affairs; in 2014, during the Obama Administration, he was appointed to the Foreign Affairs Policy Board (Harvard Kennedy School 2023). Hence, it may be argued that Nye acts as a politician and member of the U.S. administration, unlike an independent intellectual.

A different opinion comes from Cristopher Layne’s neorealist perspective. A professor at Texas University argues that U.S. – NATO military operations in Bosnia in 1995 and Kosovo in 1999 were unilateral American decisions (Layne 2010, 61). Equally, James Peterson, a professor of Political Science at Valdosta State University, writes about President Clinton and his “unilateral peacemaking policy with NATO forces”, where Clinton is not eager to involve the U.N. in the peace project (Chittick 2006, 157–158, according to Peterson 2014, 111). Therefore, Layne challenges American foreign policy from a neorealist theoretical standpoint; he criticizes the absence of multilateralism in American politics, by-passing international institutions, international law, and norms, ignoring public and Congressional opinion, and not respecting different views of other countries (Layne 2010, 51). Namely, Layne discusses neorealist positions, American foreign policy, and hegemony in the book “The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present” (Layne 2007).

Besides, professor John Mearsheimer, delineating the *offensive realism theory*, stresses that superpowers aim to increase power; they create world order by acting unilaterally, thinking on self-state interests, demonstrating power, and not working together for secure international order; for instance, that occurred when Russia has opposed U.S. foreign policy and NATO 1999 war against Yugoslavia (Mearsheimer 2001, 27). In addition, Huntington points out two crucial tools of coercion that the U.S. “utilized a decade after the end of the Cold War to impose its will

¹ NATO could be seen as a political actor in the global arena in service of American foreign policy.

on other countries”: military intervention and economic sanctions. The consequence is a growing reputation as a “hollow hegemon” and the “rogue superpower”. Likewise, American leaders wrongly interpret the world as unipolar, claiming to act and “speak on behalf of the international community – but they are only one part of it” (Huntington 1999, 39–40).

Furthermore, Robert Keohane, a professor of Political Science at Princeton University, and Ruth Grant, from Duke University, analyze the legitimacy and legality of NATO bombing. They note that “legitimacy derives from conformity to human rights norms widely shared by the elites and publics of the most powerful states in the global political system and maintained by public discourse”. For instance, the Independent International Commission on Kosovo classifies the NATO war against Yugoslavia as legitimate since it aims “to protect an innocent population”, but it is “illegal according to the United Nations”. On one side, it was the “responsibility to protect” innocent populations; on the other, it was the norm of state sovereignty (Grant and Keohane 2005, 35). Thus, the Independent Commission of Inquiry on bombing and South African jurist, Justice Goldstone described the NATO intervention as “illegal but legitimate”. Moreover, Noam Chomsky, an American linguist, historian, philosopher, and Professor Emeritus at MIT, argues that “illegal” makes it a war crime. However, the American leaders pointed out legitimacy since “it was necessary to stop genocide”. Here, Chomsky underscores “the inversion of history” (Chomsky 2006).

Finally, further thinking is based on a neorealist theory of professor of Political Science Kenneth Waltz, who describes NATO as a non-independent international institution subordinated to American national interests (Waltz 2000, 18). Therefore, the Clinton Administration considers NATO the instrument for maintaining American power and domination of European states’ foreign and military policies. Besides, the Balkans are the region where the USA wants to test and show its power and dominance after the Cold War (21–23).

On the other hand, Serbian professors Proroković and Krga, analyzing the NATO aggression on its 20th anniversary, stress several reasons for the military campaign: to enhance NATO credibility before its 50th anniversary, to overthrow Milošević and put Yugoslavia under NATO control, to neutralize Russian influence in the region, to minimize the role of the UN, and to demonstrate the US dominant power (Proroković and Krga 2019, 144). Also, Slobodan Janković, a senior research fellow at the Institute of International Politics and Economics, sees the NATO

bombing of Yugoslavia in 1999 as part of the “fragmentation” of the former federal country. As Janković notes, this process started with “larger political and ideological reformulation of the world after the end of the Cold War”. It culminated with the NATO occupation of the Serbian southern province (Janković 2019, 169). Moreover, French professor Alexis Troude, emphasizes the geopolitical aspects of the NATO aggression against Yugoslavia, such as, geoeconomic (mining wealth of Kosovo and Metohija) and “military- strategic interests of the United States and its allies” (Troude 2019, 123).

CLINTON’S ADMINISTRATION AND ARGUMENTS FOR NATO MILITARY OPERATION

This section examines discourse and official communications in Clinton’s Administration: the views of President Clinton, Secretary of Defense William Cohen, Vice President Al Gore, and State Secretary Madeleine Albright. The work will use the content analysis of speeches, interviews, statements on the topic in media, and Clinton Digital Library transcripts of Clinton’s conversations with other leaders. The article utilizes the qualitative method since it is appropriate for this research question. Before the NATO campaign, Clinton, on February 11, when the Rambouillet meetings were in progress, discussed with German Chancellor Gerhard Schroeder possible intervention and was preoccupied with the UN authorization: “We are having the NATO Summit in the spring, a time when we should celebrate our new members and keep the doors open to others. We have difficulties with Chirac on UN authority, out of area mission without prior explicit UN authorization. We cannot allow our hands to be tied, in case something happens that we have to respond to” (Clinton Digital Library 1999a). One week later, at the meeting with French President Jacques Chirac at the White House, Clinton announced: “There will be a very brief period between the collapse of talks and the start of airstrikes” (Clinton Digital Library 1999c).

Moreover, on March 5, Clinton met Italian Prime Minister Massimo D’Alema at the White House, and he expressed the opinion that Milošević could accept the Rambouillet agreement under threat: “Now, the big question before us is what if the Kosovars say yes but Milosevic says no? Under the existing policy of NATO, we must be prepared to take air action to reduce his capacity to hurt the Kosovar-Albanians. In the end,

I think that Milosevic will agree but only if he believes we are prepared to follow through with our threats” (Clinton Digital Library 1999d).

Here are certain statements of attitudes concerning the campaign, whether favoring it or expressing criticism. On March 24, 1999, in a speech on the Yugoslav strike addressed to the American nation, President Clinton said: “ (...) today our armed forces joined our NATO allies in airstrikes against Serbian forces responsible for the brutality in Kosovo (...) We act to prevent a wider war, to defuse a powder keg at the heart of Europe...Kosovar men were dragged from their families, fathers, and sons together, lined up, and shot in cold blood (...) It is an attack by tanks and artillery on a largely defenseless people (...) Ending this tragedy is a moral imperative. It is also important to America’s national interests (...) a dictator in Serbia who has done nothing since the Cold War ended, but started new wars (...)” (CNN 1999). Thus, the bombing presents an American national interest and moral imperative to fight against the Serbian “dictator” and “brutality on defenseless people shot in cold blood”; Clinton does not mention NATO support to the Kosovo Liberation Army.

In a telephone call with Russian President Boris Yeltsin on April 19, Clinton discussed the role of NATO, control over the KLA, and possible solutions to end the war: “If there is no military element, the Kosovars will never return. The Serbs forces have burned all their villages, burned them alive, raped children, and there is no way they will come back without military protection. Here is the dilemma about a military force. I don’t care what it is called, but if there is no NATO involvement, we won’t be able to get the Albanians to disarm. We can get the KLA to disarm” (Clinton Digital Library 1999e).

Subsequently, on April 22, the White House organized the NATO meeting, which Javier Solana defined as “one of the most important meetings in NATO history”. The question was what to do with Serbian radio and television transmissions. President Clinton stressed: “No one thought we could stop Milosevic in Kosovo with an air action of a few weeks. We have to broaden the targets, make the Serbs uncomfortable while minimizing civilian casualties, and stepping up economic pressures” (Clinton Digital Library 1999f).

A few days later, Clinton defended the NATO bombing of a Serbian national television station, legitimizing the action, the TV. station as a target, and the killing of Serbian civilians in Belgrade: “Serb television is an essential instrument of Mr. Milosevic’s command and control...He

uses it to spew hatred and to basically spread disinformation. He does not use it to show all the Kosovar villages he's burned, to show the mass graves, to show the children that have been raped by the soldiers that he sent there" (Harris 1999). In an attack at a T.V. station, sixteen people die, all of whom are security workers, makeup artists, and technicians. Amnesty International report states that in the case of the NATO bombing of the Radio Television of Serbia, NATO forces deliberately targeted a civilian object, which is why this was a war crime. Additionally, Amnesty International points out that by attacking Yugoslavia, NATO violated international law because they were sure civilians would be killed by hitting a civilian object (Erlanger 2000).

Turning back to President Clinton's speech to the Veterans Organization on Kosovo in May 1999, he claims that "at least 100.000 Kosovar Albanians missing" and exposes the argumentation for American intervention: "(...) Unfortunately, for more than ten years now, President Milosevic has pursued a different course for Serbia, and for much of the rest of the former Yugoslavia. Since the late 1980, he has acquired, retained, and sought to expand his power, by inciting religious and ethnic hatred in the cause of greater Serbia (...) by demonizing and dehumanizing people, especially the Bosnian and Kosovar Muslims, whose history, culture, and very presence in the former republic of Yugoslavia impede that vision of a greater Serbia. He unleashed wars in Bosnia and Croatia, creating two million refugees and leaving a quarter of a million people dead. Though his ethnic cleansing is not the same as the ethnic extermination of the Holocaust, the two are related – both vicious, premeditated, systematic oppression fueled by religious and ethnic hatred. There must also be an international security force with NATO at its core. Without that force, after all they've been through, the Kosovars simply won't go home (...) But you do not have systematic slaughter and an effort to eradicate the religion, the culture, the heritage... Mr. Milosevic and his allies have dragged their people down a path of racial and religious hatred (...)” (Clinton Foundation 1999). Kosovar Muslims' status is presented in jeopardy, but it is fundamental to know that Kosovar Albanians are also orthodox and catholic.

Military action against Serbian "ethnic cleansing" served well to restore credibility to NATO (Jentleson 2007, 428 according to Peterson 2014, 111). In this speech, a simplified explanation of the civil wars in Yugoslavia can be noticed, blaming one side for the conflict or, more precisely, one political actor. Utilizing numbers has the purpose of

empowering statements. Also, mentioning the concept of Greater Serbia in the wrong context and not talking about Greater Albania proves poor knowledge of Balkan history. Fierce words include ethnic cleansing, ethnic extermination, systematic slaughter, and comparison with the Holocaust.

The same year, in June, at a press conference in the White House, President Clinton again accused Serbia – “tens of thousands of people were killed (...) all those little girls were raped, and all those little boys were murdered”; he said: “NATO stopped deliberate, systematic efforts at ethnic cleansing and genocide” (The White House 1999). Comparing Kosovo to the Holocaust starts in March, before the bombing: “What if someone had listened to Winston Churchill and stood up to Adolph Hitler earlier? How many people’s lives might have been saved? And how many American lives might have been saved?” It is essential that in the same interview, Clinton underscores America’s economic interest in protecting Kosovo: “If our country is going to be prosperous and secure, we need a Europe that is safe, secure, free, united, a good partner for trading, wealthy enough to buy our product” (Blitzer 1999). Chomsky argues that “the term genocide as applied to Kosovo is an insult to the victims of Hitler. In fact, it is revisionist to an extreme”. He highlights that until January 1999, most killings came from the Kosovo Liberation Army guerillas supported by the CIA. Chomsky continues: “If that is genocide, then the whole world is covered with genocide. In fact, the 50th Anniversary of NATO occurred right in the middle of all of this. The way it is presented is: the atrocities took place and, then we had to bomb to prevent genocide, just inverted” (Chomsky 2006).

Similarly, the media group Accuracy in Media accuses the American foreign policy of not telling the truth regarding the events in Kosovo, increasing the number of civilian deaths to justify military intervention. The group claimed that the USA “was determined to go to war; the Rambouillet talks as a ‘peace deal’ between the Serbs and the Kosovo Albanians were designed to fail”. Namely, NATO Commander American General Wesley Clark was blamed for pushing the war (Irvine and Kincaid 1999). Moreover, in March 2022 in Rome, I interviewed Sergio Vento, the Italian ambassador in Paris in 1999 and a member of Lamberto Dini’s (Italian Foreign Affairs Minister) delegation in Rambouillet. According to Vento, dossier Račak was a typical example of a media campaign, and then during the talks in France, U.S. Secretary of State Madeleine Albright supported the Albanians, particularly the military current led by Thaci and Haradinaj. Ambassador Vento further concludes: “To the

surprise of Italy, France, and Germany, the American proposal to Serbia was a classic dictate according to which Serbia should become a NATO protectorate with the permission of the forces of this alliance to enter the country. For that dictate, the USA prepared all the documents and even what the new Constitutions of Serbia and Kosovo should be. Practically, it was not a negotiation, but an ultimatum from the USA, and normally Serbia could not accept it" (Barović 2022).

It can be argued that the story regarding human rights and "protecting innocent people" serves to camouflage American economic and geopolitical interests. Likewise, after the bombing ended, prestigious journals like *The Wall Street Journal* and *New Statesman* criticized the Clinton administration for the false and exaggerated statements about genocide (Pearl 1999; Pilger 2000). Even a NATO spokesman and former BBC correspondent Mark Laity states: "We would rather be criticized for overestimating the numbers who died than for failing to pre-empt." Thus, *The Guardian* claimed that "100 000 ethnic Albanians massacred in Kosovo revised to under 3000 as exhumations near the end". Therefore, the question is whether the military action was humanitarian or had it as a goal to maintain NATO credibility in a post-Cold War world (Steele 2000). Furthermore, Chomsky focuses on Western media as responsible actors for glorifying the Clinton administration. *New York Times*, French and British press writes about a "normative revolution", the USA as "the leader of the free world", "acting from pure altruism", and "Clinton's policy as a noble phase with a saintly glow" (Chomsky 2006).

Additionally, James K. Oliver, a professor of American foreign policy and international relations at the University of Delaware, highlights that during Clinton's eight years in office, "the most dangerous engagement of U.S. military forces occurred in the Balkans". The significant detail is that Clinton never asked for Congressional authorization. Indeed, Clinton reported the actions to Congress and tried to get support but never explicitly requested authorization. Like in 1994 in Bosnia against Serbian forces, five years later, in 1999, Clinton acted unilaterally with an attack on a sovereign state without congressional authorization: "Yesterday I decided that the United States would vote to give NATO the authority to carry out military strikes against Serbia if President Milosevic continues to defy the international community". The procedure is that Congress should give the President authority, and then the latter can authorize NATO (Oliver 2010, 279–280). Arguably, after the civil war in Croatia and Bosnia, American foreign policy toward Serbia (Kosovo and Metohija) was a continuity of unilateralism.

Therefore, these were President Clinton's arguments. Besides, the Secretary of Defense and Vice President of the USA have the same views as the President. Namely, William Cohen, Secretary of Defense, in April 1999, at a press conference at NATO Headquarters, said: "The appalling accounts of mass killing in Kosovo and the pictures of refugees fleeing Serb oppression for their lives make it clear that this is a fight for justice over genocide" (U.S. Department of Defense 1999). Moreover, in May, he speaks about Kosovar Albanians: "We've now seen about 100,000 military-aged men missing (...) they may have been murdered". Cohen also stresses the positive actions of the Kosovo Liberation Army: "KLA effort will prove to be Milosevic's quagmire, his Vietnam" (Doggett 1999). As can be seen, the argumentation for the bombing repeatedly is based on the narrative of "justice, genocide, mass killing, and 100.000 victims".

For instance, in March, before the military operation, another vital actor, American Vice President Al Gore, declared: "If Milosevic does not call off his attack and stop the slaughter of innocent men, women and children, we are determined to act to diminish the military power that he has turned ruthlessly toward the Kosovo people and help the Kosovar Albanians win the safety, security and self-government they deserve" (Blitzer 1999). Hence, an accent is at stopping "the slaughter of innocent men, women and children".

Another figure significantly involved in the war was State Secretary Madeleine Albright. Walter Isaacson, an American historian, journalist, Professor of History at Tulane University, former chairman and CEO of CNN, and Managing Editor of Time, defines the Kosovo war as "Madeleine's war". He underlines that Albright was pushing the U.S. into war. As reported by Isaacson, Albright was struggling decidedly for the moralistic and assertive new world role for America. Further, at a London conference on a meeting with foreign ministers, Albright announces: "History is watching us" (Isaacson 1999). Other sources provide possible explanations of how Albright got the war the U.S. wanted: "We deliberately set the bar higher than the Serbs could accept it (...) because they needed a little bombing". Reportedly, she had a meeting with a Kosovo delegation member, Hashim Thaci², before Rambouillet talks where she said: "If you say yes and the Serbs say no, NATO will strike and go on striking until the Serb forces are out and NATO can go in. You will have security. And you will be able to govern yourselves" (Elich 2019). According to Huntington, the issue with American foreign

² He is accused of war crimes and imprisoned in the Hague tribunal.

policy is when American officials tend to act as if the world were unipolar, boasting American power and defining the U.S. as a benevolent hegemon in tackling global problems. For instance, in 1998, Albright called the United States “the indispensable nation” and stressed that “we stand tall and hence see further than other nations” (Huntington 1999, 37).

Similarly, the opinions confessed after the NATO bombing provide interesting observations. For example, Chomsky emphasizes that the best explanation for the NATO bombing of Yugoslavia comes from Strobe Talbott, a person from the highest level of the Clinton administration. Namely, Talbott was President Clinton’s Deputy Secretary of State and the leading U.S. negotiator during the war. He was director of the Pentagon/State Department Intelligence Joint Committee on Diplomacy during the NATO intervention; consequently, Chomsky thinks he was one of the *top* of the Clinton administration. So, Talbott in 2005 writes: “It was Yugoslavia’s resistance to the broader trends of political and economic reform ? not the plight of Kosovar Albanians ? that best explains NATO’s war”. Fundamentally, the argument is that Serbia was the last country in Europe that did not want to make the required social and economic reforms and then be subordinated to the U.S. neoliberal programs. Consequently, the American administration decided to destroy Serbia. According to Talbott, the war’s “real purpose had nothing to do with concern for Kosovar Albanians and human rights” (Chomsky 2006).

THE U.S. CONGRESS AND NATO BOMBING

The opinions of the members of the U.S. Congress appear equally crucial for the dossier. Amid the NATO intervention, the U.S. Congress deliberated a few resolutions. First, the United States House of Representatives supported a non-binding resolution on March 11, by a vote of 219–191 conditionally (only if a peace agreement was reached) approving President Clinton’s plan to send 4.000 troops to the NATO peacekeeping mission in Kosovo (Clerk U.S. House of Representatives 1999). Namely, 174 Democrats and 44 Republicans support the President, claiming that “the United States has a moral obligation to stop a genocidal war”. Simultaneously, 173 Republicans and 18 Democrats opposed the Resolution (Mitchell 1999). Accordingly, numerous Republicans were against the President’s plan for Kosovo.

In a telephone call with Tony Blair yet on February 4, President Clinton was concerned about Congress’s opinion even for eventually

sending ground peacekeeping troops in Kosovo and Metohija: “I gather there is a general feeling that a lot of European countries are willing to make troop contributions. That will help me to get Congress to support participation. I just gave a speech today. I basically said we were considering our participation and talking to Congress about it. I will make the strongest case I can, but our system is that they have to come up with money for it. The more European countries that are willing to participate and the greater extent, the better luck I will have with the Republican Congress” (Clinton Digital Library 1999b).

In the first voting in March, the Senate supported U.S. participation in NATO bombing of Yugoslavia. It was 58 in favor and 41 against; 16 Republicans and 42 Democrats authorized bombing. Conversely, the contrary had 38 Republicans and 3 Democrats. Hence, various Republicans vehemently opposed the Clintons’ foreign policy, considering the military operation very risky; they prepared the resolution against NATO intervention, but it was not debated before March 24. Notably, most Democrats insist that airstrikes are necessary and inevitable (Kempster 1999; U.S. Senate 1999). However, even Republican Senator from Arizona, John McCain, who backs the resolution, is not entirely sure if it would be the right decision: “Congress and the American people have good reason to fear that we are heading toward another permanent garrison of Americans in a Balkan country where our mission is confused and our exit strategy a complete mystery”. Additionally, a Republican Senator from New Hampshire, Robert Smith, defines Kosovo’s circumstances as a civil war. At the same time, he worries for the American citizens and American soldiers: “American lives are being put in jeopardy because of a civil war in Kosovo” (Schmitt 1999). One week later, Senator McCain changed his stance: “We must now do whatever it takes to win, we cannot allow this Balkan thug to prevail. We must do whatever is necessary, including perhaps sending in ground troops” (Connolly 1999).

In April, the House Appropriations Committee accepted \$13 billion in emergency spending for the cost of air military action. On the other hand, a second non-binding resolution for approving the mission fails in the House of Representatives. At the end of voting, it was 213–213 (Pine 1999). Summing up, the House of Representatives and the Senate have different opinions; President Clinton obtained more extensive support for Kosovo politics in the U.S. Senate. Also, most U.S. House Republicans voted against two resolutions, contrary to approval for the US participation in the NATO intervention.

At the end of April, the debate regarding sending ground troops to Yugoslavia finished with rejection from the Republicans (U.S. Congress House of Representatives 1999). In the House, by a vote of 249 to 180, decision-makers approved a Republican-proposed bill that did not allow Clinton to use funds to transfer U.S. ground troops to Serbia without authorization from Congress. For instance, Dennis Hastert, a Republican from Illinois and House Speaker comments that Clinton “should better explain the goals, the costs, and the long-term strategy of why the USA is in Yugoslavia” (Pine 1999). Moreover, Tom Campbell, a Republican from San Jose, proposes to Congress “to formally declare war on Yugoslavia or order the withdrawal of all U.S. troops and equipment within thirty days”. However, the withdrawal bill failed in the House of Representatives by 290 to 139. Likewise, the declaration of war was firmly rejected by 427 to 2. In other words, nobody wants to declare war on Yugoslavia, but at the same time, the House members do not have the majority of votes for the withdrawing option; the status quo results from the voting. Consequently, Republican Tony P. Hall from Ohio criticizes Congress because of the contradictory resolutions related to the war. Ultimately, his Republican colleague, Charlie Norwood, a Vietnam War veteran, highlights that giving support to Clinton would “allow our nation to plunge into a quagmire from which there will be no exit”. Also, the House Speaker’s proposal’s primary goal is to emphasize Congress’s constitutional duty to decide about sending U.S. troops into war. Nevertheless, Clinton acts like he does not require categorical authorization from Congress for military operations abroad. Finally, the members of the House of Representatives are highly divided. Regarding supporting the air attacks, 181 Democrats and 31 Republicans voted *yes*; 26 Democrats and 187 Republicans opted for *no* (Pine 1999).

It is essential to remember that Article II, section 2 of the U.S. Constitution says that “the President shall be Commander in Chief of the Army and Navy”, but Article I, section 8 underlines that only “Congress has the power to declare war”; the President signs the Declaration (Constitution of the United States). In the book *Foreign Affairs and the U.S. Constitution*, Louis Henkin, a professor Emeritus at Columbia University, deals with constitutional confusion between the President’s power on foreign affairs, more precisely, of the use of military force and the constitutional power of the Congress. Henkin repeats that Congress has the exclusive constitutional power to declare war. This exclusive power represents the limits of the powers of the Commander in Chief (Henkin 1997).

Going back to the Senator's opinions, one of the first Senators stressed that the U.S. must win the war against Yugoslavia at all costs and even send in Serbia ground troops was a Republican John McCain, later a candidate for the 2000 presidential nomination. Therefore, military action against Belgrade seems part of the U.S. presidential election campaign. On the other side, Tim Hutchinson, a Republican Senator from Arkansas, states: "It has yet to be adequately demonstrated to Congress or the American people that it is our vital national interests that have drawn us into this conflict. In fact, I would say, we have stumbled into this conflict, we have slipped into this war". The same opinion comes from Democratic Senator from Minnesota Paul Wellstone, supporting: "cessation from what seems to be a slide toward the bombing of a broader array of non-military targets, a potential oil embargo directed at other countries – toward deeper involvement in a wider war—that I believe we will come to regret." In addition, a Republican Senator from Ohio, the only Senator of Serbian origin, Voinovich George, addresses critiques of the NATO military action: "The time has come, Mr. President, where NATO needs to get off its high horse, restrain its ego and instead of trying to save face over a major foreign policy blunder, start thinking about saving lives." It is interesting that he is against bombing but supports the idea of removal of Serbian troops from Kosovo: "It is time to stop the bombing and put everyone's effort into finding a diplomatic solution that will quickly result in removal of Serbian troops in Kosovo" (Crowley 1999). Analyzing American foreign policy (as well towards Yugoslavia), Huntington describes "the U.S. as the lonely sheriff and the world policeman" that the most of the planet does not accept; unilateral sanctions and interventions lead to "foreign policy disasters". Huntington argues that American decision-makers should leave the benign-hegemon illusion that their values and interests are the same as those of the rest of the world (Huntington 1999, 47–48).

CONCLUSIONS

Twenty-five years after the NATO bombing, the work grappled with American foreign policy in Yugoslavia. As discussed above, the Clinton administration utilized harsh accusations as a dominant argument against Serbia in political discourses. NATO military action is justified as a humanitarian intervention, a "moral imperative" to stop or prevent "genocide, ethnic cleansing, and extermination, systematical slaughtering,

brutality, mass killing, powder keg, cold blood, dictatorship, and massacre". One of the arguments was a comparison between the Holocaust and Kosovo and Hitler with Milošević. Several times in American political underpinnings, a technique was used to overestimate the number of casualties in a war conflict. On the other side, Congress was not united in supporting President Clinton's decision to bomb Yugoslavia. The House of Representatives and Senate were exceedingly divided; numerous Republicans opposed the war. The real reason for such a decision remained unclear; were they against military action, or perhaps they opposed American foreign policy just because Bill Clinton came from the Democratic Party?

However, the Republicans argued that the military mission is a mystery and that American lives should not be risked because of the civil war in Kosovo and Metohija; the Senators were preoccupied that the military action could be a quagmire for the USA; they criticized the targeting of civilian objects; the main message would be that the war was not of vital American interest and that the solution should be found in diplomatic acting. Finally, the U.S. Congress did not declare war against Yugoslavia. Instead, President Clinton decided to act unilaterally as a Commander in Chief.

The NATO bombing of Serbia was the topic of many international academic authors, and it is not new. However, this spring marks the 25th anniversary of the bombing and the aggression, and the topic has more relevance as a reminder of the implications in international relations. Namely, the bombing of Serbia and the Kosovo war was detrimental to further steps in American foreign policy as an introduction and a general probe for military actions in Iraq. Likewise, later in the multipolar world, other significant international actors, such as Russia and China, utilized this example to highlight the unilateral American decision in 1999 that violated international law and order, bypassing the UN role. The latest example is the visit of Chinese President Xi Jinping to Serbia and jointly mark the anniversary of the NATO bombing of the Chinese Embassy in 1999. Also, amid the war in Ukraine, it is indicative the statement of Russian foreign minister Sergey Lavrov at November OSCE meeting in Skopje, stressing the destroyed military-political dimension of OSCE by NATO and EU in 1999 "brutal bombing" of Yugoslavia and later in 2008, taking Kosovo and Metohija from Serbia, violating 1244 UN Security Council Resolution and the principle of the inviolability of borders in Helsinki Final Act (OSCE 2023).

REFERENCES

- Bancroft, Ian. 2009. "Serbia's anniversary is a timely reminder." *The Guardian*. March 24, 2009. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/24/serbia-kosovo>.
- Barović, Đorđe. 2022. „Nemačka je razbila Jugoslaviju!” *Vesti*. 3. april 2022. <https://www.vesti-online.com/nemacka-je-razbila-jugoslaviju/>.
- BBC. 1999. "World: Europe. NATO poised to strike." March 23, 1999. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/301900.stm>.
- Blitzer Wolf, Christiane Amanpour, John King and Andrea Koppel. 1999. "Clinton: Serbs must be stopped now." *CNN*. March 28, 1999. <http://edition.cnn.com/US/9903/23/u.s.kosovo.04/>.
- Chomsky, Noam. 1999. "War in the Balkans. NATO, master of the world." *Le Monde diplomatique*. May 2, 1999. <https://mondediplo.com/1999/05/02chomsky>.
- Chomsky, Noam. 2006. "On the NATO Bombing of Yugoslavia. Noam Chomsky interviewed by Danilo Mandić." *Chomsky.info*. April 25, 2006. <https://chomsky.info/20060425/>.
- Clerk United States House of Representatives. 1999. "Final Vote Results for Roll Call 49." March 11, 1999. <https://clerk.house.gov/evs/1999/roll049.xml>.
- Clinton Digital Library. 1999a. President Clinton's Meetings and Calls with Foreign Leaders. "Memorandum of Conversation – Chancellor Gerhard Schroeder of Germany." Accessed on May 31, 2024. <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/101576>.
- Clinton Digital Library. 1999b. President Clinton's Meetings and Calls with Foreign Leaders. "Memorandum of Telephone Conversation - Prime Minister Tony Blair of the United Kingdom." Accessed on May 31, 2024. <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/101614>.
- Clinton Digital Library. 1999c. President Clinton's Meetings and Calls with Foreign Leaders. "Memorandum of Conversation - President Jacques Chirac of France." Accessed on May 31, 2024. <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/101588>.
- Clinton Digital Library. 1999d. President Clinton's Meetings and Calls with Foreign Leaders. "Memorandum of Conversation - Prime

- Minister Massimo D'Alema of Italy." Accessed on May 31, 2024. <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/118496>.
- Clinton Digital Library. 1999e. President Clinton's Meetings and Calls with Foreign Leaders. "Memorandum of Telephone Conversation – President Boris Yeltsin of Russia." Accessed on May 31, 2024. <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/101600>.
- Clinton Digital Library. 1999f. President Clinton's Meetings and Calls with Foreign Leaders. "Memorandum of Conversation with NATO Secretary General Javier Solana." Accessed on May 31, 2024. <https://clinton.presidentiallibraries.us/items/show/118886>.
- Clinton Foundation. 1999. "Speech by President to Veterans Organizations on Kosovo." *Clinton Foundation*. May 13, 1999. <https://web.archive.org/web/20070927022255/http://www.clintonfoundation.org/legacy/051399-speech-by-president-to-veterans-organizations-on-kosovo.htm>.
- CNN. 1999. "Transcript: Clinton addresses nation on Yugoslavia strike." *CNN*. March 24, 1999. <https://edition.cnn.com/ALLPOLITICS/stories/1999/03/25/clinton.transcript/>.
- Connolly, Ceci. 1999. "Gore Increases Role in Kosovo Crisis." *The Washington Post*. March 31, 1999. [washingtonpost.com/wp-srv/politics/campaigns/wh2000/stories/gore033199.htm](http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/campaigns/wh2000/stories/gore033199.htm).
- Crowley, Candy. 1999. "Senate likely to table Kosovo resolution." *CNN*. May 3, 1999. <https://edition.cnn.com/ALLPOLITICS/stories/1999/05/03/kosovo.congress/>.
- Doggett, Tom. 1999. "Cohen Fears 100,000 Kosovo Men Killed by Serbs." *The Washington Post*. May 16, 1999. <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/balkans/stories/cohen051699.htm>.
- Elich, Gregory. 2019. "How Madeleine Albright Got the War the U.S. Wanted." *Global Research-Centre for Research on Globalization*. May 13, 2019. <https://www.globalresearch.ca/how-madeleine-albright-got-war-u-s-wanted/5677347>.
- Erlanger, Steven. 2000. "Rights Group Says NATO Bombing in Yugoslavia Violated Law." *The New York Times*. June 8, 2000. <https://www.nytimes.com/2000/06/08/world/rights-group-says-nato-bombing-in-yugoslavia-violated-law.html>.

- Glaberson, William. 1999. "Legal Scholars Support Case for Using Force." *The New York Times*. March 27, 1999. <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/europe/032799kosovo-legal.html>.
- Grant, Ruth, and Robert Keohane. 2005. "Accountability and Abuses of Power in World Politics." *American Political Science Review* 99 (1): 29–43. DOI: 10.1017/S0003055405051476.
- Harris, John. 1999. "Clinton Urges Patience with NATO Bombing Campaign." *The Washington Post*. April 25, 1999. <https://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/balkans/stories/clinton25.htm>.
- Harvard Kennedy School. "Joseph Nye." Accessed on December 20, 2023. <https://www.hks.harvard.edu/faculty/joseph-nye>.
- Henkin, Louis. 1997. *Foreign Affairs and the U.S. Constitution*. Oxford: Clarendon Press.
- Huntigton, Samuel. 1999. "The Lonely Superpower." *Foreign Affairs* 78 (2): 35–49. DOI: 10.2307/20049207.
- Irvine, Reed, and Cliff Kincaid. 1999. "Deceit and Lies Over Kosovo." *Accuracy in Media*. November 24, 1999. <https://web.archive.org/web/20220329010712/https://www.aim.org/media-monitor/deceit-and-lies-over-kosovo/>.
- Isaacson, Walter. 1999. "Madeleine's war." *CNN*. May 10, 1999. <https://edition.cnn.com/ALLPOLITICS/time/1999/05/10/albright.html>.
- Janković, Slobodan. 2019. "NATO road to Serbia: why 1999?" In *David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications*, ed. Nebojša Vuković, 155–176. Belgrade: Institute of International Politics and Economics, Faculty of Security Studies at the University of Belgrade.
- Kempster, Norman. 1999. "Clinton Wins Senate Support for U.S. Attacks on Serbia." *The Los Angeles Times*. March 24, 1999. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-mar-24-mn-20479-story.html>.
- Layne, Christopher. 2007. *The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present*. New York: Cornell University Press.
- Layne, Christopher. 2010. "The Unbearable Lightness of Soft Power." In *Soft Power and U.S. Foreign Policy: Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives*, eds. Inderjeet Parmar and Michael Cox, 51–82. London and New York: Routledge.

- Mearsheimer, John. J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W. Norton & Company.
- Mitchell, Alison 1999. "In Vote Clinton Sought to Avoid, House Backs a Force for Kosovo." *The New York Times*. March 12, 1999. <https://www.nytimes.com/1999/03/12/world/in-vote-clinton-sought-to-avoid-house-backs-a-force-for-kosovo.html>.
- North Atlantic Treaty Organization [NATO]. 1999a. "Press Statement by Dr. Javier Solana, Secretary General of NATO." *Press Release* (1999)040, March 23, 1999. <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-040e.htm>.
- North Atlantic Treaty Organization [NATO]. 1999b. "The situation in and around Kosovo. Statement Issued at the Extraordinary Ministerial Meeting of the North Atlantic Council held at NATO Headquarters, Brussels, on 12th April 1999." *Press Release*, M-NAC-1(99)51. <https://www.nato.int/docu/pr/1999/p99-051e.htm>.
- North Atlantic Treaty Organization [NATO]. 2022. "Kosovo Air Campaign (March-June 1999)." *NATO*. Last updated 17 May. 2022. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49602.htm.
- North Atlantic Treaty Organization [NATO]. 2023. "Operations and missions: past and present." *NATO*. Last updated July 10, 2023. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52060.htm.
- Nye, Joseph. 2004. "Soft Power and American Foreign Policy." *Political Science Quarterly* 119 (2): 255–270. DOI: 10.2307/20202345.
- Pearl, Dan, and Robert Block. 1999. "Despite Tales, the War in Kosovo Was Savage, but Wasn't Genocide." *The Wall Street Journal*. December 31, 1999. <https://www.wsj.com/articles/SB946593838546941319>.
- Peterson, James. W. 2014. *American Foreign Policy: Alliance Politics in a Century of War, 1914–2014*. New York: Bloomsbury Academic.
- Pilger, John. 2000. "U.S. and British officials told us that at least 100,000 were murdered in Kosovo. A year later, fewer than 3,000 bodies have been found." *The New Statesman*. September 4, 2000. <https://www.newstatesman.com/node/151946>.
- Pine, Art. 1999. "2 House Votes Point to Lack of Support for Balkan Action." *The Los Angeles Times*. April 29, 1999. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1999-apr-29-mn-32235-story.html>.
- Proroković, Dušan, and Branko Krga. 2019. "The causes of the NATO aggression on the FR Yugoslavia." In *David vs. Goliath: NATO war*

- against Yugoslavia and its implications*, ed. Nebojša Vuković, 137–154. Belgrade: Institute of International Politics and Economics, Faculty of Security Studies at the University of Belgrade.
- Schmitt, Eric. 1999. “Senate Votes to Support Air Strikes Against Yugoslavia.” *The New York Times*, March 24, 1999. https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/learning/general/featured_articles/990324Ewednesday.html.
- Steele, Jonathan. 2000. “Serb killings ‘exaggerated’ by west.” *The Guardian*. August 18, 2000. <https://www.theguardian.com/world/2000/aug/18/balkans3>.
- Oliver, James. K. 2010. “Bill Clinton and the Practice of Preemptory Presidentialism.” In *Presidents and War*, eds. Anthony J. Eksterowicz and Glenn P. Hastedt, 279–280. New York: Nova Science Publishers.
- Organization for Security and Co-operation in Europe [OSCE]. 2003. “An analysis of the human rights findings of the OSCE Kosovo Verification Mission October 1998 to June 1999.” *OSCE*. May 12, 2003. <https://www.osce.org/files/f/documents/d/d/17772.pdf>.
- Organization for Security and Co-operation in Europe [OSCE]. 2023. “Statement by H.E. Mr. Sergey Lavrov, Minister of Foreign Affairs.” *OSCE*. November 30, 2023. <https://www.osce.org/chairpersonship/559902>.
- The White House Office of the Press Secretary. 1999. “The President’s Press Conference.” *The White House* <https://clintonwhitehouse5.archives.gov/WH/New/html/19990625b.html>.
- Troude, Alexis. 2019. “The geopolitical aspects of the 1999 NATO aggression against Yugoslavia.” In *David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications*, ed. Nebojša Vuković, 123–136. Belgrade: Institute of International Politics and Economics, Faculty of Security Studies at the University of Belgrade.
- Waltz, Kenneth N. 2000. “Structural Realism after the Cold War.” *International Security* 25 (1): 5–41. DOI: 10.1162/016228800560372.
- United Nations Security Council [UNSC]. 1999. “Security Council rejects demand for cessation of use of force against Federal Republic of Yugoslavia.” *Press Release*. SC/6659. <https://press.un.org/en/1999/19990326.sc6659.html>.

- United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999. <https://digitallibrary.un.org/record/274488>.
- United States Congress House of Representatives. 1999. "Declaring states of war between United States and Government of Federal Republic of Yugoslavia." *Congressional Record* Vol. 154 (59). April 28, 1999. <https://www.congress.gov/congressional-record/volume-145/issue-59/house-section/article/H2427-1>.
- United States Department of Defense. 1999. "Secretary Cohen's Press Conference at NATO Headquarters, April 7, 1999." *United States Department of Defense* <https://web.archive.org/web/20070929124314/http://www.defenselink.mil/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=582>.
- United States Senate. 1999. "Roll Call Vote 106th Congress – 1st Session." *United States Senate* March, 23 1999. https://www.senate.gov/legislative/LIS/roll_call_lists/roll_call_vote_cfm?congress=106&session=1&vote=00057.
- United States Senate. Constitution of the United States. Article I, Section 8; Article II, Section 2. <https://www.senate.gov/about/origins-foundations/senate-and-constitution/constitution.htm#a2>.

Горан Лошић*

Сапиенца универзитет, Рим

ШТА ЈЕ ПОДСТАКЛО АМЕРИЧКУ ОДЛУКУ НА НАТО БОМБАРДОВАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1999. ГОДИНЕ?

Резиме

Овај рад анализира односе између америчких грана власти и НАТО бомбардовања Југославије 1999. године. Пре свега, фокус је на званичним изјавама председника САД Била Клинтона (*Bill Clinton*), члановима администрације и америчког Конгреса. Циљ је анализирати доминантне аргументе, политички дискурс и наративе о војној операцији против Југославије. Текст се бави централним аналитичким питањем: Шта је подстакло америчку одлуку на војну акцију НАТО против Југославије 1999. године? Другим речима, истраживање намерава да установи ко је био укључен у војну кампању од стране америчких грана власти, а ко је био против. Рад се састоји из три дела; први пружа кратак контекстуални оквир са концептуалном и теоријском позадином; након тога, рад се осврће на главне аргументе председника Клинтона за покретање рата. У последњем делу, чланак износи одређена размишљања о правдању бомбардовања и ставовима против истог у америчком Конгресу. Као методолошки алат, рад користи анализу садржаја. Извори су засновани на Би-Би-Си (*BBC*), Си-Ен-Ен (*CNN*), Вашингтон Пост (*Washington Post*), Њујорк Тајмс (*New York Times*), Вол Стрит Џурнал (*Wall Street Journal*), Гардијан (*Guardian*), и Лос Анђелес Тајмс (*Los Angeles Times*) текстовима, као и на интернет подацима НАТО, Клинтонове фондације, Архива Клинтонове

* Имејл адреса: losic.goran@live.com; ORCID: 0009-0006-7501-8610.

Дигиталне Библиотеке и стенографским записима америчког Конгреса (Представнички дом и Сенат).

Кључне речи: НАТО бомбардовање, Југославија, америчка спољна политика, Конгрес САД, Бил Клинтон

* Овај рад је примљен 30. децембра 2023. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2024. године.

УДК 327:911.3(497.6)
DOI: 10.5937/pr81-52958
Оригинални научни рад

Политичка ревија
3/2024.
Vol. 81
стр. 37-63

Marina Kostić Šulejić*

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

Nikola Marković**

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

THE REPUBLIC OF SRPSKA AFTER THE WAR IN UKRAINE: BETWEEN GUARANTEED RIGHTS, DISAPPEARANCE AND INDEPENDENCE***

Abstract

The article identifies and analyses three main determinants that affect the position of the Republic of Srpska (RS) in Bosnia and Herzegovina (BH) before and after the beginning of the war in Ukraine in February 2022 to determine the conflictual potential of this position and possible outcomes. The main hypothesis is that, with the ongoing processes of EU and NATO integration, Kosovo's unilateral independence, and the rise of global conflicts and polarization, relations in the BH became more unstable and radicalised. The possible outcomes that the authors consider are the preservation of the Dayton position of the RS in the BH, the disappearance of the RS as a separate entity in the BH, and, the independence of RS as a form of self-determination and a way to protect the sovereign rights of Serbs. The authors employed content and discourse analysis methods and a comparison of three

* Email address: marina@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-1342-7332.

** Email address: nikola.markovic@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0004-4299-1807.

*** This article is created within the scientific research project "Serbia and challenges in international relations in 2024", financed by the Ministry of science, technological development and innovation of the Republic of Serbia, and implemented by the Institute of international politics and economics (IPE) in 2024. The article is a result of a mentorship in the IPE.

determinants before and after February 2022. They conclude that, since the war in Ukraine, the position of RS is pushed toward “radical outcomes” – disappearance or independence - in the action-reaction mode, which are at the same time the most conflictual outcomes, and less toward the most desired one – the preservation of Dayton Agreement and guaranteed rights based on consociative democracy.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Republic of Srpska, Dayton Agreement, High Representative for BH, consociative democracy, Serbs, Serbia

THE DETERMINANTS OF THE INSTABILITY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA IN BOSNIA AND HERZEGOVINA BEFORE THE WAR IN UKRAINE

With the ongoing processes of EU and NATO integration, Kosovo’s unilateral independence, and the rise of global conflicts and polarization after February 2022 relations in the BH became more unstable and radicalised. There are three basic determinants of the instability of the Republic of Srpska (RS) in the BH after 2022: 1. Inherent collision between the principles of consociative democracy based on the guaranteed rights for all peoples on the one side, and majority or unilateral rule in key institutions such as Constitutional Court and the imposition of the decision by the High Representative (OHR), on the other, 2. The relations among the peoples themselves inside the entities (between the Croats and Muslims in the BH Federation and the ruling parties and opposition), and 3. External actions by other states, such as various propositions in the United Nations Security Council (UN SC) of the resolutions regarding the war crimes in the BH.

Bosnia and Herzegovina was constituted based on the Dayton Peace Agreement in 1995, which includes its Constitution in Annex IV and the principle of consociative democracy. The principle of consociative democracy refers to equal representation of all peoples or social groups in the formation of government and the right to *veto* or block all processes that may threaten the rights of one group within the community. This principle aims to ensure autonomy in decision-making for all segments of society. The Venice Commission of the Council of Europe, in its decision

of June 10, 2005, clearly indicated that the Dayton Agreement, and thus the Constitution of B&H, is an international document, and therefore their interpretation must be governed by international law (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine 94/2014; Каран 2021, 89–90; Митровић 2014, 44–46; Благојевић 2012, 135–150; Simović 2017, 269–271). The BH Constitutional Court, mandated to protect the Constitution, is made up of nine members, two coming from each of the three constituent nations and three delegated by the European Court of Human Rights. Since a majority of five votes is required to make a decision, in case, for example, of an agreement between Bosniak and foreign judges, the court can override the Representatives of the other two nations, Serbian and Croatian, respectfully. Also, the ability of the OHR to make unilateral decisions arose after the meeting in Bonn in December 1997, when it was authorized to remove officials who violated the Dayton Peace Agreement. This is also implemented in Resolution 1174 of UN SC from June 1998 (OHR n.d.; Lazić 2018, 181–192; UN SC Resolution 1174). Also, the Dayton Peace Agreement stipulated that the foreign administrators in BH leave the country by 2005, but their mandate was extended because they failed to make the country self-sustainable and saw the possibility of unilateral decisions keeping the country under some kind of foreign protectorate (Кецмановић 2007, 5–10). The governance and decision-making of these institutions have created an inherent tension between the principles of consociative democracy and the decisions based on the guaranteed rights of all peoples in BH, on the one side, and the overriding of one ethnic group over the other or the external imposition of the decision without the consent of all three peoples, on the other. This has also led to a significant potential for conflict between the three peoples on the institutional level and between ethnic groups and the OHR. The pacing process of disempowerment of the entities to create stronger federal institutions in the framework of BH's EU and NATO integration can end their independent functions. When, in May 2009, Milorad Dodik's government demanded the return of 68 jurisdictions to the entity, that were taken away from it by majority voting, relations with Western countries worsened. Dodik and government officials in the Republic of Srpska were characterized as "destroyers of the post-Dayton process", even though the representatives of the Serbian people advocated for the respect of the original Dayton Agreement, which guaranteed Srpska's broad autonomy (Раковић 2016, 362–364). In opposition to this process, the break-out of Ukrainian conflict in 2022, the inability of Serbs to

create its association in Northern Kosovo and more pressure on Serbian entity increased the instability in BH and prospects in the direction of totally independent state of Republic of Srpska. Independent RS would be probably seeking the union with Serbia, which would create hard choices for this country.

Relations of the RS and its leadership with the Constitutional Court and the OHR

There are three basic issues of special concern for the relations of RS and BH Constitutional Court and OHR: ownership over the property, judicial reform and the Day of the RS.

The Constitutional Court repealed the articles of the Constitutional Law on the flag, coat of arms and anthem of both the Republic of Srpska and BH Federation (BH Constitutional Court Ruling 2007, Ђукановић 2014, 76–81). Regarding the property rights there is no consensus among the main BH stakeholders. After the collapse of Prud Process, on September 14, 2010, the National Assembly of the Republic of Srpska adopted the Law on the Status of State Property located on its territory and subject to the prohibition of alienation. The law stipulated that the confiscated property would be transferred to the ownership of the entity, and as such it would be listed in public books and made available to the RS Government. At the beginning of January 2011, the High Representative Valentin Intzko issued an order suspending the application of this law and the transfer of property, until the Constitutional Court of BH issued a ruling on it. He threatened that if he did not comply with his decision, sanctions would be applied to persons and institutions that do the opposite (OHR 2011). The Government of the Republic of Srpska believed that the actions of the High Representative undermined the independence of the judiciary branch, the Constitutional Court and international law, with the aim of self-maintaining its position and strengthening the “foreign factor”. An extensive report with such content was sent from Banja Luka to the UN SC at the end of December (Влада РС 2010, 35–38). In mid-February 2015, Denis Zvizdić, the Prime minister-designate from the ranks of the Bosniak people, announced a new transfer of competencies from the entities to the state level, during the presentation of the program of the Council of Ministers of BH. This was badly received by the Serbs and in April, the SNSD adopted the Declaration on the Independent and Free Republic of Srpska, which demanded the functioning of the

state on the principle of union and the harmonization of the decisions of the High Representative with the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina (Антић и Кеџмановић 2016, 371–377).

In 2017, there was a dispute between RS and the Constitutional Court of BH due to the decision according to which the military property in Хан Пijesak. The decision was prompted by a NATO official who wanted to prepare for Bosnia's entry into this alliance. NATO feared that military facilities in the hands of the Republic of Srpska could harm its interests, due to close ties with Russia and Serbia. In July 2017, the Constitutional Court rejected the appeal of the Republic of Srpska, which highlighted the violation of the Constitution and the European Convention on Human Rights and Freedoms. As a reaction to this NATO policy, the National Assembly in Banja Luka voted in November for the country's military neutrality. The decision ruled out any possibility of joining NATO unless the people of Srpska make a different decision. In August 2018, the NATO headquarters in Sarajevo welcomed the decision of the Constitutional Court about military property in Хан Пijesa (Петровић 2021, 48–49).

At the end of 2019, the National Assembly of the Republic of Srpska passed a decision according to which all agricultural property on its territory is in its ownership. This aimed to annul the decision of the High Representative and the Constitutional Court to return to the Republic of Srpska some of the competencies it had under the Dayton Agreement. At the beginning of February 2020, the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina annulled this decision (passed at the beginning of March), which immediately caused a reaction in Banja Luka. On February 17, the National Assembly called for a boycott of the work of all Representatives of Srpska in joint state bodies, while Dodik, together with the members of HDZ BH, submitted a request for the removal of foreign judges in the Constitutional Court. Thus, Bosnia and Herzegovina returned to the state of paralyzed institutions (Službeni glasnik BiH, Doc. No. 16/20, 2020; Radio Slobodna Evropa 2020a).

Along with this dispute, there was pressure from the EU on the leadership in Banja Luka regarding judicial reform. The situation became quite complicated when Intzko dramatized the problem in his presentation before the Security Council, stressing the need for the replacement of the leadership of the Republic of Srpska and international intervention. The situation calmed down after the visit of Catherine Ashton, then EU Commissioner for Security and Foreign Policy, to Banja Luka in May

2011. It was agreed to launch a dialogue on “judicial reform”. With the seriousness of the functioning of Bosnia and Herzegovina as a state, the political Representatives of the EU countries were in no hurry to ratify the Association Agreement (signed in 2008). It only entered into force in mid-2015, and Bosnia and Herzegovina applied for membership in early 2016 (Петровић 2021, 43–56).

There was also a dispute regarding the celebration of the Republic of Srpska Day. On the proposal of the Bosniak member, on November 26, 2015 Constitutional Court decided to cancel the celebration of Srpska Day, which was held on January 9, declaring it unconstitutional. All political Representatives of the Serbian people refused to recognize the decision. At the session of the National Assembly in Banja Luka on July 15, 2016, a referendum on the constitutionality of the Republic of Srpska Day was announced by the unanimous declaration of all 63 deputies. Representatives of the Bosniak club “Homeland” (Domovina), however, left the session, while their deputy Mihnet Okić asked for the reaction of the High Representative Valentin Intzko. The Bosniak club in the Council of Peoples acted similarly, vetoing the decision and asking the Constitutional Court of the Republic of Srpska to annul the referendum. However, the request was rejected. In the referendum on September 25, the citizens of RS almost unanimously decided to celebrate January 9 as Republic Day (Суботић 2016, 1–3; Раковић 2016, 119–120, 126–129).

Without the consent of the United Nations Security Council, which is necessary for the appointment of the High Representative, Christian Schmidt was appointed to this position. The authorities in Banja Luka soon refused to recognize his appointment, and Russia and China took the same position during the Security Council session in July. The Assembly of the Republic of Srpska on July 31 decided not to apply Valentin Intzko’s law on its territory, which was later confirmed in October by the President of Srpska Željka Cvijanović (Суботић 2021, 112–113, 115–118). At the SNSD party meeting held in Pale at the end of October, Dodik reiterated the continuation of the “struggle for the return of the competencies” of the Republic of Srpska that were taken from it. He believed that RS must possess all the powers guaranteed to it by the Dayton Agreement (Balcani e caucaso/BiH 2021).

Inter- and intra-ethnic relations in BH

After the October 2014 elections, Milorad Dodik's SNSD won power in the Assembly, while Mladen Ivanić from the united opposition was elected to the BH Presidency. Cohabitation led to a dispute over who has priority, the political Representatives of the Serbs in Sarajevo or the Serb authorities in Banja Luka. The end of 2018 was marked by elections at all levels in BH. In RS, Milorad Dodik's SNSD won a convincing victory in the parliamentary elections, while Željka Cvijanović, from the same party, was elected president. Dodik was elected as a Serbian member of the BH Presidency. Since Dodik's SNSD achieved an excellent result in the elections at the level of the BH Parliamentary Assembly, it was not possible to form a government at the state level without their participation. In the BH Federation, Šefik Džaferović from the SDA party was elected as a member of the Presidency of the Bosniak people. However, since Bosniaks had the right to vote for a Croatian member of the Presidency, and as their share grew in the total population, they also elected a Croatian member (Антић и Кеџмановић 2016, 379–380; Al Jazeera Balkan 2016; Мијатовић 2024, 85).¹ This fulfilled the fear of political Representatives of the Croatian people that the Bosniaks would try to diminish the role of the Croats. Željko Komšić, a supporter of the unitary state and a man close to the authorities in Sarajevo, was elected as the Croatian member of the presidency, with a greater number of votes than Džaferović (221,500 to 208,000 votes) (Станковић 2019, 77–81; Vukadin, Iličić i Čubela 2021, 11).² These election results created a favorable situation for the development of a political crisis surrounding the formation of the government in the B&H Federation, but also at the federal level. The crisis lasted for almost an entire year, leaving the country without a government. The main stumbling block was the insistence of Bakir Izetbegović, head of the Bosniak SDA, that Bosnia

¹ At the end of June 2016, data on the population census from 2013 were published, according to which Bosniaks achieved a majority of over 50% in the territory of the entire country. Inhabitants of the Bosniak nationality who lived abroad were included in that figure so that the demands of the Bosniak elite for a unitary state would have greater support. Almost 34.7% of people declared themselves as Serbs, which amounted to about 1.228.000 people. Serbs in the Federation of Bosnia and Herzegovina were reduced to 2.5%, while in Republika Srpska the number of Croats and Bosniaks increased to 16.5%.

² The fact that Komšić was elected exclusively by Bosniak votes is shown by the exact data, according to which he did not receive the support of Croats greater than 5%. In the town of Kalesija, where there are only 35 Croats, more than 7.000 people voted for him, while in the majority Croat towns of Široki Brijeg, Čitluk, Grude and Posušje, he won less than 0.7%.

and Herzegovina implement NATO's Annual National Program, which was part of the previously adopted Membership Action Plan (MAP) for NATO. Milorad Dodik insisted on preserving the political and military neutrality of the state, following the decision of the National Assembly of the Republic of Srpska and the policy pursued by Serbia (Deutsche Welle 2019).

Candidate Zoran Tegeltija from SNSD was appointed as the federal government Representative, while Dodik agreed to send the Annual National Program for NATO. This last claim was delivered by Izetbegović and Komšić, Representatives of Bosniaks and Croats (Al Jazeera Balkan/BiH 2020). In the situation of new paralysis of the institutions over the issue of agricultural property, a dispute arose over the manner of functioning and implementation of the Reform Program, by which Bosnia and Herzegovina declared itself to accept the Action Plan for NATO membership. Although Dodik gave his consent to the introduction of the Reform Program, he refused to recognize the decision announced by NATO in January 2020, that Bosnia is on the way to membership. The outbreak of the COVID-19 pandemic caused the ruling leadership to be busy with other important issues. Local elections were organized in November 2020. The dissatisfaction of ordinary people with political conflicts manifested itself in the fact that the ruling Bosniak SDA lost the post of mayor of Sarajevo, while Dodik's SNSD was similarly defeated in the battle for the mayor of Banja Luka (Петровић 2021, 48–50; Radio Slobodna Evropa 2020b).

External factors

A destabilization of the position of the Republic of Srpska also comes from the various actions of the external factors regarding the war experiences of the country. Seven days after stepping down from his position, on May 27, High Representative Valentin Intzko, passed the Law on the Prohibition of Denying the Genocide of Bosniaks during the Wars in the 90's in Srebrenica. In the Security Council, for example, at the suggestion of Great Britain, a proposal for a Resolution on the genocide in Srebrenica was submitted. At the request of the officials of the Republic of Srpska and Serbia, during the sessions from July 6 to 7, 2015, Russia vetoed and prevented the adoption of this resolution (Политика 2015). Seven days later, Serbian President Aleksandar Vučić was attacked during the commemoration of the victims of Srebrenica.

The Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina suspected several persons of Bosniak nationality for that act, but the investigation was terminated after a year without a relevant explanation. In Belgrade, they characterized this act as the involvement of the highest circles in Sarajevo in the attack on Vučić (Radio Slobodna Evropa 2015; Политика 2016).

In February 2019, the government of the Republic of Srpska formed a Commission to investigate the suffering of all peoples on the territory of Srebrenica region from 1992 to 1995. The presidency of this body was entrusted to the distinguished Holocaust expert, historian Gideon Greif (Закључни извештај 2020, 1029–1036). In 2020, this Commission issued a comprehensive report of 1,036 pages. This caused excitement and sharp reactions in pro-Western and Bosniak circles (Euronews SRB 2021). When Joe Biden's administration assumed power in early 2021, Bosniak leaders in Sarajevo intensified their push towards NATO and EU integration. They criticized the Dayton Peace Treaty for paralyzing Bosnia and Herzegovina, blaming Serb resistance for obstructing Atlantic integration. The goal for many was to diminish or abolish the Republic of Srpska in favor of a unitary state structure. New problems for the functioning of Bosnia and Herzegovina arose in 2022. Since the Israeli newspaper "Haretz" published incorrect news on January 19 that Gideon Greif's commission stated that genocide took place in Srebrenica, numerous media in the Balkans and world outlets reported on that fact. However, three days later Greif's commission immediately published a statement that the news was false (Политика 2022).

THE WAR IN UKRAINE AND THE FURTHER RADICALIZATION OF THE POSITION OF THE REPUBLIC OF SRPSKA

The Russian Federation's attack on Ukraine on February 22, 2022, completely radicalized the attitudes of all participants in the conflict. From that moment on, NATO looked particularly negatively at all elements in Europe that had some form of political cooperation with Moscow, such as the Republic of Srpska and Serbia. While the destabilization came in the North of Kosovo, the RS faced further instability along all three determinants – relations with the Constitutional Court and the OHR, inter- and intra-ethnic relations, and activities of external actors. The pressure pushed for additional radicalization – the West, primarily the US, attempts to bring the RS into line with European attitudes toward

the war and state reforms, including imposition of sanctions against Milorad Dodik and its associates, on the one side, and attempts to achieve broader independence, including both territorial and national integrity of the Republic of Serbia and Serbs in general, on the other (Kostić Šulejić and Blagojević 2024, 455–460). The action-reaction mode in B&H characterized a further and more intense period after February 2022.

Relations of the RS and its leadership with the Constitutional Court and the OHR

Disputes regarding state property continued throughout 2022. On February 10, the National Assembly in Banja Luka passed the Law on Immovable Property Used for the Functioning of Public Authorities. This caused a real uproar in the Bosniak public, because of the intention to declare that property to be the property of the federal authorities. HR Schmidt in April decided to suspend the application of the Law on immovable property used for the functioning of public authorities. The main objective was to prevent the entities from controlling state property until a new law was passed, while the federal authorities were given the authority to manage it (OHR 2022). Additionally, On September 22, the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina passed a decision that stated that the “Republic of Srpska does not have the constitutional authority to regulate legal matters”, which is the subject of Schmidt’s Law (Bilten Ustavnog suda Bosne i Hercegovine 2022). This decision is considered by the RS as a direct violation of Articles 3.3³ and 3.5⁴ of the BH Constitution.

As a response to the actions of the High Representative and the Constitutional Court, at the end of December 2022, the National Assembly of the Republic of Srpska passed the Law on Immovable Property Used for the Functioning of Public Authorities (Службени гласник Републике Српске 16/23, 2023). In March 2023, the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina issued a decision invalidating the law on immovable property passed by the Assembly of the Republic of Srpska (Radio Slobodna Evropa 2023a). In mid-March, Dodik warned that the Republic of Srpska would secede from Bosnia and Herzegovina if attempts to

³ Article 3. 3. “competences not given to the federal authorities in Constitution belong to the entity”.

⁴ Article 3. 5. spoke that the state of Bosnia and Herzegovina can provide competence if there is an entity’s consent.

confiscate its property continued. He proposed unification with Serbia into a single state. Having considered the attitude of the Constitutional Court to be discriminatory toward the Serbs, the People's Assembly of the Republic of Srpska called on the Serbian members to withdraw from its work and thereby make it illegal (Tanjug 2023).

Since HR Schmidt did not have the approval of the UN Security Council, the National Assembly of Republic of Srpska decided on June 21 to pass a law by which the decisions of the High Representative are considered invalid on its territory (Народна скупштина Републике Српске, бр. 02/1-021-696/23 2023). Six days later the Constitutional Court also lost its legitimacy, when the National Assembly of the Republic of Srpska decided to pass a law that would not apply the decisions of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina until the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina passed a new law on the Constitutional Court. The essence of the law is that it requires a fairer attitude towards the rights of the Serbian people. In addition, the law exempts from criminal responsibility all persons who had to respect the decisions of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, and the institutions of Republic of Srpska provided them with protection (Народна скупштина Републике Српске, бр. 02/1-021-726/23 2023). On July 1 the HR prevented the entry into force of the Law on Amendments to the Law on publication of laws and other regulations on the territory of the Republic of Srpska (Канцеларија високог представника 2023a) and suspended the law that refers to the decision not to apply the decisions of the Constitutional Court on the territory of RS (Канцеларија високог представника 2023b).

On this occasion, the US State Secretary Blinken stated that the RS is undermining the sovereignty and territorial integrity of Bosnia and Herzegovina, as well as the decisions of the High Representative, which Dodik and Srpska are violating (Al Jazeera Balkans 2023). For this reason, on July 31, the State Department decided to impose sanctions against four officials of the Republic of Srpska (Milorad Dodik, President, Nenad Stevandić, President of the National Assembly, Radovan Višković, Prime Minister, and Željka Cvijanović, Serbian member of the Presidency of Bosnia and Herzegovina). They are accused of destroying the legal order, the Dayton Agreement, the Constitution, sovereignty, and territorial integrity of Bosnia and Herzegovina. It was especially pointed out that the High Representative has the right to be the “supreme authority for the interpretation of the Dayton Agreement”, and that Dodik, after signing

the decree on the entry into force of these laws on July 7, violated the constitution (U.S. Embassy in Sarajevo 2023a).

At the beginning of July, the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina formed a team of three prosecutors who launched an investigation against Dodik, the president who signed the decree on the disputed laws, and Miloš Lukić, acting director of the RS Official Gazette, where the laws were published on July 9 (Службени гласник Републике Српске, бр. 60 2023; Radio Slobodna Evropa 2023b). On September 9, the Prosecutor's Office of B&H filed an indictment against Dodik and Lukić. They were accused of violating Article 203 of the Criminal Code because they did not respect the decisions of the High Representative, which blocked the adoption of the two aforementioned controversial laws (Tužilaštvo BiH 2023). The trial started on October 15, 2023. In November 2023, a draft of the new Law on the immunity of officials of the Republic of Srpska was drafted, according to which any official can refer to this law if criminal or civil proceedings are initiated "as a consequence of not respecting the dignity of the High Representative" (Article 8) (Paragraf 2023).

In the BH Federation, the leader of the Croatian Democratic Union, Dragan Čović, asked to discuss the adoption of the new electoral law, to prevent the possibility of Bosniaks electing a Croatian member of the Presidency. On the other hand, Dodik demanded the adoption of the law on the Constitutional Court and the removal of foreign judges, who as a rule always voted against the Republic of Srpska (Al Jazeera Balkans 2024). The High Representative Schmidt demanded that the new electoral law requested by the Croats be adopted, and warned that in another case, he would impose an electoral law. On January 3, 2024, Dodik warned that the RS itself will pass an election law according to which the election commission of this entity will control the municipal and republican elections, while the elections for the Presidency and the House of Representatives of Bosnia and Herzegovina will be under the jurisdiction of the federal election commission (CIK BiH) (RTS 2024).

Political representatives of the ruling parties of Serbs, Croats, and Bosniaks met on January 18 at Dodik's private estate in Laktaši, where they negotiated the way to change the electoral law and three laws required by the EU. Croat leader Čović requested that the electoral law be changed so that the political representative of Croats in the Presidency is elected if he receives a majority of votes in three of the five cantons where Croats have a majority, to prevent Bosniaks from electing their

representative. It was announced that significant progress has been made in passing the laws and that a final agreement will be reached in February (Radio Slobodna Evropa 2024). Of course, the SDA as the largest Bosniak opposition party, which for a long time used the electoral law to elect a Croatian member of the Presidency, sent strong protests (Danas 2024).

External factors

Further differences between the entities came concerning the presidential elections in Montenegro (Jakov Milatović was seen by Bosniaks as a “Serbian” man, while the RS supported the changes in Montenegro (Deutsche Welle 2023a), the commemoration of the day of martyrdom of the Serbs in the Jasenovac camp on April 23 (when Dodik warned that in the case of continuing to promote the policy that denies the Republic of Srpska, it should become a single state together with Serbia), the NATO membership (when Dodik was accused for separatist statements that undermine the Euro-Atlantic integration of Bosnia and Herzegovina (U.S. Embassy in Sarajevo 2023b) and the state of property law when the US supported the decision of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina that state property does not belong to the entities, but to the federal authorities (U.S. Embassy in Sarajevo 2023c).

Further radicalization and disparity of RS with other entities came with Dodik’s visits to Hungary in May 2023 (CPHA 2023) and Orbans’s return visit in June (Deutsche Welle 2023b) when he supported Dodik. Dodik also visited Moscow on May 24, when he met Putin, which was badly received by Western leaders (U. S. Embassy in Sarajevo 2023d). The crisis in Northern Kosovo that started with elections of Albanian mayors into municipalities in the north of Kosovo without Serbian participation led to the unilateral Bosniak Defense Minister Zukan Helez’s decision to allow American B-1B bombers to fly over cities in Bosnia and Herzegovina, including RS (Sputnik Srbija 2023a). The US Ambassador Murphy spoke only a few days before this action, about the need to respect territorial integrity and sovereignty (U. S. Embassy in Sarajevo 2023e), but the RS leadership was not satisfied with these explanations (Sputnik Srbija 2023b). Activities of the RS and Dodik in 2023 were seen by the US as “undercutting national institutions” and “undermining the federation’s constitutional order” as well as “increasing interethnic tensions” by divisive and inflammatory rhetoric, and “limiting the freedoms of assembly and expression” (U.S. Department of State n.d.).

However, on January 8, 2024, the day before the state holiday of the RS, American military envoy Eric Adams was admitted to an urgent visit to Defence Minister Helez, who, without the approval of the Presidency of BH, permitted two American planes to fly over Banja Luka, as he had done six months earlier (RTRS 2024a). The American Embassy in Sarajevo immediately announced that the military exercises were “allegedly” taking place in the region of Tuzla and Brčko, cities very far from Banja Luka, which was by no means true. The next day, it was announced that January 9 is considered an unconstitutional holiday according to the decision of the Constitutional Court because it discriminates against other peoples in the RS, and therefore the authorities in this entity must comply with this decision (U.S. Embassy in Sarajevo 2024a). Tensions between the RS and the U.S. administration continued and reached a climax just two months later. On March 13, the US Embassy conveyed the decision of the Ministry of Finance in Washington to impose sanctions “against officials of the Republic of Srpska for violating the Dayton Peace Agreement” (U.S. Embassy in Sarajevo 2024b).

The European Commission recommended to the Council of the EU on November 8, 2023, to start accession negotiations with Bosnia and Herzegovina, after it has achieved the necessary criteria for membership in this organization. In December, the EU discussed the beginning of negotiations for the admission of new members. Bosnia and Herzegovina was told that it must adopt three new laws by March and the meetings of state leadership took place for several times but without productive outcomes.

CONCLUSION: POSSIBLE OUTCOMES FOR THE REPUBLIC OF SRPSKA

Political changes in Bosnia and Herzegovina that have occurred since 1995, especially following the onset of the war in Ukraine in February 2022, have produced two completely opposite processes. On one hand, there is an intention to centralize the country and abolish the entities and, on the other, there are actions in the direction of RS independence. The activities of the Constitutional Court and the High Representative, or at least the RS interpretation of these institutions' intentions, have led RS to begin questioning its position within the state of Bosnia and Herzegovina and to initiate a process toward “peaceful separation”, or the creation of its own statehood. The extension of these outcomes might be

the willingness of RS to unite itself with Serbia. The opposition between two radical outcomes for RS – abolition or independence – in the face of more pressure from federal institutions towards the federalization of the country, is sure to cause new instabilities and political conflicts in Bosnia and Herzegovina in the coming years.

Besides the activities of the federal institutions, the Western countries initiated an action on the adoption of the Resolution on the genocide in Srebrenica before the UN General Assembly, which greatly affected the entire RS entity and was interpreted as an attempt to disqualify the very existence of the entity. At the end of April and during May 2024, a strong diplomatic action was launched by Germany, the USA, Turkey, Rwanda, Great Britain, and other Western countries to pass the United Nations Security Council Resolution on the genocide in Srebrenica (Al Jazeera Balkans 2024b). Since it was impossible to win in the Security Council, due to the opposition of Russia and China, the Western countries initiated a vote in the General Assembly of the United Nations where a half-majority of the countries present could make a decision (United Nations-UN News 2024; United Nations-Meetings Coverage and Press Releases 2024). The resolution was adopted with 84 votes in favor, 19 against, and 68 abstentions, while 22 states did not vote at all (UN GA 2024). After the resolution was passed, an even greater division arose in Bosnia and Herzegovina regarding the future development of relations between constituent peoples and the future of the state. One of the statements that caused a lot of controversy was made by the Minister of Defence Helez, who suggested abolishing the Republic of Srpska and dividing it into two parts, thus integrating it into a unitary state of Bosnia and Herzegovina (Novi Glas 2024). Helez reiterated similar claims in mid-June in a press statement, where he again floated the idea of dividing Srpska into two cantons (Eastern Bosnia and Herzegovina and Northern Bosnia). However, this time he also elaborated on future actions, proposing that authorities in Sarajevo submit an application to the United Nations to prevent RS from continuing to use that name after the resolution is adopted. He also warned that Serbs in this entity could face a fate similar to Serbs expelled from Croatia during Operation Storm in 1995 (RTRS 2024b). Dodik immediately warned that he would initiate a process of “peaceful separation” from BH, aiming to eventually declare independence for the entity of RS. This decision stems from constant challenges to its name, jurisdiction, and constitutionally guaranteed rights (Политика 2024). However, the US Embassy in Sarajevo immediately

issued a warning that any initiation of this process would lead not to the independence of the entity, but to the abolition of the Republic of Srpska (Al Jazeera Balkans 2024c). Additionally, HR Schmidt declared himself “the guarantor of the existence of the Republic of Srpska and the Federation of Bosnia and Herzegovina,” which is also something that diminishes the sustainability and sovereignty of the RS (OHR 2024a; Al Jazeera Balkans 2024a). On March 29, the National Assembly of the Republic of Srpska passed a draft new election law, according to which the Republican Election Commission of this entity is responsible for all election processes for all levels, entity and federal (45 MPs in favor, eleven abstained, none against). Schmidt’s decisions on the electoral law were declared null and void, and was also demanded that all his other decisions were to be annulled within seven days (RTS 2024b). That the so-called high representative’s office did not listen to the warnings was evident from his decision on April 2 to issue a correction to the decision on the Electoral Law. He changed only one article of this law which did not change its essence (OHR 2024b). In a speech before the Parliament on March 29, Dodik directly accused the representatives of the USA, Great Britain, and Germany of acting to the detriment of the interests of the Serbian people in BH, while the US held the position that “Dodik stands in the way of Euro-Atlantic integration” and that the US will use the means at its disposal to “respond to the anti-Dayton action” (U.S. Embassy in Sarajevo 2024c). Besides the election law, which placed the electoral process under the control of the entity’s Election Commission, on April 19, the RS National Assembly adopted laws on the referendum and citizens’ initiative, the law on the immunity of RS, and other laws.

The middle ground between these opposing outcomes for the RS can be found in the return to the basic principles on which BH is formed and the commitment of all parties to fix existing structures, internally and externally, and preserve the Constitution and Dayton Peace Agreement primarily on the grounds of consociative democracy and consensus of all peoples in BH. The basic forces that call for the reform – the EU integration and possible NATO membership – must be reconciled with all three peoples if stability is to be achieved and unity maintained.

On June 8th, 2024 political representatives of Serbs from all former Yugoslav countries gathered in Belgrade. At the All-Serbian Assembly, as this gathering was named, it was decided to establish a National Council of the Serbian People that will convene every two years to discuss key national issues (Председник РС 2024). The Declaration on

the Protection of National and Political Rights and the Common Future of the Serbian People has been adopted, emphasizing the importance of “national unity” of the Serbian people and rejecting any additional qualifiers to the Serbian ethnic identity (such as Bosnian Serbs, etc.). The declaration expressed the determination to join the EU, with an emphasis that both Serbia and the Republic of Srpska seek to maintain military neutrality. This means that Bosnia and Herzegovina must also accept this reality due to the consociative system of the state. A new national holiday for the Republic of Srpska has been established, which aligns with Serbia’s holiday on February 15th. It was also noted that the celebration of January 9th as the founding day of the entity will continue. A common anthem for all Serbs (“Bože pravde”) has been established, and there is an expressed commitment to preserving cultural institutions, material, cultural, and other heritage important for national identity. This Declaration also confirmed the desire of both Serbia and the Republic of Srpska for the respect of the Dayton Peace Agreement, the need for the preservation of the BH as a state composed of two entities, and the special role of Serbia as one of the guarantors of the Peace Agreement.

The analysis of three outcomes for the RS – maintaining guaranteed rights, abolition, or independence – was made according to the three variables: relations with the Constitutional Court and the OHR, inter- and intra-ethnic relations as well as activities of external actors. We compared these variables before and after 2022 and the war in Ukraine. The first variable showed the continuation of distancing of RS from the federal institutions and OHR with the radical outcomes expressed in the form of the withdrawal of judges and legal process against the RS leadership, accompanied by the US sanctions. The second variable showed the further alienation between the Bosniaks with Serbs and the Croats and the rise of tensions among the political actors inside each of ethnic group. The third variable showed the greatest involvement and actions of external factors that contributed to the polarization and radicalization of the possible outcomes for the Republic of Srpska and the whole of Bosnia and Herzegovina. By examining how the war in Ukraine since February 2022 affected these variables, we concluded that it created more radicalized relations regarding all three variables leading to even more instability in the future to come.

REFERENCES

- Антић, Чедомир, и Ненад Кецмановић. 2016. *Историја Републике Српске*. Београд: Недељник.
- Благојевић, Милан. 2012. „Како неправо постаје право.” *Политеија* 3: 135–161.
- Влада Републике Српске. 2010. „Четврти извештај Владе Републике Српске Савјету безбједности УН.” Децембар 2010. године, https://predstavnistvorsbg.rs/wp-content/uploads/2023/11/4_izvjestaj_rs_savjetu_bezbjednosti_un_cir.pdf.
- Ђукановић, Драган. 2014. „Етапе у развоју Републике Српске: Формирање, Дејтон и мир.” У *Република Србија и Република Српска-стари и нови политички изазови*, 76–86. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
- Каран, Синиша. 2021. „Дејтонски мировни споразум–25 година разградње.” *Безбедносни форум* VI (2): 87–110.
- Канцеларија високог представника [OHR]. 2023a. „Одлука којом се спречава ступање на снагу Закона о измјени Закона о објављивању закона и других прописа Републике Српске.” *Office of the High Representative*, 1. јул 2023. <https://www.ohr.int/decision-preventing-the-entry-into-force-of-the-law-on-amendments-to-the-law-on-publication-of-laws-and-other-regulations-of-republika-srpska-4/>.
- Канцеларија високог представника [OHR]. 2023b. „Обавјештење о Закључку у вези са Законом о непримјењивању одлука Уставног суда Босне и Херцеговине који је донијела Народна Скупштина Републике Српске на својој сједници одржаној 27. јуна 2023.” *Office of the High Representative*, 1. јун 2023. <https://www.ohr.int/notice-on-the-conclusion-in-relation-to-the-law-on-non-application-of-the-decisions-of-the-constitutional-court-of-bosnia-and-herzegovina-adopted-by-the-republika-srpska-national-assembly-at-its-ses-4/>.
- Кецмановић, Ненад. 2007. *Немогућа држава, Босна и Херцеговина*. Београд: Филип Вишњић.
- Мијатовић, Марко. 2024. „Национални идентитет и политичке странке Бошњака у Босни и Херцеговини.” *Политичка ревија* 80 (2): 67–91.
- Народна скупштина Републике Српске. 2023. „Закон о непримјењивању одлука Уставног суда Босне и Херцеговине” бр. 02/1-021-726/23 од 27. јуна 2023. године.

- Народна скупштина Републике Српске. 2023а. „Закон о измени закона о објављивању закона и других прописа Републике Српске” бр. 02/1-021-696/23 од 21. јуна 2023. године.
- Независна међународна комисија за истраживање страдања свих народа у сребреничкој регији у периоду од 1992. до 1995. године [ICSR]. 2020. „Закључни извјештај независне међународне комисије за истраживање страдања свих народа у Сребреничкој регији у преиоду од 1992. до 1995. године.” *Independent International Commission of Inquiry on Sufferings of all People in the Srebrenica Region between 1992 and 1995*. <https://incomfis-srebrenica.org/srb/>.
- Петровић, Драган. 2021. „Однос НАТО-а и Европске уније према Републици Српској и Босни и Херцеговини.” *Безбедносни форум* VI (2): 43–56.
- Политика. 2015. „Руски вето зауставио британску резолуцију.” *Политика*, 8. јул. <https://www.politika.rs/scc/clanak/332589/Ruski-veto-zaus->.
- Политика. 2016. „Прекинута истрага против осумњиченог за напад на Вучића у Сребреници.” *Политика*, 27. август. <https://www.politika.rs/scc/clanak/362320/Obustavljena-istraga-protiv-osumnjicenog-za-napad-na-Vucica>.
- Политика. 2022. „Професор Гидеон Грајф неће мењати извештај о Сребреници.” *Политика*, 22. јануар. <https://www.politika.rs/scc/clanak/497633/Profesor-Gideon-Grajf-nece-menjati-izvestaj-o-Srebrenici>.
- Политика. 2024. „Додик: У наредних 30 дана предложимо ФБиХ споразум о мирном раздруживању.” *Политика*, 23. мај. <https://www.politika.rs/scc/clanak/616077/Dodik-U-narednih-30-dana-predlozicemo-FBiH-sporazum-o-mirnom-razdruzivanju>.
- Председник. 2024. „Декларација о заштити националних и политичких права и заједничкој будућности српског народа.” *Свесрпски сабор*, Београд, 8. јун. <https://www.predsednik.rs/prescentar/saopstenja/deklaracija-o-zastiti-nacionalnih-i-politickih-prava-i-zajednickoj-buducnosti-srpskog-naroda>.
- Раковић, Александар. 2022. „Република Србија и Република Српска: Обострани идентитет државности Србије.” *Српска политичка мисао*, 75 (1): 119–137.
- Службени гласник Републике Српске. 2023. Број 16/23, Бања Лука, 20. фебруар 2023. године.

- Службени гласник Републике Српске. 2023. Бр. 60, Год. XXXII, бр. 1545 и 1546, 9. јул 2023. године, Бања Лука.
- Новинска агенција Републике Српске [СРНА]. 2023. „Додик у званичној посети Мађарској.” *СРНА*, 14. мај 2023. године, <https://www.srna.rs/sr/novost/1202578/dodik-u-zvanicnoj-posjeti-madjarskoj>.
- Станковић, Владан. 2019. „Општи избори у БиХ 2018 и Република Српска-Даље перспективе.” *Политичка ревија* 59 (1): 77–93.
- Суботић, Момчило. 2021. „Република Српска у борби за државност.” *Политичка ревија* 70 (4): 105–127.
- Суботић, Момчило. 2016. „Република Српска по вољи народа, Референдум о дану РС.” *Политичка ревија* 49 (3): 1–22.
- Al Jazeera Balkan. 2016. „Rezultati popisa: U BiH živi 3.531.159 stanovnika.” *Al Jazeera Balkan* 29. jun. <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2016/6/29/bih-danas-rezultati-popisa-iz-2013-godine>.
- Al Jazeera Balkan/BiH. 2020. „Sve Dodikove političke krize u poslednjih pet godina.” *Al Jazeera Balkan/BiH*, 19. februar. <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/2/19/sve-dodikove-politicke-krize-u-posljednjih-pet-godina>.
- Al Jazeera Balkans. 2023. „Blinken: Dodik krši Ustav BiH i Dejtonski sporazum.” *Al Jazeera Balkans*, 8. jul 2023. године, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2023/7/8/blinken-dodik-krsi-ustav-bih-i-dejtonski-sporazum>.
- Al Jazzer Balkans. 2024a. „Schmidt nametnuo tehničke izmjene Izbornog zakona BiH.” 26. mart <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2024/3/26/schmidt-nametnuo-tehnicke-izmjene-izbornog-zakona-bih>.
- Al Jazeera Balkans 2024b. „Prepuna dvorana na prezentaciji nacrtа Rezolucije o genocide u Srebrenici.” 18. april <https://balkans.aljazeera.net/news/world/2024/4/18/prepuna-dvorana-na-prezentaciji-nacrta-rezolucije-o-genocidu-u-srebrenici>.
- Al Jazeera Balkans. 2024c. „Američka ambasada: ‘Razdruživanje’ znači kraj Republike Srpske.” 24. maj. <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2024/5/24/americka-ambasada-razdruzivanje-znaci-kraj-republike-srpske>.
- Balcani e caucaso/BiH. 2021. „(Ne)ozbiljnost krize u Bosni i Hercegovini.” *Balcani e caucaso/BiH*, 2. novembar. <https://www.balcanicaucaso.org/bhs/zone/Bosna-i-Hercegovina/Ne-ozbiljnost-krize-u-Bosni-i-Hercegovini-213703>.

- BH Constitutional Court Ruling. 2007. Ruling in case U 4/04, adopted at the session held on 27 January 2007. https://www.ustavnisud.ba/uploads/odluke/_en/U-4-04-107927.pdf.
- Bilten ustavnog suda Bosne i Hercegovine. 2022. Predmet U-10/22, 22. septembar.
- Danas. 2024. „SDA traži od Trojke da objavi snimak sa sastanka u Laktašima.” *Danas*, 6. februar. <https://www.danas.rs/svet/region/sda-trazi-od-trojke-da-objavi-snimak-sa-sastanka-u-laktasima/>.
- Deutsche Welle. 2019. „Vrhunac političke krize u BiH?” *Deutsche Welle* 5. septembar, <https://www.dw.com/bs/vrhunac-politi%C4%8Dke-krize-u-bih/a-50294744>.
- Deutsche Welle. 2023a. „Bosna i Hercegovina: između Mila i Jakova.” *Deutsche Welle* 4. april <https://www.dw.com/sr/bosna-i-hercegovina-izme%C4%91u-mila-i-jakova/a-65225645>.
- Deutsche Welle. 2023b. „Orban oduševio Dodika.” *Deutsche Welle* 23. jun. <https://www.dw.com/bs/orban-odu%C5%A1evio-dodika/a-66009821>.
- Euronews SRB. 2021. „Novi izveštaj o Srebrenici - Grajf: Nije bilo genocida, Popov: Komisija je lažirala rezultate.” *Euronews SRB*, 21. jul [https://www.euronews.rs/evropa/region/9714/novi-izvestaj-o-srebrenici-grajf-nije-bilo-genocida-popov-komisija-je-lazirala-rezultate/](https://www.euronews.rs/evropa/region/9714/novi-izvestaj-o-srebrenici-grajf-nije-bilo-genocida-popov-komisija-je-lazirala-rezultate/vest) vest.
- Kostić Šulejić, Marina, i Veljko Blagojević. 2024. “Western Balkans nad Ukrainian crisis 2014-2024.” In *Global security and international relations after the escalation of the Ukrainian crisis*, eds. Dušan Proroković, Paolo Sellari and Rich Mifsud, 455–479. Belgrade: Institute of International politics and economics, Faculty of Security, Department of Political Science of Sapienza University and Austin Peay State University, Rome and Clarksville.
- Lazić, Vuk. 2018. „Ograničenja primene koncepta izgradnje države: slučaj Bosne i Hercegovine.” *Međunarodni problemi* 70 (2): 181–207.
- Novi Glas. 2024. „Helez: Ako Dodik predloži razdruživanje, mi ćemo predložiti ukidanje Srpske.” *Novi Glas* 24. maj, <https://noviglas.info/2024/05/24/helez-ako-dodik-predlozi-razdruzivanje-mi-cemo-predloziti-ukidanje-srpske/>.
- Office of the High Representative [OHR]. 2011. „Nalog kojim se obustavlja primjena Zakona o statusu državne imovine koja se nalazi na teritoriji Republike Srpske i pod zabranom je raspolaganja.” *Office of the High Representative*, 5. januar, <https://www.ohr.int/>

nalog-kojim-se-obustavlja-primjena-zakona-o-statusu-drzavne-imovine-koja-se-nalazi-na-teritoriji-republike-srpske-i-pod-zabranom-je-raspolaganja-2.

Office of the High Representative [OHR]. 2024a. „Odluka kojom se donosi Zakon o izmjenama i dopunama izbornog zakona Bosne i Hercegovine.” *Office of the High Representative*, 26. mart, <https://www.ohr.int/decision-enacting-the-law-on-amendments-to-the-election-law-of-bosnia-and-herzegovina-16/>.

Office of the High Representative [OHR]. 2024b. „Ispravka odluke Visokog predstavnika kojom se donosi zakon o izmjenama i dopunama izbornog zakona Bosne i Hercegovine (br. 17/24).” *Office of the High Representative*, Sarajevo, 2. april, <https://www.ohr.int/ispravka-odluke-visokog-predstavnika-kojom-se-donosi-zakon-o-izmjenama-i-dopunama-izbornog-zakona-bosne-i-hercegovine-br-1724/>.

Office of the High Representative [OHR]. n.d. “Annex 10” Dayton Peace Agreement, *Office of the High Representative*, Sarajevo, <https://www.ohr.int/dayton-peace-agreement/annex-10/>.

Radio Slobodna Evropa. 2023. „Tužilaštvo BiH formiralo tim nakon objave nezakonitog ukaza Dodika.” *Radio Slobodna Evropa*, 9. juli 2023. godine, <https://www.slobodnaevropa.org/a/bosna-hercegovina-tuzilastvo-predmet-istraga-dodik-ukaz/32495499.html>.

Radio Slobodna Evropa. 2015. „Osiguranje u Srebrenici zakazalo zbog loše koordinacije policija.” *Radio Slobodna Evropa*, 13. juli, <https://www.slobodnaevropa.org/a/osiguranje-u-srebrenici-zakazalo-zbog-lose-koordinacije-policija/27124686.html>.

Radio Slobodna Evropa. 2020a. „Stupila na snagu odluka Ustavnog suda BiH zbog koje je blokiran rad državnih institucija.” *Radio Slobodna Evropa*, 7 mart <https://www.slobodnaevropa.org/a/30474721.html>.

Radio Slobodna Evropa. 2020b. „Blog Radija Slobodna Evropa o lokalnim izborima u BiH.” *Radio Slobodna Evropa*, 15. novembar, <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-lokalni-izbori-2020/30950915.html>.

Radio Slobodna Evropa. 2023a. „Ustavni sud BiH stavio privremeno van snage Zakon o nepokretnoj imovini RS.” *Radio Slobodna Evropa*, 2. mart, <https://www.slobodnaevropa.org/a/ustavni-sud-bih-zakon-republika-srpska-imovina/32295717.html>.

Radio Slobodna Evropa. 2023b. „‘Krojenje’ imuniteta po mjeri Milorada Dodika.” *Radio Slobodna Evropa*, 6. decembar, <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-rs-imunitet-dodik/32715745.html>.

- Radio Televizija Republike Srpske [RTRS]. 2024a. „Helez ponovo prijeti i poziva na ukidanje Republike Srpske.” *Radio Televizija Republike Srpske* 13. jun, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=558987>.
- Radio Televizija Republike Srpske [RTRS]. 2024b. „Višković: Cilj sankcija – satanizacija i ukidanje Republike Srpske.” *Radio Televizija Republike Srpske* 20. jun, <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=559802>;
- Radio Televizija Srbije [RTS]. 2024. „Skupština RS usvojila Nacrt izbornog zakona, sedam dana za poništenje odluka Kristijana Šmita,” *Radio Televizija Srbije* 29. mart 2024. godine, <https://www.rts.rs/lat/vesti/region/5401230/republika-srpska-nacrt-izbornog-zakona-parlament-smit.html>.
- Politika. 2024. „Четири циља резолуције о Сребреници.” *Politika*, 16. maj, www.politika.rs/scc/clanak/615007/Cetiri-cilja-rezolucije-o-Srebrenici.
- Simović, Miodrag N. 2017. „Ustavni sud Bosne i Hercegovine: postignuća i perspektive.” *CRIMEN* 8 (3): 268–289.
- Službeni glasnik BiH, Doc. No. 16/20. Službeni glasnik BiH, broj dokumenata 16/20, 6. februar 2020. godine, <http://www.glasila.ba/page/akt/7ohz4nh78h77bwqRIJ77w=>.
- Službeni glasnik Bosne i Hercegovine 94/2014. „Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine.”
- Sputnik Srbija. 2023a. „Šta rade američki teški bombarderi u niskom letu nad Republikom Srpskom.” *Sputnik Srbija*, 31. maj, <https://lat.sputnikportal.rs/20230531/sta-rade-americki-teski-bombarderi-u-niskom-letu-nad-republikomsrpskom-1156543690.html>.
- Sputnik Srbija. 2023b. „Dodik poručio ambasadoru SAD: Menjajte oružje za zastrašivanje – ovog se ne bojimo, a i poznato nam je.” *Sputnik Srbija*, 30. maj, <https://lat.sputnikportal.rs/20230530/dodik-porucio-ambasadoru-sad-menjajte-oruzje-za-zastrasivanje---ovog-se-ne-bojimo-a-i-poznato-nam-je-1156484860.html>.
- Tanjug. 2023. „Dodik: Odluka Ustavnog suda o Šmitovom pravnom nasilju oslikava BiH.” *Tanjug*, 23. mart, <https://www.tanjug.rs/region/politika/20888/dodik-odluka-ustavnog-suda-o-smitovom-pravnom-nasilju-oslikava-bih/vest>.
- U.S. Department of State n.d. “Bosnia and Herzegovina.” <https://www.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/bosnia-and-herzegovina/>.

- U.S. Embassy in Sarajevo. 2023a. „Uvođenje sankcija zvaničnicima iz Bosne i Hercegovine zbog podrivanja Daytonskog mirovnog sporazuma.” *U.S. Embassy In Sarajevo* 31. jul, <https://ba.usembassy.gov/bs/uvođenje-sankcija-zvanicnicima-iz-bosne-i-hercegovine-zbog-podririvanja-daytonskog-mirovnog-sporazuma/>.
- U.S. Embassy in Sarajevo. 2023b. „Izjava Ambasade SAD povodom pretnji secesionizmom od strane Milorada Dodika.” *U.S. Embassy In Sarajevo* 11. april <https://ba.usembassy.gov/bs/izjava-ambasade-sad-povodom-prijetnji-secesionizmom-od-strane-milorada-dodika/>.
- U.S. Embassy in Sarajevo. 2023c. „Stav Sjedinjenih Država o pitanju državne imovine.” *U.S. Embassy In Sarajevo* 15. maj, <https://ba.usembassy.gov/bs/stav-sjedinjenih-drzava-o-pitanju-drzavne-imovine/>.
- U.S. Embassy in Sarajevo. 2023d. „BIH propušta priliku da prekine ovisnost o ruskom gasu, osigura nova radna mjesta i ekonomski rast.” *U.S. Embassy In Sarajevo* 24. jun, <https://ba.usembassy.gov/bs/bih-propusta-priliku-da-prekine-ovisnost-o-ruskom-gasu-osigura-nova-radna-mjesta-i-ekonomski-rast/>.
- U.S. Embassy in Sarajevo. 2023e. „Obraćanje ambasadora Murphya na IGES 2023 konferenciji ‘Strateško partnerstvo BIH-Euroatlantski svijet’.” *U.S. Embassy In Sarajevo* 22. maj, https://ba.usembassy.gov/bs/obracanje-ambasadora-murphya-na-iges-2023-konferenciji-stratesko-partnerstvo-bih-euroatlantski-svijet/?_ga=2.93848989.1262836754.1717688998-1663059189.1715969613.
- U.S. Embassy in Sarajevo. 2024a. “Izjava povodom obilježavanja 9. januara, dana Republike Srpske.” *U.S. Embassy In Sarajevo* 9. januar, <https://ba.usembassy.gov/bs/izjava-povodom-obiljezavanja-9-januara-dana-republike-srpske/>.
- U.S. Embassy in Sarajevo. 2024b. „Sankcije ministarstva finansija SAD protiv zvaničnika RS zbog podrivanja Daytonskog mirovnog sporazuma.” *U.S. Embassy In Sarajevo* 13. mart <https://ba.usembassy.gov/bs/sankcije-ministarstva-finansija-sad-protiv-zvanicnika-republike-srpske-zbog-podririvanja-daytonskog-mirovnog-sporazuma/>.
- U.S. Embassy in Sarajevo. 2024c. „Izjava Ambasade SAD u BIH.” *U.S. Embassy In Sarajevo* 29. marta <https://ba.usembassy.gov/bs/izjava-ambasade-sad-u-bih/>.
- United Nation General Assembly [UN GA]. 2024. “General Assembly Adopts Resolution on Srebrenica Genocide, Designating International Day of Reflection Commemoration.” *United Nations*,

- Seventy-eighth session, 82nd meeting (AM), GA/12601, 23 May, <https://press.un.org/en/2024/ga12601.doc.htm>.
- United Nation Security Council [UN SC]. 1998. Resolution 1174. "Resolution 1174." *The Security Council of United Nations*, 15 June 1998. <http://unscr.com/en/resolutions/1174>.
- United Nations. 2024. "Security Council Debates General Assembly Initiative to Remember Srebrenica Genocide." 9621st Meeting, SC/15688, 30 April 2024, <https://press.un.org/en/2024/sc15688.doc.htm>.
- United Nations-UN News. 2024. "Security Council hears of progress in Bosnia despite 'worrying' trend of genocide denial." *United Nations-UN News* 30 April, <https://news.un.org/en/story/2024/04/1149211>.
- Vukadin, Ivan, Gordana Iličić, i Ivan Ćubela, „Izborna reforma u Bosni i Hercegovini i stavovi Hrvata o izbornome legitimitetu.” *HUM* 26: 7–36.

Марина Костић Шулејић*

Институт за међународну политику и привреду, Београд

Никола Марковић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

РЕПУБЛИКА СРПСКА НАКОН РАТА У УКРАЈИНИ: ИЗМЕЂУ ЗАГАРАНТОВАНИХ ПРАВА, НЕСТАНКА И НЕЗАВИСНОСТИ***

Резиме

У чланку су идентификоване и анализиране три главне детерминанте које утичу на положај Републике Српске (РС) у Босни и Херцеговини (БиХ) пре и након почетка рата у Украјини у фебруару 2022. године како би се утврдио конфликтни потенцијал ове позиције и могући исходи. Главна хипотеза је да су услед ЕУ и НАТО интеграција, једнострано проглашене независности Косова и пораста глобалних сукоба и поларизација након фебруара 2022. односи у БиХ постали нестабилнији и радикализованији. Могући исходи које аутори разматрају су: очување дејтонске позиције РС у БиХ, нестанак РС као посебног ентитета у БиХ и независност РС као вид самоопредељења и начина да штити суверена права Срба. Аутори су користили методе анализе садржаја и дискурса и поређења три детерминанте пре и после фебруара 2022. Аутори закључују да је од рата у Украјини позиција РС гурнута ка „радикалним исходима” – нестанку или независности – по обрасцу акција-реакција, који су истовремено и најконфликтнији исходи, а мање ка најпожељнијем – очувању Дејтонског споразума и

* Имејл адреса: marina@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-1342-7332.

** Имејл адреса: nikola.markovic@diplomacy.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0004-4299-1807.

*** Овај чланак је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2024. године”, који финансира Министарство за науку, технолошки развој и иновације Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду (ИМПП) у 2024. години. Чланак је резултат менторства у оквиру ИМПП.

загарантованих права заснованих на консоцијативној демократији.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, Република Српска, Дејтонски споразум, високи представник за БиХ, консенсуална демократија, Срби, Србија

АКТУЕЛНО

67

Вања Глишин, Веран Станчетић, Александар Матковић

СТРАТЕГИЈЕ ЛОКАЛНОГ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА
НА ПОДРУЧЈУ АП ВОЈВОДИНЕ – ПАРТИЦИПАЦИЈА
МЛАДИХ ПРИ КРЕИРАЊУ СТРАТЕГИЈА

УДК 502.131.1(497.113)
DOI: 10.5937/pr81-50193
Оригинални научни рад

Политичка ревија
3/2024.
Vol. 81
стр. 67-97

Вања Глишин*

Институт за политичке студије, Београд

Веран Станчетић**

Факултет политичких наука, Београд

Александар Матковић***

Факултет за европске правно-политичке студије, Београд

СТРАТЕГИЈЕ ЛОКАЛНОГ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА НА ПОДРУЧЈУ АП ВОЈВОДИНЕ – ПАРТИЦИПАЦИЈА МЛАДИХ ПРИ КРЕИРАЊУ СТРАТЕГИЈА****

Сажетак

Кључно питање овог рада су домети општина и градова АП Војводине у партиципацији грађана, приликом планирања локалног одрживог развоја. До одговора на ово питање долазимо тако што најпре образлажемо значај одрживог развоја, његову локалну димензију и неопходност партиципације грађана (електронска и традиционална). Потом је извршен „површински” сегмент анализе – анализира се стање локалних стратегија на подручју АПВ (њихово постојање и јавна доступност), односно склоност општина и градова

* Имејл адреса: vanja.glisin@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-7747-6205.

* Имејл адреса: veran.stancetic@fpn.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-5574-0132.

* Имејл адреса: al.matkovic@gmail.com; ORCID: /.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта Бр. 142-451-2619 / 2019-02, под називом „Капацитети информационог друштва за одрживи развој на подручју АПВ”, који финансира Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност Аутономне покрајине Војводине, а у оквиру Конкурса за финансирање краткорочних пројеката од посебног интереса за одрживи развој у АП Војводини у 2019. години.

Војводине ка стратешком управљању и одрживом развоју. Други сегмент анализе је продубљен, базиран је на емпиријској анализи узорка 312 испитаника од 18 до 25 година старости и фокусира се на стварну укљученост грађана приликом креирања и реализације локалних развојних докумената са посебним фокусом на младе и њихова гледишта на ова питања. У раду су изнети налази истраживања гј. перцепција младих људи када је реч о укључивању у локалне послове, одрживи развој и о партиципацији уопште. Иако живимо у информационом добу у коме постоје технолошки, али и формално-правни услови за партиципацију грађана, она се и даље процењује као недовољна. Стога се у раду елаборирају разлози овакве ситуације и нуде смернице за унапређење ове области. У раду су коришћени примарни и секундарни извори. Анализом докумената дошли смо до података у вези са предметом истраживања. Реч је, превасходно, о квалитативној анализи примарних извора података, као и анализи домаће и стране релевантне литературе. Уз емпиријско истраживање, извршена је анализа постојећих студија у овој области. Дакле, коришћена је метода анализе (дескриптивна и експланаторна анализа) и метода синтезе, са циљем да се аргументовано дође до разумевања сложене целине.

Кључне речи: одрживи развој, партиципација, е-демократија, млади, АП Војводина, стратешко планирање

УВОД

Један од основних концепата у савременом јавном управљању јесте одрживи развој. Овај израз указује на то да циљ управљања једном заједницом (општином, регионом, државом) није било какав развој, већ онај који садржи јасно одређене карактеристике. Традиционално схватан развој (карактеристично за већи део 20. века) подразумевао је првенствено раст прихода као основни индикатор благостања. Другим речима, развој је својен на економски раст.

Међутим, у другој половини 20. века, нарочито од осамдесетих година са знацима информационе револуције, све израженије научно-технолошке специјализације, као и све већег значаја образовања и стручности, али и глобалног демографског раста и многих глобалних изазова (нпр. загађење животне средине), постаје јасно да је благостање детерминисано ширим контекстом (од економских поставки) и бројним факторима као што су здравље, образовање, животна средина, итд. (Despotović i Glišin 2023a, 2023b). Реч је о факторима, односно аспектима развоја који нису могли да буду обухваћени концептом прихода. То значи да благостање, али и сиромаштво није довољно мерити и сагледавати само на основу прихода, већ је неопходан много шири приступ који ове феномене сагледава кроз више димензија (квалитет и доступност јавних услуга, животна средина, здравље, образовање, безбедност...). Због тога економски раст не мора увек нужно доводити до смањења сиромаштва. Ово показују и неке студије у којима се образлаже да економски раст у многим земљама није у чврстој вези са смањењем других негативних појава као што су потхрањеност или чак висок морталитет деце (Evans, Nogales, and Robson 2023). И званични став Светске банке илуструје овај приступ, по коме борба са сиромаштвом подразумева више од економског раста (The World Bank 2014). Једна од манифестација овог приступа јесте Индекс хуманог развоја (*Human Development Index* – HDI). Овај индекс наглашава да крајњи критеријум или оцена развоја једне земље треба да буде заснован на људима и њиховим могућностима (да квалитетно живе). Он представља збирну меру достигнућа у кључним димензијама људског развоја: дужина живота и здравље, образованост и достојан животни стандард. Овај индекс се користи од почетка деведесетих година прошлог века у извештајима УН и Светске банке као најважнији показатељ развоја. У извештају за 2019. годину, од 189 држава света, Србија се налази на 63. месту са вредношћу индекса 0,799 (*Human Development Index Ranking* 2019).

Најважнији концепт, који треба да доведе до не само економског раста већ укупног друштвеног прогреса, јесте *одрживи развој*. Реч је о концепту који настаје крајем осамдесетих година прошлог века када су негативне последице индустријализације и раста глобалне популације по животну средину и развој будућих генерација постале алармантне. Бит одрживог развоја јесте његова заснованост на три сегмента или стуба: 1. еколошка одрживост, 2. економска

одрживост и 3. друштвена (социјална) одрживост (Mensah and Casadevall 2019). Ова три стуба указују на то да се јавне политике могу сматрати прогресивним или одрживим уколико доприносе побољшању стања у барем једном стубу не угрожавајући при томе стање у другим стубовима. Осим ова три стуба, јављају се идеје да би одрживост требало да има још један стуб. Недостајући четврти стуб би требало да буду култура и институције, односно концепт доброг управљања (Burford et al. 2013). Најчешћа дефиниција, или боље речено одредница одрживог развоја, јесте да је то развој којим се задовољавају потребе садашње генерације, при чему се не угрожава задовољавање потреба *будућих* генерација (United Nations 1987; Emas 2015).

Актуелна агенда за глобални одрживи развој је усвојена 2015. године од стране свих чланица Уједињених нација на период од 15 година (UN A/RES/70/1 2015). Овај документ представља заједничку (глобалну) смерницу за мир и просперитет на планети, како сада тако и у будућности. Језгро овог документа чини 17 циљева одрживог развоја од којих издвајамо следеће (UN A/RES/70/1 2015): „1. окончати сиромаштво свуда у свим његовим облицима; 5. постићи родну равноправност и оснаживање положаја жена; 8. промовисати инклузивни и одржив економски раст, пуну запосленост и достојанствен рад за све; 9. изградити прилагодљиву инфраструктуру, промовисати одрживу индустријализацију и подстицати иновативност; 10. смањити неједнакост унутар и између држава; 13. преузети ургентне акције против климатских промена и њихових последица; 16. промовисати мирољубива и инклузивна друштва, обезбедити приступ правди за све као и ефективне, одговорне и инклузивне институције на свим нивоима; 17. Јачати глобално партнерство за одрживи развој” (UN A/RES/70/1 2015).

Наведени, али и други циљеви од укупно 17 побројаних у документу рефлектују три основна стуба одрживог развоја. Циљеви 8 и 9 су првенствено економске природе (односе се на економски раст), затим један број циљева се односи на развој људских ресурса тј. социјални стуб (циљеви 1 до 5, као и циљ 10), док се циљеви 6, 7 и 11 до 15 односе на животну средину и климу (трећи стуб одрживог развоја). Међутим, преостају још два последња циља (16 и 17) и она се по својој природи не могу сврстати искључиво у један од ова три стуба. Ова два циља су више процесне природе и третирају се као принцип или смерница за остварење свих осталих циљева. Отуда

и произилази идеја да одрживи развој, осим традиционална три стуба, заправо има и четврти, а то су култура и институције и са њима уско повезан модел доброг управљања.¹ На овакав начин су циљеви груписани и у домаћем документу у издању Секретаријата за јавне политике под називом „Србија и Агенда 2030 – Мапирање националног стратешког оквира у односу на циљеве одрживог развоја”.

Ова опаска је посебно важна за наше истраживање и овај рад. Циљеви 16 и 17 у поменутој агенди указују на значај доброг управљања и партнерских односа за одрживи развој једног друштва. Значај ових циљева, или боље речено принципа, произилази из два кључна сегмента одрживог развоја: 1. *планирање одрживог развоја* (иницирање, обликовање и усвајање стратегије одрживог развоја) и 2. *реализација стратегије одрживог развоја*. За оба сегмента је изузетно важна *партиципација грађана*, а нарочито млађе генерације (о чему ће накнадно више бити речи). У контексту овог треба поменути и Агенду 21 (*Agenda 21*), као и њен сегмент Локалну агенду 21 која говори о значају локалних власти за одрживи развој. Реч је о Агенди која је усвојена на конференцији УН о заштити животне средине и развоју – УНЦЕД, односно на Самиту планете Земље који је одржан 1992. године у Рио де Жанеиру (*United Nations Conference on Environment & Development*) и она представља план за одрживи развој. Поглавље 28 Агенде 21 – Иницијатива локалних власти у подршци Агенде 21 (*Local authorities' initiatives in support of Agenda 21*) чини основу Локалне агенде 21 као скуп препорука и принципа намењених локалним властима и њиховој улози у политици одрживог развоја, међу којима посебно важно место имају: подизање свести о значају одрживог развоја, изградња капацитета и укључивање грађана и формирање партнерстава за одрживи развој. Овим документом је истакнуто да без ефикасног планирања и проактивног учешћа локалне власти и заједница нема успешног одрживог развоја. „Суштина ефикасног планирања је у великој мери садржана у самом процесу, а не само у његовом производу, односно плану” (Milutinović 2004, 14).

¹ Добро управљање (*good governance*) је модел који су креирали глобални светски актери (на првом месту УН и Светска банка) као водич, нарочито намењен земљама које су у процесу изградње стабилне демократије и институција. Модел доброг управљања се састоји из осам базичних принципа: одговорност, транспарентност, поузданост, једнакост и укљученост, ефикасност, владавина права, партиципација и тежња ка консензусу. Видети: UN 2009.

Циљ рада је да се укаже на значај грађанске партиципације на локалном нивоу власти, могућности учествовања и стање у пракси на основу спроведеног емпиријског истраживања. Дакле, кључно питање овог рада су домети општина и градова АП Војводине у области одрживог развоја у садашњим условима информационог друштва. Овај рад је базиран на анализи два сегмента политике одрживог развоја. Први сегмент анализе је „површински” – анализира се стање локалних стратегија на подручју АПВ (њихово постојање и јавна доступност), односно склоност општина и градова Војводине ка стратешком управљању и одрживом развоју. Други сегмент анализе је продубљен и фокусира се на истинску укљученост грађана приликом креирања и реализације локалних развојних докумената, са посебним фокусом на младе (од 18 до 25 година старости) и њихова гледишта на ова питања. Истраживање је спроведено у јесен и зиму 2019. године, као техника прикупљања података коришћена је анкета и статистички метод. За потребе истраживања креирана је анкета са 25 тврдњи које описују различите ставове и понашања у вези са учешћем младих у питањима и активностима од значаја за локалну заједницу. Као одговори на тврдње понуђена је скала од 1 до 5, односно 1 – уопште се не слажем, 2 – углавном се не слажем, 3 – нисам сигуран, 4 – углавном се слажем и 5 – потпуно се слажем (Ликертова скала). Осим тога, прикупљени су и основни демографски подаци као што су пол, старост и ниво образовања. У истраживању је учествовало укупно 312 испитаника, просечне старости 19,23 године, од чега је 32,7% испитаника мушког, а 67,3% женског пола (Табела 1). Истраживањем су обухваћени ученици гимназије Јован Јовановић Змај, Карловачке гимназије и Е-гимназије, као и студенти Филозофског факултета, Факултета техничких наука, Медицинског факултета и Правног факултета Универзитета у Новом Саду и Факултета за европске правно-политичке студије Универзитета Привредна академија у Новом Саду. Како се може приметити, ради се о образованијем делу младих, односно о садашњим академским (студенти) или будућим академским грађанима, пошто већина младих свршених гимназијалаца наставља своје образовање на факултету.

Табела 1. Приказ испитаника према полу, годинама и нивоу образовања

Пол / образовна институција	Број	Процент	Године – доња граница	Године – горња граница	Просек година	СД
Мушко	102	32.69	18	25	19.64	2.05
Женско	210	67.31	18	25	19.04	1.39
Гимназија	104	33.33	18	19	18.01	0.10
Универзитет	208	66.67	18	25	19.85	1.73
Σ	312	100	18	25	19.23	1.66

Извор: Обрада аутора.

Реч је, превасходно, о квалитативној анализи примарних извора података, као и анализи домаће и стране релевантне литературе. Уз емпиријско истраживање, извршена је анализа постојећих студија у овој области. У емпиријском делу истраживања коришћена је анкета за прикупљања података која садржи 25 тврдњи и понуђене одговоре на Ликертовој скали од 1 (уопште се не слажем) до 5 (потпуно се слажем) и статистички метод, првенствено дескриптивна статистика у циљу стицања бољег увида у добијене податке и њихов међусобни однос.

СТРАТЕГИЈЕ ЛОКАЛНОГ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА НА ПОДРУЧЈУ АП ВОЈВОДИНЕ

Када је реч о степену развијености стратешког планирања као и партиципације у општинама и градовима на подручју АП Војводине, може се рећи да постоје основне претпоставке за стратешко (одрживо) планирање уз укључивање грађана, али да је потребно још доста труда да ови принципи постану реалност, а да доносиоци одлука и грађани стекну свест о објективном значају ове тематике. Наиме, кроз истраживање извршено у општинама и градовима Војводине, стиче се утисак да се стратегије локалног одрживог развоја (у већем броју случајева) још увек доносе због инсинуације виших нивоа власти или подршке иностраних донатора.² Основ за ово становиште произилази из прилично диверсификованих стратегија (различитих

² Истини за вољу, највећи део иностраних донација које су биле намењене за израду локалних стратешких развојних докумената (пре свега програм помоћи Европске уније *Exchange* 2 и 3), потрошен је на подручју централне Србије, док је по грубим проценама (добијеним у СКГО) највише 20% (а вероватно и мање) локалних самоуправа на подручју АПВ користило ову врсту помоћи.

по обиму, садржини, периоду доношења) које су, изгледа, у неким случајевима донете само из формалних разлога. Наравно, ове опште констатације се не односе на све општине и градове, јер међу њима постоје знатне разлике. Треба рећи и да је стање у овој области знатно боље на подручју АП Војводине у поређењу са остатком Србије. Томе вероватно доприноси и то што АП Војводина једина поседује регионални стратешки план (План развоја АП Војводине 2023–2030 године), у складу са Законом о регионалном развоју, који се послужио као основа и смерница за локалне самоуправе при изради њихових локалних развојних докумената (Покрајински секретаријат за регионални развој, међурегионалну сарадњу и локалну самоуправу 2023). Осим тога, Покрајина је кроз грантове упућивала средства локалним самоуправама за доношење или ревидирање постојећих развојних стратегија.

Када је реч о основним претпоставкама за локално одрживо стратешко планирање као и партиципацију грађана, у овом истраживању је постављено неколико једноставних питања како би се стекао увид у опште стање ове области. Прво питање је да ли стратегије одрживог развоја уопште постоје на подручју општина и градова Војводине? Друго питање, да ли су оне јавно и лако доступне грађанима на званичним интернет странама градова и општина? Да би се стекао прецизан увид у квалитет стратешког и одрживог локалног управљања било би потребно анализирати квалитет стратегија, степен њихове примене и остварене резултате, као и процедуре њиховог креирања и усвајања (са посебним фокусом на грађанску партиципацију). Међутим, због комплексности, овакав увид захтевао би посебну студију и истраживање које превазилази оквире овог рада. Због тога су у фокусу истраживања само два поменута питања (постојање и доступност стратегије). Иако је ово скромније постављен приступ, одговори на њих дају основ за општи поглед на стање стратешког планирања локалног одрживог развоја.

На подручју АП Војводине се налази 45 јединица локалне самоуправе (37 општина и 8 градова). О елементарном услову, а то је постојање стратегије локалног одрживог развоја, као и интернет стране на коме је она доступна, може се изнети неколико запажања.

Прво, свих 45 општина и градова имају своју званичну интернет презентацију. Презентације имају углавном сличну структуру и садржај. Грађани се поред информација о самој општини/граду као и општинској власти, могу информисати и о локалним

документима. Говорећи о стратегији локалног одрживог развоја, можемо констатовати да се она на већем броју сајтова лако налази, мада има и ситуација када су потребне напредније претраживачке методе. Ретко се догађа да стратегије уопште нема на сајту општине. Две потоње ситуације могу бити индикатор који указује на то колику пажњу локална власт (не)придаје овој материји.

Друго, на основу прегледа општина и градова у АПВ може се установити да сви имају неки облик стратешког документа, али да постоје значајне разлике по питању периода за који је овај документ донет, као и по структури, садржају и обиму. Тако, неке стратегије (нпр. општина Чока) имају свега 25 до 30 страна, а неке по више стотина страна. Друго, у неким општинама постоје развојне стратегије, али без помињања речи „одржив” у њиховом називу (нпр. Развојна стратегија општине Темерин или Стратегија развоја општине Сента, Стратегија развоја Мали Иђош, док Шид има Стратешки план развоја). Ипак у већини случајева, тачније 35 локалних самоуправа поседује стратешки развојни документ у чијем имену стоји „стратегија одрживог развоја”. Овде треба подсетити да није сваки развој одрживи развој, што се односи и на стратегију којом се развој планира. Наравно, не значи нужно, да стратегије градова/општина чијем се називу не помиње „одржива” нису одрживе, као ни што сам реч „одржив” у називу документа не значи да је он заиста по садржини саздан на принципима одрживости.

Треће, када је реч о периоду на који су ови стратешки документи усвојени, највећи број следи динамику на нивоу Покрајине, те су тако до 2020. године у највећем броју случајева ти документи били донети закључно са 2020. годином, до када је важио претходни Програм развоја АП Војводине 2014–2020. На званичним интернет странама у највећем броју случајева нема најаву о новим документима/ стратегијама. Тек мањи број општина има стратегије које важе за период после 2020. године (Програм развоја АП Војводине 2014–2020). Изузетак су биле следеће општине: Шид 2016–2021, Суботица до 2013–2022, Стара Пазова 2021–2031, Пећинци 2019–2029, Мали Иђош 2017–2027, Ковачица 2018–2025 и Беоцин 2013–2022. Након усвајања Плана развоја АП Војводине 2023–2030. године, може се приметити усклађеност стратешких програма на општинским нивоима са наведеним Планом.

С обзиром на изнете чињенице може се рећи да елементарни услови за планирање локалног одрживог развоја на подручју

Војводине постоје. Све општине и градови имају одређеног искуства са стратешким планирањем и креирањем стратегија одрживог развоја (Stančetić 2023). Међутим, постоји доста простора за унапређење овог процеса, нарочито на пољу грађанске партиципације која се, судећи по досадашњим извештајима, оцењује као недовољна (Koranja, Teodorović, i Njegovan 2013, 29–33).

ГРАЂАНСКА ПАРТИЦИПАЦИЈА ПРИ КРЕИРАЊУ РАЗВОЈНИХ СТРАТЕГИЈА

Формално-правне претпоставке за грађанску партиципацију у демократским државама данас не представљају проблем. У законима о локалној самоуправи уобичајено стоје опште одредбе које се односе на обавезу локалних власти да информишу и укључују грађане у свој рад. Такође, и у Закону о локалној самоуправи Републике Србије поред регулисања уобичајених облика непосредног учешћа грађана (грађанска иницијатива, збор грађана и референдум), чланом 69 прописано је да су: „Органи и службе јединице локалне самоуправе дужни да обавештавају јавност о свом раду преко средстава јавног информисања и на други прикладан начин и да су дужни да грађанима у остваривању њихових права и обавеза дају потребне податке, објашњења и обавештења” (Закон о локалној самоуправи 2007, чл. 69). Осим националне регулативе, постоје и међународни прописи саветодавног карактера о грађанској партиципацији на локалном нивоу. Најважнији произилазе из Европске повеље о локалној самоуправи: Протокол о праву на партиципацију у пословима локалне власти (2009) и Стратегија за иновације и добро управљање на локалном нивоу коју је усвојио Савет Европе 2008. године, а која утемељује 12 принципа који треба да буду водич локалној самоуправи у њеним односима са грађанима (Council of Europe 2008).

Сама партиципација, тј. учешће грађана и уопште цивилног сектора у раду власти, према Међународној асоцијацији за учешће јавности (*International Association for Public Participation* – IAP2), има пет нивоа. Први, елементарни ниво јесте информисање грађана о донетим одлукама или плановима власти. Други ниво представљају консултације са грађанима. Реч је о систему комуникације у коме грађани упућују повратну информацију власти о ефектима донете одлуке или о квалитету неке јавне услуге. Трећи ниво је укључивање

грађана у сам процес обликовања неке одлуке – јавне политике (нпр. кроз округле столове, панеле, разне облике е-партиципације). Реч је о ситуацији када власти добијају јасне инпуте (енгл. *input*) од грађана, тј. њихово мишљење о будућој јавној одлуци, али власт је та која доноси коначну одлуку. У наредном, четвртом нивоу партиципације грађани не само да износе своје мишљење и преференције, већ им је кроз формалне механизме омогућено да учествују у усвајању коначне одлуке. Овај вид грађанске партиципације се назива суодлучивање (или заједничко одлучивање). Коначно, највиши ниво партиципације јесте поверавање моћи – овлашћивање група грађана односно организација цивилног друштва да у име власти доносе јавне одлуке. Реч је о најчешће цитираној скали грађанске партиципације чије се ауторство приписује Међународној асоцијацији за учешће јавности.

Ипак, да би грађанска партиципација постала стварна и ефективна, свест о њеном значају и спремност на активизам морају да постоје, како код носиоца локалне власти, тако и код грађана. Уколико на било којој страни недостају свест о њеном значају и активно деловање, партиципација је слаба и даје скромне резултате. Ипак, искуства из Европе и западног света указују да локална власт има кључну улогу када је реч о грађанској партиципацији и да је она та која треба упорно да је иницира, подстиче и подржава (Bekemans 2018; Makinen 2021).

Анализа учешћа локалне заједнице и транспарентност процеса при креирању локалних стратегија одрживог развоја у Србији показује да су у великом броју случајева учествовали заинтересовани актери (јавни, приватни и цивилни сектор), али да је одзив и интензитет њиховог укључивања варирао од заједнице до заједнице (Корања, Teodorović, i Njegovan 2013, 29; Ostojić 2020). Међутим, једно од општих запажања и проблема који се среће у многим европским државама, а свакако и у Србији, јесте недовољна заинтересованост односно мотивисаност грађана да партиципирају (Mihajlović, Plić i Pavićević 2022). Такође, досадашње анализе и интервјуи представника локалних власти, када је реч о стратешком планирању, указују на то да су грађани имали могућности да се укључују, али мањка евиденција о њиховом укључивању и предлозима. Ово указује да су ипак локалне власти те које морају пажљиво да осмисле процес планирања и нарочито стратегију комуницирања са грађанима. Међутим, ове активности захтевају ангажмане стручњака, односно накнадне локалне трошкове и ресурсе који често недостају и за

основне локалне послове (Koranja, Teodorović, i Njegovan 2013; Ostojić 2020).

По налазима СКГО из 2013. године, проблем у овој области представља и информисаност, односно недостатак свести о значају процеса стратешког планирања и укључености у њега. Осим тога, проблеми долазе и из организационог дизајна општине – централизованост општине. Наиме, највећи број локалних пројеката везан је за централно место општине, а ретко за месне заједнице, због чега се грађани месних заједница осећају скрајнуто те и плански документ и процес његове израде не доживљавају као свој (Stalna konferencija gradova i opština 2013; Ostojić 2020). Стога, иако су биле организоване јавне расправе и увиди у локалне стратегије одрживог развоја, одзив грађана и број релевантних и корисних коментара углавном није био на задовољавајућем нивоу (Koranja, Teodorović, i Njegovan 2013, 31).

Поред општих оцена и налаза стоје и примери добрих пракси конкретних самоуправа. Један од примера је Кикинда која је при изради своје стратегије одрживог развоја за период 2014–2020. значајну пажњу посветила грађанској партиципацији, кроз израду брошура које су на концизан и једноставан начин грађанима представљале основну садржину документа (Koranja, Teodorović, i Njegovan 2013, 33). Осим тога, урађен је промотивни филм који је требало да подстакне грађане да се изјашњавају о проблемима и приоритетима у развоју града. За све време обликовања стратегије, радни текст је био доступан на интернет страни града, а у центру града је била постављена инсталација као симбол који подсећа грађане на израду стратешког документа (33).

Досадашње анализе о грађанској партиципацији у Србији при креирању локалних развојних стратегија се свode на анализу грађана као целине, док детаљније анализе о грађанском активизму различитих категорија људи (нпр. по старосној доби, нивоу образовања и сл.) још увек недостају. Да би смо попунили овај недостатак реализовали смо истраживање о ставовима младих на подручју Војводине о грађанској партиципацији и одрживом развоју.

Резултати истраживања

Од укупног броја испитаника (312), 58% извештава да им је познат израз грађанска партиципација, али 41% сматра да у потпуности разуме значење тог израза, а само је њих 7% учествовало у раду локалне самоуправе кроз јавну расправу/панел, округли сто, локални референдум итд. Међутим, чак 86% испитаника сматра да је важно да се грађани питају за мишљење и да се укључују у процес доношења локалних одлука (Графикон 1).

Графикон 1. Млади у Војводини о грађанској партиципацији на локалном нивоу

Извор: Обрада аутора.

Ови резултати показују велики јаз између мишљења младих (да је важно укључивати се у рад локалне власти) са једне стране и њиховог досадашњег искуства – учешћа у раду локалне власти кроз неки облик партиципације. Произилази закључак да су млади пасивни, али и да истовремено схватају значај партиципације, што значи да постоји основ да се она унапреди кроз стимулативно деловање локалних власти. У овом истраживању испитаници нису експлицитно питани у којој конкретној области су учествовали у раду локалне власти, али с обзиром на то да је њих свега 7% учествовало у било ком облику/теми, можемо закључити да је партиципација младих при креирању локалних стратегија одрживог развоја на веома ниском нивоу.

Међутим, ово истраживање је донело још један интересантан налаз. Иако већина младих (86%) сматра је грађанска партиципација на локалном нивоу важна, на питање да ли је важно да се они

укључе у рад своје општине/града и доношење локалних одлука позитиван одговор даје мање од половине (40%). Дакле, млади мисле да грађанска партиципација јесте важна, али не мисле у истој мери да су они ти који би требало да се активирају/партиципирају. Овај налаз подупире и податак да је само њих 18,6% навело да је икада са пријатељима – познаницима из локалне средине организовало јавну акцију која се односила на унапређење услова у којима живе (Графикон 2).

Графикон 2. О активизму и грађанској партиципацији

Извор: Обрада аутора.

Наше истраживање показало је још један интересантан однос из кога се могу извести корисни закључци. Наиме, иако млади, када је реч о овој теми, не виде првенствено себе (већ друге) као активне грађане који партиципирају у раду локалне власти, њих више од половине одговара да би се одазвало на позив града/општине да учествују у дискусији о будућем развоју њиховог краја. Насупрот томе стоји налаз да чак њих 75% не посећује сајт своје општине/града, нити прати локалне вести (Графикон 3). Ови налази указују на то да би локалне власти требало интензивније да се обраћају млађој генерацији, те да им укажу на њихов значај и важност њиховог мишљења, јер постоји да тако кажемо, „успавано” интересовање или спремност младих да се укључе у бављење локалним питањима. Овим се дотичемо изузетно важне теме, а то је изградња кохезивне локалне заједнице и психолошке идентификације са њом, те стварања осећаја поверења између локалне власти и заједнице, без чега нема успешног јавног управљања (више о овоме у наредном одељку).

Графикон 3. Активно и пасивно интересовање младих за локална питања

Извор: Обрада аутора.

Осим истраживања ставова младих о локалној партиципацији генерално, извршили смо увид у њихову перцепцију и поимање још два елемента важна за тему истраживања, а то су електронска партиципација и одрживи развој (Le Blanc 2020). Иако је реч о тзв. У генерацији (и то млађем делу генерације рођене од средине деведесетих година прошлог века и надаље) за коју је информационо доба и присуство *смарт* телефона, компјутера и широкопојасног интернета „природно” окружење, њих 36% наводи да им је познат израз електронска партиципација, а тек нешто више од петине испитаних (23%) наводи да у потпуности разуме значење овог израза (Графикон 4).

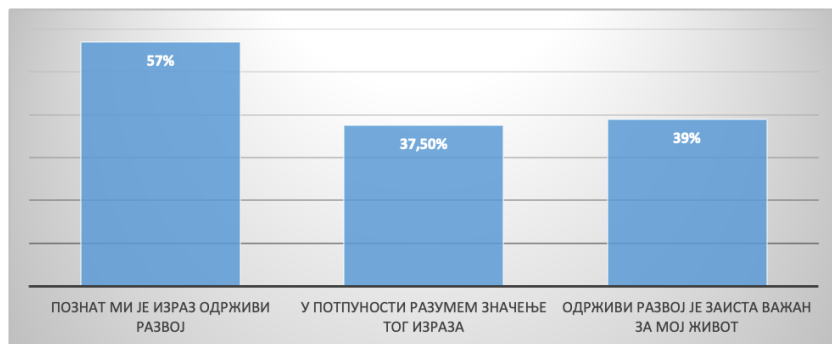
Графикон 4. Електронска партиципација

Извор: Обрада аутора.

Конечно, када је реч о изразу одрживи развој, 57% испитаника наводи да им је тај израз познат док је помало забрињавајуће што њих 37,5% сматра да у потпуности разуме значење овог изрази, док 39% испитаника сматра да је одрживи развој заиста важан за њихов живот (Графикон 5). Ови налази указују на то да постоји велики простор за рад са младима у циљу њиховог упознавања са значајем одрживог развоја као и значајем доприноса који они могу да дају (видети: Milenković i Petrović 2023).

Графикон 5. Одрживи развој

Извор: Обрада аутора.

ЗАШТО ЈЕ ПАРТИЦИПАЦИЈА НА ЛОКАЛНОМ НИВОУ ВАЖНА ЗА ОДРЖИВИ РАЗВОЈ – УПРАВЉАЧКЕ И ПСИХОЛОШКЕ КОРИСТИ ОД ГРАЂАНСКЕ ПАРТИЦИПАЦИЈЕ И ЗНАЧАЈ ЗДРАВИХ МЕЂУЉУДСКИХ ОДНОСА

Партиципација, тј. учешће већег броја људи при одлучивању доноси две врсте користи. Прва је потпуније сагледавање теме односно проблема о коме се одлучује, што даје и основ за бољу одлуку. Друга врста користи односи се на последице које произилазе из самог процеса партиципације, а то је придобијање поверења људи.

Из Науке о организацији и управљању познато је да одлуке неће бити делотворне уколико их они на које се односе не осећају као своје, тј. ако их осећају као наметнуте или напросто туђе. Тако донети прописи, правила и одлуке уопште у једној локалној заједници, чак иако су објективно исправне, остају само формалност

или „мртво слово на папиру” уколико их грађани не доживљавају као себи блиске. Да би се ова негативна појава избегла потребно је да се изгради поверење и осећај заједнице – заједништва, а начин да се то оствари јесте управо партиципативно одлучивање. Наиме, код људи постоји склоност да одлуке за које нису питани, консултовани или барем обавештавани (тј. нису ни на који начин учествовали у њиховом обликовању и доношењу) доживљавају, као погрешне или напросто одбојне, док партиципација сама по себи елиминише ову негативну склоност и ствара осећај идентификације појединца са групом односно организацијом која је формални доносилац одлука.

Још један важан аспект партиципативног одлучивања који се надовезује на претходно јесте стварање позитивних емоција и идентификација са организацијом, односно локалном заједницом и властима. Процеси отворене комуникације и партиципације дугорочно воде стварању осећаја поверења између грађана и власти, као и повезивању и умрежавању различитих група грађана. Овај аспект је веома важан за изградњу демократског друштва и повољан амбијент за јавно управљање. Из студија јавних политика је познато да је јавно управљање у друштву у коме постоји повезаност грађана и власти, као и повезаност између самих грађана далеко лакше (него када постоји отуђеност између њих), јер је у том случају на располагању већи број инструмената јавних политика (Ђорђевић 2008, 59–67). Због тога локалне власти треба да инсистирају на партиципативном одлучивању, јер оно код грађана јача осећај идентитета и везаности за локалну заједницу без чега нема ефективног планирања и реализације одрживог развоја. Такође, резултати истраживања у свету показују да добро осмишљен процес одлучивања и партиципације доприноси и осећају задовољства код учесника (Driscoll 1978, 44–56).

Приликом разматрања ових питања не треба заборавити социолошке аспекте и психолошку природу човека и његове потребе које су сублимиране у радовима ауторитета из друштвено-хуманистичких наука. Чувени немачки социјални психолог Ерих Фром (1900–1980) сматра да су основне потребе које конституишу човекову природу потреба за: удруживањем (при чему постоји ментално здрав и нездрав начин, нпр. однос потчињавања и доминације), стварањем (корен љубави, уметности, религије), укорењењем у роду (везаност за родитеље и претке, народ, државу), стицањем сопственог идентитета и оквиром оријентације и веровања.

Фром сматра да човек треба да задовољи све ове потребе да би био ментално здрав (Fromm 1989, 25–55). Амерички социолог Исак Томас (1863–1947) сматра да укупно људско понашање произилази из четири основне жеље: жеља за новим искуством, за саосећањем, признањем и жеља за сигурношћу. Такође и Рајт Милс (1916–1964), амерички бихевиористички социолог као главне детерминанте људског понашања идентификује активности које доводе до уравнотежења човека у три равни и то: физиолошко-хемијској, емоционалној и друштвеној. Читаво друштво посматра као структуру која се састоји из 4 основна елемента: друштвене улоге (преко њих се успоставља уравнотежење човека на социјалном плану), институције, институционални пореци (сроднички, политички, религиозни) и сфере друштвеног деловања (симболи, технологија, статусна и васпитна сфера) (Pešić 1999). Међу теоријама о људској мотивацији утицајна је и хијерархија потреба Абрахама Маслоу (1908–1970). Као елементарне и карактеристичне за све људе Маслов, сасвим логично наводи физиолошке потребе. Када задовољи елементарне односно физиолошке потребе, код човека се јавља потреба за сигурношћу (физичка сигурност, сигурност имовине, стабилан посао и сл.). За тему овог рада посебно су важне следеће потребе у Масловљевом моделу које следе након потребе за сигурношћу, то су: потреба за повезивањем са другим људима, потреба за (само) поштовањем и уважавањем и коначно потреба за самопотврђивањем (остварење нечег значајног у животу). Према Маслоу, није код свих људи једнак интензитет ових потреба. Он је веома јак код првих нивоа потреба, а постепено опада како се иде ка вишим потребама тј. мотивацији човека (Maslov 1982, 92–102). Коначно поменимо и америчког психолога Фредерика Херцберга (1923–2000), који изучавајући потребе и мотиваторе човека (додуше у радној организацији) наводи две основне врсте: потребе нижег степена које он назива хигијенским потребама и под њима подразумева потребу за запослењем, добрим међуљудским односима итд., и потребе вишег степена које назива правим факторима мотивације и ту спадају изазован посао, постигнуће, развој, признање, одговорност и сл (Damjanović 1990, 66–67).

Ово позивање на ауторитете из области психологије и социологије има за циљ да нас подсети да људи имају аутентичне потребе од којих многе подупиру хипотезу да људи у неспутаним условима имају спонтане потребе за одговорношћу, повезивању са

другим људима, признањем у друштву и сл. Све ове потребе могу стимулативно деловати на грађанску партиципацију. Ипак, реалност показује сасвим другу слику – често пасивне и незаинтересоване грађане. То је и један од главних закључака већ помињане Анализе процеса планирања у градовима и општинама Србије: „Један од најбитнијих закључака је да партиципацију отежава недовољна заинтересованост потенцијалних актера” (видети: Коранја, Teodorović, i Njegovan 2013, 30).

С обзиром на цитиране ауторитете и њихова мишљења о људској природи и потребама, са једне стране и реалности, са друге стране, произилази да проблем пасивности грађана не долази из аутентичне људске природе и склоности човека, већ вероватније из неповољног друштвено-политичког амбијента који дестимулишуће делује на људе.

Још један забрињавајући резултат нашег истраживања јесте и то да свега 13% младих (односно испитаника који су учествовали у истраживању) верује да су људи који управљају њиховом општином односно градом добронамерни и да заиста желе да унапреде квалитет живота свих грађана. Овај резултат је индикатор високог степена неповерења младих људи према локалним властима што је вероватно и један од главних разлога њихове пасивности. Међутим, сви ови налази и информације могу такође бити основа за унапређење стања у овој области.

МОГУЋНОСТИ ИНФОРМАЦИОНОГ ДРУШТВА – ПОЗИТИВНИ И НЕГАТИВНИ УТИЦАЈИ ИНФОРМАЦИОНОГ ДРУШТВА НА ПАРТИЦИПАЦИЈУ И ОДРЖИВИ РАЗВОЈ

Када размишљамо о грађанској партиципацији и нарочито партиципацији младих, велике или боље речено револуционарне могућности пружају информационе технологије. У свету данас постоји на стотине електронских платформи које олакшавају изјашњавање грађана о локалним питањима и грађанску партиципацију уопште. Са тим у вези је израз е-демократија или дигитална демократија (Berg and Hofmann 2021; Ali 2023), која подразумева екстензивну употребу информационих и комуникационих технологија у политичким процесима и раду власти (*governance*) (Macintosh

2004). Ове технологије омогућавају интензивну партиципацију грађана па се о савременој власти данас говори као дигиталној власти и демократији као форми владавине у којој је претпостављено да су сви одрасли грађани квалификовани да једнако учествују у предлагању, развоју и креирању закона (односно јавних одлука) (Jafarkarimi et al. 2014).

О практичном значају ове теме на нивоу ЕУ сведочи и постојање документа „Грађанска партиципација у дигитално доба: е-демократија” (*Citizens’ participation in the digital age: e-democracy*). У њему се наводи следеће: „У свету који се све више дигитализује постоје бројне могућности за унапређење демократске праксе путем онлајн алата који се могу подвести под збирни израз *е-демократија*. Подстицање учешћа грађана у европским демократским процесима је главни циљ ЕМИ (акроним од *European Movement International*). Потребно је искористити нове могућности које нуди технолошки развој како би се стимулисала укљученост грађана у демократски процес која заједно са офлајн мерама треба да допринесе елиминисању јаза између Европске уније са једне стране и грађана и њихових представника са друге“ (European Movement International 2020).

Све је већи број и понуђача услуга у овим областима тј. е-платформи. На пример, у Бриселу је 2015. године основана „Грађанска лабораторија” (*CitizenLab*), која за градове и власти уопште израђује и нуди платформе за консултације са грађанима као и за њихово укључивање у процес доношења одлука (CitizenLab 2023).

О значају ове теме сведоче и стотине објављених научних радова у утицајним научним часописима, широм света у последње две деценије који у наслову садрже речи: *digital democracy*, *e-governance*, *e-democracy* и сл. (De Blasio and Sorice 2019; Berg and Hofmann 2021; Ali 2023). Основ изнетог становишта су резултати добијени претрагом на *jstor.org*. JSTORE је дигитална библиотека за истраживаче и студенте преко које се може приступити бази у којој се налази преко 12 милиона научних чланака у 75 научних дисциплина. Развој е-партиципације у свету последњих година прате УН и о томе објављују извештај под називом *E-participation: a quick overview of recent qualitative trends* (Le Blanc 2020).

Дефиниција е-партиципације се углавном своди на коришћење информационих и комуникационих технологија са циљем да се грађани ангажују у процесу доношења одлука и испоруке јавних услуга (Le Blanc 2020; Wirtz, Daiser, and Binkowska 2016). УН је

дефинишу као процес ангажмана грађана кроз ИЦТ у процесима креирања јавних политика, доношења одлука и дизајна и испоруке услуга (UN-DESA 2014). Важно је напоменути да у овим дефиницијама власт игра важну улогу, што значи да се е-демократијом и е-партиципацијом не сматрају оне врсте комуникације или политичке дискусије грађана у којима формална власт није укључена. Дакле, када говоримо о е-демократији и е-партиципацији подразумева се да је реч о комуникацији и размени информација између грађана и званичних институција.

У стручној литератури о овој теми, осим дефиниције појмова, готово увек су присутне још две: 1) користи од е-партиципације и 2) могућности (услови које треба обезбедити) једног друштва да је примењује. Користи од е-партиципације су сличне као и користи од грађанске партиципације уопште. Ту се наводе интристичке користи које су засноване на идеји да је партиципација сама по себи циљ, јер доприноси инклузивности и кохезији друштва, о чему је већ било речи (Le Blanc 2020). Друга врста инструменталне користи које доводе до повећања одговорности власти, транспарентности њиховог рада и квалитета одлука које доносе. Коначно, е-партиципација доприноси ширим друштвеним циљевима као што су јачање легитимитета донетих одлука и поверења у институције (Đorđević 2023).

Детаљнији приказ процедура и услова које треба обезбедити за ефектну примену е-партиципације дат је у прегледу УН-а *E-government* за 2018. годину. Међу условима најзначајније место заузимају одговарајућа инфраструктура и дигитална писменост становништва (UN - Department of Economic and Social Affairs [DESA] 2018).

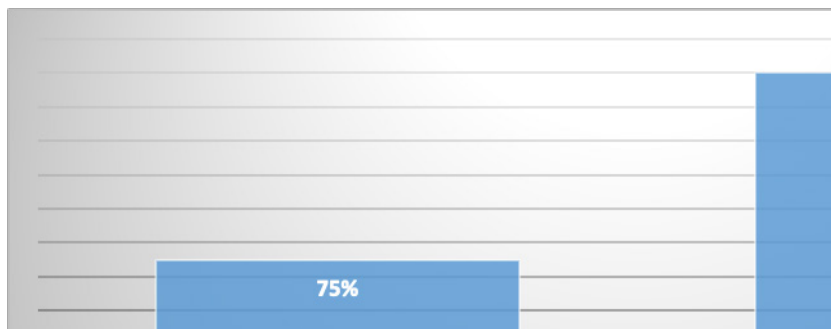
Када је реч о овим условима у Србији и АП Војводини, а нарочито када се ради о младима, може се констатовати да технички и друштвени услови за ефективну е-партиципацију већ постоје. Под овим се мисли на доступност интернет мреже, брзину интернета и друге техничке перформансе, као и на дигиталну писменост. Није потребно истраживати или доказати да млади људи на подручју Војводине већ живе у информационом друштву. Скоро сваки млад човек данас поседује паметне (*smart*) телефон и/или лаптоп и готово је нон-стоп повезан на интернет мрежу. Штавише, многе студије и истраживања показују да млади изузетно пуно времена проводе

на интернету, забављајући се или проводећи време на социјалним мрежама (Moyer 2022). „Тек сваки четврти тинејџер свакодневно гледа телевизију, свега 16 процената њих чита новине, а о свету око себе информишу се преко Јутјуба” (Политика 2018). Јасну слику о томе дало је и истраживање на међународном нивоу *Деца Европе на интернету*, у коме је учествовала и Србија крајем 2018. године. У оквиру овог пројекта је настао извештај „Коришћење интернета и дигиталне технологије код деце и младих у Србији” (Kuzmanović i dr. 2019). Многи резултати овог истраживања подупиру и налазе нашег истраживања. Са друге стране, професорка Снежана Ђорђевић указује на значај примене информационих технологија у јавном сектору од стране локалних власти, али, истовремено истиче да инфраструктура информационо комуникационе технологије „тражи набавку паметног, брзог кабла за прикупљање и транспорт података” (Ђорђевић 2023, 3). Имајући у виду да е-партиципација захтева одговарајућу инфраструктуру и дигиталну писменост становништва, јасно је да се морају иницирати вишеструки пројекти е-опремања и е-описмењавања. Како констатује професорка Ђорђевић, „е-управа је слабо развијена у општинама и градовима у Србији. Постоји отпор локалних власти према примени и даљем развоју овог програма и радије се држе архаичног начина рада. Систем управе је централистички, а приступ одозго на доле (*top down*), а одлучивање се одвија у затвореним круговима што јако демотивише службенике у раду, као и грађане који остају незадовољни пружањем услуга” (19). Дакле, није проблем (не)доступност нових технологија и интернет мреже, већ адекватан развој е-управе на нивоу Србије.

Са друге стране, чињенице о прекомерној употреби интернета и нових технологија међу младима чине и својеврстан контра ефекат, јер млади људи преплављени огромним садржајима и количинама информација често нису у стању да раздвоје истините од неистинитих садржаја, као и оне који су заиста битни од оних који су наметнути (Despotović i Glišin 2021; Dockrill 2018; Horowitz 2019; Conaway 2020). Такође, изложени су често и разним облицима насилничког или неадекватног понашања на интернету, што може негативно деловати управо на оне елементе о којима је већ било речи, а то је изградња поверења између чланова друштва и осећај заједништва. Наиме, по нашем истраживању чак 75% испитаника (младих узраста од 15 до 25 година) је навело да је барем једном вршило неки облик насилничког или неадекватног понашања на интернету, док је чак

86% навело да је барем једном или више пута било жртва таквог понашања (Графикон 6) (видети: Matković, Novakov and Glišin 2023).

Графикон 6. Насилничко или неадекватно понашање на интернету

Извор: Обрада аутора.

ЗАКЉУЧАК

Напослетку, на основу изнетих података базираних на примарним и секундарним изворима, могуће је идентификовати неколико општих закључака. Први закључак је да грађанска партиципација има изузетно важну улогу за процес планирања и вођење политике одрживог развоја (а самим тим и за развој друштва уопште). Овај значај произилази из природе стратешког управљања у савременој демократској држави који не даје резултате у друштвима у којима не постоји консензус око општих циљева и начина његовог остварења. О значају ове теме сведоче међународне организације (од којих су само најважније поменуте у овом раду) и њихови бројни извештаји у вези ове теме, као и научни радови и књиге о овој теми.

Други закључак је да велики, заправо револуционарни допринос грађанској партиципацији у савременим условима могу да дају информационе и комуникационе технологије (ИСТ). Примена ИСТ у политичким процесима и јавном управљању подједнако је интересантна и значајна како у практичном тако и у научном смислу, о чему сведоче стотине научних радова, организација које се баве овом темом, као и изрази: паметни градови (*smart city*), паметна владавина (*smart governance*), е-демократија, е-партиципација, итд.

Треће, поред техничких могућности савременог друштва, социолошка и психолошка истраживања нам указују да људи имају бројне потребе које би требало стимулативно да делују на грађане да се укључују у јавна питања (потреба за признањем, поштовање, повезивање са другим људима...). Четврто, грађанска партиципација дугорочно производи ефекте који благотворно делују на повећање кохезије у друштву и чвршће везе и стварање поверења између друштва и власти. Ови ефекти нарочито иду у прилог носиоцима власти, јер је далеко лакше управљати заједницама у којима постоји кохезивност (умреженост) и добар однос са властима (однос поверења).

Ипак, упркос овим закључцима, грађанска партиципација у Србији је још увек на ниском нивоу. Ово се нарочито односи на млађу генерацију, која је иначе врло вична коришћењу савремених електронских уређаја. Међутим, налази реализованог истраживања ипак указују на правце деловања које треба предузети да би се ова област унапредила. Најпре, иако су пасивни по питању локалних послова, млади у Војводини мисле да је важно да се грађани укључују у дискусију о локалним питањима и раду власти. Такође, при том укључивању обично не мисле на себе, већ на друге, али, исто тако наводе да би се одазвали на позив своје општине или града да учествују у дискусији о будућем развоју свог краја.

Према томе, технолошки и формално правни услови за партиципацију се могу сматрати задовољавајућим (мада су неопходна значајна улагања у развој е-управе). Оно на чему треба даље радити јесте изградња свести о значају партиципације и планирања локалног развоја, превасходно младих, али и код носиоца локалне власти. Када је реч о грађанима и младим људима потребно је реализовати акције које имају за циљ повећање свести о значају планирања локалног одрживог развоја и о значају принципа партиципације. Друго, на чему треба радити јесте доследно обраћање грађанима и позивање да узму учешћа у расправи о локалним питањима. Нарочито младима локална власт треба да се обраћа са јасном поруком да су они важни и да је општини/граду стало да чују њихово мишљење. Крајњи циљ треба да буде да млади схвате да је и зашто је важно да се баш они укључују у локалне послове. Међутим, сличне активности треба спроводити и међу самим носиоцима локалне власти, који треба да увиде да ови процеси нису ствар моде или наметања које долази споља, већ да доносе дугорочне користи како за њих као носиоце

власти (лакше управљање заједницом) тако и за њих као чланове локалне заједнице.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ђорђевић, Снежана. 2023. „Примена ИТ у јавном сектору од стране локалних власти – користи и изазови.” *Српска политичка мисао* 81 (3): 7–27. DOI: 10.5937/spm81-45234.
- Закон о локалној самоуправи, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 129/2007, 83/2014 - др. закон, 101/2016 - др. закон и 47/2018.
- Миленковић, Дејан, и Агатина Петровић. 2023. „Институционални оквир организовања младих у јединицама локалне самоуправе у Републици Србији.” *Српска политичка мисао* 81 (3): 51–75. DOI: 10.5937/spm81-45344.
- Пешић, Михајло. 1999. *Социологија*. Београд: Институт за политичке студије.
- Ali, Muhammad. 2023. “E-governance and E-democracy: a Digital Revolution.” *Social Science Research Network*. DOI: 10.2139/ssrn.4623414.
- Bekemans, Leonce. 2018. “Citizens’ Participation and Participatory Governance in the EU.” *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, 4: 47–70.
- Berg, Sebastian, and Jeanette Hofmann. 2021. “Digital Democracy.” *Internet Policy Review* 10 (4): 1–23. DOI: 10.14763/2021.4.1612.
- Burford, Gemma, Elona Hoover, Ismael Velasco, Svatava Janoušková, Alicia Jimenez, Georgia Piggot, Dimity Podger, and Marie Harder. 2013. “Bringing the ‘Missing Pillar’ into Sustainable Development Goals: Towards Intersubjective Values-Based Indicators.” *Sustainability* 5 (7): 3035–3059. DOI: 10.3390/su5073035.
- Council of Europe. 2008. “Strategy for Innovation and Good Governance at Local Level.” *Council of Europe*. <https://rm.coe.int/1680746f16>.
- Conaway, Will. 2020. “Technology Is on The Rise, While IQ Is on The Decline.” *Forbes*. April 29. <https://www.forbes.com/sites/forbestechcouncil/2020/04/29/technology-is-on-the-rise-while-iq-is-on-the-decline/?sh=1b41f5b9b103>.
- Damjanović, Mijat. 1990. *Menadžerska revolucija – stanje i perspektiva teorije organizacije i teorije upravljanja*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- De Blasio, Emiliana, and Michele Sorice. 2019. "E-Democracy and Digital Activism: From Divergent Paths Toward a New Frame." *International Journal of Communication* 13: 5715–5733.
- Despotović, Ljubiša, i Vanja Glišin. 2021. *Savremeni međunarodni odnosi i geopolitika*. Sremski Karlovci: Kairos.
- Despotović, Ljubiša, and Vanja Glišin. 2023a. "Geopolitics of Health: Subdisciplinary research of medical science and health systems manipulations in the context of geopolitics as a synthetic science." *Culture of Polis* 20 (1): 1–15. DOI: 10.51738/Kpolisa2023.20.1r.1dg.
- Despotović, Ljubiša, and Vanja Glišin. 2023b. "Geopolitics of Health and the Coronavirus Pandemic." *Kultura Polisa* 20 (3): 1–26. DOI: 10.51738/Kpolisa2023.20.3r.1dg.
- Dockrill, Peter. 2018. "IQ Scores Are Falling in 'Worrying' Reversal of 20th Century Intelligence Boom." *ScienceAlert*, June 13. <https://www.sciencealert.com/iq-scores-falling-in-worrying-reversal-20th-century-intelligence-boom-flynn-effect-intelligence>.
- Driscoll, James W. 1978. "Trust and Participation in Organizational Decision Making as Predictors of Satisfaction." *Academy of Management Journal* 21 (1): 44–56. DOI: 10.5465/255661.
- Go Vocal former Citizen Lab. n.d. "Home page." *Go Vocal former Citizen Lab*. www.citizenlab.co.
- Horowitz, Evan. 2019. "IQ rates are dropping in many developed countries and that doesn't bode well for humanity." *NBC News*, 22. May. <https://www.nbcnews.com/think/opinion/iq-rates-are-dropping-many-developed-countries-doesn-t-bode-ncna1008576>.
- Đorđević, Snežana. 2008. *Vlasti u akciji – svet javnih usluga*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Emas, Rachel. 2015. "The Concept of Sustainable Development: Definition and Defining Principles." *Brief for GSDR*. DOI: 10.13140/RG.2.2.34980.22404.
- European Movement International. n.d. "Citizens' participation in the digital age: e-democracy." *European Movement International*. <https://europeanmovement.eu/policy/citizens-participation-in-the-digital-age-e-democracy/>.
- Evans, Martin, Nogales, Ricardo, and Matthew Robson. 2023. "Monetary and Multidimensional Poverty: Correlation, Mismatches, and a Combined Approach." *The Journal of Development Studies*, 60 (1): 147–170. DOI: 10.1080/00220388.2023.2252140.
- Fromm, Erich. 1989. *Zdravo društvo*. Zagreb: Naprijed; Beograd: Nolit.

- International Association for Public Participation [IAP2]. 2018. "Public Participation Pillars." *IAP2*. https://cdn.ymaws.com/www.iap2.org/resource/resmgr/Communications/A3_P2_Pillars_brochure.pdf.
- Jafarkarimi, Hosein, Alex Sim, Robab Saadatdoost, and Jee Mei Hee. 2014. "The Impact of ICT on Reinforcing Citizens' Role in Government Decision Making." *International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering* 4 (1): 642–646.
- Kopanja, Vesna, Ivana Teodorović, i Zoran Njegovan. 2013. *Analiza procesa planiranja u gradovima i opštinama u Republici Srbiji*. Beograd: SKGO.
- Kuzmanović, Dobrinka, Zoran Pavlović, Dragan Popadić, i Tijana Milošević. 2019. *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji – Rezultati istraživanja Deca Evrope na internet*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Le Blanc, David. 2020. *E-participation: a quick overview of recent qualitative trends*. New York, United Nations: Department of Economic and Social Affairs.
- Macintosh, Ann. 2004. "Characterizing e-participation in policy-making." *Proceedings of the 37th Annual Hawaii International Conference on System Sciences*. Big Island: HI. DOI: 10.1109/HICSS.2004.1265300.
- Makinen, Katja. 2021. "Scales of participation and multi-scalar citizenship in EU participatory governance." *EPC: Politics and Space* 39 (5): 1011–1029. DOI: 10.1177/2399654420981379.
- Matković, Aleksandar, Ivana Novković, and Vanja Glišin. 2023. "Prevalence and Manifestations of Digital Harassment Among Young Adults in Serbia." *Studia Securitatis* 17 (1): 88–103.
- Maslov, Abraham. 1982. *Motivacija i ličnost*. Beograd: Nolit.
- Mensah, Justice, and Sandra Ricart Casadevall. 2019. "Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action." *Cogen Social Sciences*, 5 (1): 1–21. DOI: 10.1080/23311886.2019.1653531.
- Mihailović, Vojislav, Vujo Ilić i Gordana Pavićević. 2022. *Stavovi građana Srbije o učešću u demokratskim procesima 2021*. Beograd: Crta.
- Milutinović, Slobodan. 2004. *Lokalna agenda 21 – Uvod u planiranje održivog razvoja*. Beograd: SKGO.
- Moyer, Melinda Wenner. 2022. "Kids as Young as 8 Are Using Social Media More Than Ever, Study Finds." *The New York Times*, 24.

- March. <https://www.nytimes.com/2022/03/24/well/family/child-social-media-use.html>.
- Ostojić, Ivana. 2020. „Institucionalna komponenta održivog razvoja Srbije.” U *Izazovi održivog razvoja u Srbiji i Evropskoj uniji*, ur. Predrag Jovanović i Sanja Stojković Zlatanović, 101–117. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pokrajinski sekretarijat za regionalni razvoj, međuregionalnu saradnju i lokalnu samoupravu. *Program razvoja AP Vojvodine 2014–2020*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za regionalni razvoj, međuregionalnu saradnju i lokalnu samoupravu.
- Pokrajinski sekretarijat za regionalni razvoj, međuregionalnu saradnju i lokalnu samoupravu. 2023. *Plan razvoja AP Vojvodine 2023–2030. godine*. Novi Sad: Pokrajinski sekretarijat za regionalni razvoj, međuregionalnu saradnju i lokalnu samoupravu.
- Sekretarijat za javne politike. 2023. *Srbija i Agenda 2030 – Mapiranje nacionalnog strateškog okvira u odnosu na ciljeve održivog razvoja*. Beograd: Sekretarijat za javne politike.
- Stančetić, Veran. 2023. „Međuopštinska saradnja u Srbiji – mogućnosti i praktični dometi.” *Srpska politička misao* 81 (3): 77–96. DOI: 10.5937/spm81-45527.
- The World Bank. 2014. “Ending poverty requires more than growth, says WBG.” *The World Bank*, 10. April. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2014/04/10/ending-poverty-requires-more-than-growth-says-wbg>.
- United Nations [UN]. 1987. *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*. Oslo: Brundtland commission.
- United Nations [UN]. 2019. “Human Development Index Ranking.” UN. <http://hdr.undp.org/en/content/2019-human-development-index-ranking>.
- United Nations [UN]. 2015. “Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development.” A/RES/70/1, UN. <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs [DESA]. 2014. *E-government Survey 2014 - E-government for the Future We Want*. New York: UN.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs [DESA]. 2018. *E-government Survey 2018 - Gearing E-government to Support Transformation Towards Sustainable and Resilient Societies*. New York: UN.

- United Nations Development Programme [UNDP]. n.d. "Human Development Index (HDI)." *United Nations Development Programme*. <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.
- United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. 2009. "What is Good Governance?" *UN Economic and Social Commission for Asia and the Pacific*. <https://www.unescap.org/sites/default/files/good-governance.pdf>.
- United Nations Sustainable Development. 1992. *United Nations Conference on Environment & Development – Agenda 21*, 3 to 14 June. Rio de Janeiro, Brasil.
- Wirtz, Bernd, Peter Daiser, and Boris Binkowska. 2016. "E-participation: A Strategic Framework." *International Journal of Public Administration* 41 (1): 1–12. DOI: 10.1080/01900692.2016.1242620.

Vanja Glišin*

Institute for Political Studies, Belgrade

Veran Stančetić**

Faculty of Political Sciences, Belgrade

Aleksandar Matković***

Faculty of European Legal and Political Studies, Belgrade

STRATEGIES OF LOCAL SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE REGION OF AP VOJVODINA – PARTICIPATION OF YOUNG PEOPLE IN CREATING STRATEGIES

Resume

The key issue of this paper is the scope of municipalities and cities of AP Vojvodina in the participation of citizens when planning local sustainable development. To find an answer to this question, the importance of sustainable development is explained first, its local dimension next, as well as the necessity of citizen participation (electronic and traditional). Then, a “surface” segment of the analysis was performed – the state of local strategies in the APV area (their existence and public availability) is analyzed, ie the tendency of municipalities and cities of Vojvodina towards strategic management and sustainable development. The second segment of the analysis is deepened, focusing on the real involvement of citizens in the creation and implementation of local development documents, with a special focus on young people (15–25 years of age) and their views on these issues. The paper presents the research findings, i.e. the perception of young people when it comes to involvement in local affairs, sustainable development, and participation in general. Although we live in an information age in which there are technological, but also formal and legal conditions for citizen

* Email address: vanja.glisin@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-7747-6205.

** Email address: veran.stancetic@fpm.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-5574-0132.

*** Email address: al.matkovic@gmail.com; ORCID: /.

participation, it is still assessed as insufficient. Therefore, the paper elaborates on the reasons for this situation and offers guidelines for improving this area. Primary and secondary sources were used in the paper. By analyzing the documents, we obtained data related to the research subject. It is primarily a qualitative analysis of primary data sources, but also an analysis of domestic and foreign relevant literature. Along with empirical research, an analysis of existing studies in this area was performed. Therefore, the method of analysis (descriptive and explanatory analysis) and the method of synthesis were used, to understand the complex whole based on the described and explained basic concepts and processes.

Keywords: sustainable development, participation, e-democracy, youth, AP Vojvodina, strategic planning

* Овај рад је примљен 1. априла 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2024. године.

**ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ, О МЕЋУОДНОСУ
НОВИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И ПОЛИТИКЕ**

101

Предраг Терзић

СХВАТАЊЕ ТЕОРИЈСКЕ МИСЛИ НИКОЛА
МАКИЈАВЕЛИЈА У ДЕЛУ СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

121

Небојша Петровић

НОВИЈА СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ КАО
ОДРАЗ И АКТЕР ПОЛИТИЧКОГ ОКРУЖЕЊА

Предраг Терзић*

Институт за политичке студије, Београд

СХВАТАЊЕ ТЕОРИЈСКЕ МИСЛИ НИКОЛА МАКИЈАВЕЛИЈА У ДЕЛУ СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

Сажетак

Слободан Јовановић животни пут Никола Макијавелија (*Niccolò di Bernardo dei Machiavelli*) дели у два раздобља. Док у првом истражује његов живот и учешће у власти, у другом делу почиње Макијавелијева борба против власти. Дубоке трагове на политичку судбину и лични живот Никола Макијавелија оставила су, према речима Слободана Јовановића, два важна догађаја. Ако је први био појава фра Ђиролама Саворанола (*Girolamo Savonarola*), други је представљала војно-политичка радња Чезара Борџије (*César Borgia*) у Ромањи. Макијавелијеву научну заоставштину чине књига Разматрања о првих десет књига Тита Ливија (*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*) и његово најпознатије дело О кнежевинама, које је познатије под називом Владалац (*Il Principe*). Књига Владалац представља интелектуално оруђе, које Макијавели препоручује сваком будућем властодршцу. Циљано је написана да упути, али и опомене на све предности и недостатке бављења влашћу. Одлуке и поступци оних који управљају државним пословима треба да буду засновани искључиво на рационалним темељима. Будући да је по опредељењу био републиканац, Макијавели је исказивао симпатије за монарха, као носиоца војне

** Имејл адреса: predrag.terzic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0003-3896-6217.

власти, док је изражавао негативне вредносне оцене о монарху као актеру политичких збивања и субјекту доношења политичких одлука. Тако Јовановић закључује да Макијавелијева теорија враћа стари начин разумевања државе као највишег облика људског удруживања, која више нема теолошке циљеве, које је хришћанство заступало. Јасно профилишући доброг, али не и идеалног владооца, Макијавели исказује ставове у погледу различитих ситуација које прате вршење државне власти. Иако се везује за политичку сферу људског поступања, појам макијавелизам почиње да се употребљава и у осталим областима људског деловања. Макијавелизам, заправо, постаје општи начин поступања оних који немају моралних скрупула у остварењу амбиција.

Кључне речи: Слободан Јовановић, Николо Макијавели, макијавелизам, Владалац, О кнежевинама, *II Principe*

УВОД

Иако се бавио истраживањем тема из српске политичке историје XIX века, значајним догађајима из европске политичке историје, уставног права, теорије државе и права, политичке социологије, Слободан Јовановић је део истраживања посветио и изучавању историје политичке мисли. Изучавајући историју политичких теорија, Јовановић почиње од античких политичких филозофа, преко нововековних теоретичара до савремених политичких мислилаца, али и политичких мислилаца и делатника у деветнаестовековној Србији. Тако је у својој двотомној студији *Историја политичких доктрина* (Јовановић 1935, Јовановић 1935а), Слободан Јовановић изучавао теорије Сократа, Платона, Едмунда Берка (*Edmund Burke*), Карла Маркса (*Karl Heinrich Marx*), Фридриха Енгелса (*Friedrich Engels*), Константа (*Benjamin Constant dev Rebecque*), Келсена (*Hans Kelsen*), Питамица (*Leonid Pitamic*), али је у *Политичким и правним расправама I и II* (Јовановић 1932; Јовановић 1932а) истраживао и политичке, економске и друштвене идеје Светозара Марковића, Пере Тодоровића, Јована Хаџића и Милана Пироћанца.

Ипак, у читавом низу теоретичара и учесника политичког живота, чије је политичке, филозофске, економске и шире друштвене идеје и теорије анализирао, Слободан Јовановић је посебно место посветио италијанском политичком мислиоцу, Николу Макијавелију. Јовановић Макијавелија означава као првенца политичке мисли у новом веку, присталицу ренесансе и теоретичара који се залагао за потпуно другачије, рационалистичко схватање државе, искључујући из расправе о политици теолошке елементе коришћене у средњем веку. Пренебрегавши хришћанске циљеве државне организације, Николо Макијавели државу не одређује као божанску творевину, већ као последицу удруживања људи. Тако се у држави, као облику људског удруживања, одлуке владара више не заснивају на теолошким постулатима хришћанства, већ на рационалним елементима поступања.

Ради лакшег разумевања Макијавелијевих мисли и дела, Слободан Јовановић настоји да читаоца упуту у социјално порекло фирентинске породице Макијавели, образовање и политичко деловање Никола Макијавелија, као и политичке идеје за које се у практичном бављењу политиком залагао, али и људе и догађаје које је у својим делима представљао.

ЖИВОТ НИКОЛА МАКИЈАВЕЛИЈА

Николо Макијавели је био италијански политички теоретичар, који је рођен 1469. године у Фиренци. Његов отац Бернардо Макијавели био је познати фирентински адвокат, а породица и с очеве и с мајчине стране припадала је старом градском племству. У то доба Фиренца је била независна држава, којом је управљао Лоренцо де Медичи (*Lorenzo de' Medici*). Породица Медичи је владала Фиренцом све до 1494. године, а њиховим одласком с власти успостављена је Слободна фирентинска република, која ће трајати све до 1512. године и повратка Медичија на власт.

Николо Макијавели је био правник, државни службеник, политички теоретичар, али и учесник политичког живота Фиренце, војсковођа и борац за уједињење Италије. Док је као политички мислилац оставио историји политичких теорија приказ владаоца који, не разликујући морална од неморалних средстава, тежи искључиво опстанку на власти, као државни службеник истицао је неопходност започињања војних подухвата у циљу уједињења

малих италијанских држава. „Његова основна мисао заокупљена је проблемом уједињења расцепканих италијанских феудалних државица, које су само уједињене способне да се супротставе најезди европских сила, с једне, и моћном апсолутизму римског папе, с друге стране” (Симић 1992, 167).

Макијавели је своје политичко деловање, бављење политичком теоријом, али и читав свој живот везао за Фиренцу. У њој је рођен, а у Фиренци је и преминуо, 1527. године. Ако је одласком Медичија с власти започео рад у државној администрацији, њихов повратак на власт значио је и Макијавелијево напуштање државне службе. Зато Слободан Јовановић целокупан животни пут Никола Макијавелија дели у два раздобља. „Остављајући на страну његово детињство и његову младост, његов се живот дели на два готово једнака дела: од 1498 до 1512; од 1512 до 1527” (Јовановић 1935, 149–150). Док је први период обухватао Макијавелијево практично бављење политиком, други је значајнији за историју политичких доктрина.

Први део живота Никола Макијавелија

Изучавајући први део живота Никола Макијавелија 1498. до 1512. године, Слободан Јовановић описује његово одрастање, образовање и учешће у власти, када је службовао на месту секретара Савета десеторице, на које је дошао у двадесет деветој години живота. Бавећи се дипломатским и војним питањима, Макијавели је био члан изасланстава, које је Република слала императору и папи. У овим пословима Николо Макијавели „је показивао изузетну способност и преданост, тако да је ускоро стекао велики углед и стасао за обављање најтежих и најделикатнијих дипломатских послова, па чак и руковођење неким ратним операцијама” (Молнар 2001, 238). Ипак, иако не негира да су Макијавелију „поверавани важни послови”, Јовановић наводи да је Николо Макијавели за то „имао да захвали поглавито шефу републике, Содеринију. Он је називан Содеринијева креатура, његов *mannerino*. Поред све своје интелектуалне живости, он се никада није могао уздигнути из потчињеног секретарског положаја, остајући до века ‘мали Николо’, како га је назвао Карлајл” (Јовановић 1935, 152).

Иако је у односу према људима и догађајима настојао да разуме целину политичких и друштвених појава и процеса, Макијавели је неретко занемаривао појединости. Тако Слободан Јовановић

примећује да су Николу Макијавелију недостајале управо карактерне црте искусног политичара, који своја сазнања и будуће одлуке темељи на бројним појединостима у делу и поступању других људи у његовом окружењу. Сматра да Макијавели у овом делу живота, иако је био део државног апарата, није испекао политички занат, јер напосто није људе око себе посматрао и вредновао очима политичара. Мерено политичким аршинима, Макијавели није изградио осећај за мало и појединачно, без којег нема успеха у бављењу политиком. Случајно или намерно, Николо Макијавели се држао општег посматрања ствари услед чега му је промицала читава група људи који су се политиком бавили на нижем нивоу, развијајући је као практичну делатност.

Слободан Јовановић овакво Макијавелијево поступање приписује карактеру његове личности, у чијем се средишту налазила уметничка душа. „Више теоретичар и уметник него практичан политичар, Макиавели није успео стећи код савременика велику политичку репутацију” (Јовановић 1935, 152). Зато и не чуди што у дипломатским пословима Николо Макијавели није успео да достигне ранг амбасадора, већ је остао на секретарском положају. Недовољно спретан за практичну политику, карактерних особина које нису одговарале свакодневним политичким дешавањима и борбама, Макијавели није учествовањем у власти успео и да достигне политичку зрелост.

Други део Макијавелијевог живота

Како наводи Слободан Јовановић, у другом делу Макијавелијевог живота од 1512. до 1527. године почиње његова борба против власти. У том периоду Николо Макијавели доживљава пад Републике и повратак Медичија. Оставши без звања, убрзо бива политички прогоњен и доспева у тамницу. Иако доживљава политички неуспех и личну несрећу, Макијавели у ово доба живота почиње да пише и објављује своја позната дела. „Одстрањен из зоне политичког утицаја Фиренце, у околностима физички дистанцираности од главних токова друштвене збиље, своје искуство и знање видео је као једину шансу повратка на сцену друштвеног деловања” (Лапчевић 2023, 729–730).

Његову научну заоставштину чине књига Разматрања о првих десет књига Тита Ливија (*Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio*) и чувено дело О кнежевинама (*De principatibus*), које

је познатије под називом Владаца, односно *II Principe* (Лукић 1982, 242; Влајнић 2024, 15). Поред ових, Макијавели је написао и друге књиге, чиме је стекао репутацију угледног историчара и политичког теоретичара. На тај начин је успео и да оствари везу с Медичијима, који показују интересовање за његов рад и поверавају му писање историје Флоренције. Међутим, Макијавелијево политичко приближавање Медичијима оцењено је негативно у времену поновног успостављања Републике, што га је коштало секретарског места. Чини се да је писац „политичког куvara” за владање опет лоше проценио политичке прилике у земљи (Јовановић 1935, 149–155).

Наравно, тиме се не умањује значај Макијавелијевог научног опуса, што су историја и политичке науке, проглашавајући га класиком нововековне политичке мисли, вековима касније и потврдиле. Николо Макијавели је своју политичку мисао определио и у цикличном виђењу историјских догађања. „За разлику од новијег схватања људског времена које подразумева напредовање људског рода са одвијањем историје, Макијавели је сматрао да историја има циклични ток, те да представља вечно враћање истог, само на различитим местима и у различитим временима. И док новије схватање подразумева да цивилизацијски, а у бити највећи технички напредак доводи не само до цивилизовања него и до морализовања људи, да не кажемо и до моралног скока у њима, Макијавели није имао тих илузија. Штавише, био је уверен да људи његовог времена нису ни бољи ни гори од својих далеких предака из старине, а у погледу својих земљака у Италији био је сасвим сигуран да су гори од Римљана из златног доба древног Рима” (Чавошки 2001, 335–336).

УТИЦАЈИ НА НАСТАНАК МАКИЈАВЕЛИЈЕВИХ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА И ЊЕГОВО ПОЛИТИЧКО ДЕЛОВАЊЕ

Приликом изучавања историје политичких теорија, значајно место заузимају и друштвени, политички и научни утицаји на политичке мислиоце. Такви утицаји могу да буду унутрашњи и спољни, непосредни или посредни, а могу да произведу прихватање једних или, с друге стране, одбацивање других политичких, економских, културолошких или, уопште, друштвених идеја.

Дубоке трагове на политичку судбину и лични живот Никола Макијавелија оставила су, према речима Слободана Јовановића, два важна догађаја. Док је први био појава фра Циролама Саворанола, други је представљало деловање Чезара Борџије. Они су подстакли Макијавелија на нова размишљања у вези с актуелним политичким приликама у земљи.

Утицај фра Циролама Савораноле

Како би дочарао важност фра Циролама Савораноле у животу Макијавелија, Слободан Јовановић даје приказ живота и начина деловања овог доминиканског калуђера и настојника манастира Светог Марка у Флоренцији. Сматрао га је човеком ретких способности који је имао полихисторско знање, делајући као богословски писац, песник, законодавац, политички агитатор и, у неку руку, демагог. Како је био добар оратор, своје способности је покушавао да употреби ради реформисања Католичке цркве. Позивајући свет на кајање, Саворанола је пуним заносом прорицао лошу судбину људи неспремних на признање својих грехова. У својој мисији показивао је границе лудила, што се, према речима Слободана Јовановића, може приметити и на његовим сликама (Јовановић 1935, 163–164).

Говорећи о лошем стању у тадашњој Католичкој цркви, Саворанола је превасходно критиковао папу Александра VI. Склон разврату и лошем животу, гојазан и неуредан, папа Александар VI личио је на човека коме је вера представљала само средство за задовољење сопствених интереса. Зато и не чуди што се међусобна нетрпељивост Савораноле и папе претворила у отворени сукоб. С обзиром на Саворанову популарност међу народом Флоренције, папа је против себе добио велики број верника. То је отежавало коначан обрачун Александра VI са Саворанолом, који је изнео своје гледиште реформисања Католичке цркве у чијем средишту је било потпуно окретање вери и правом побожном животу. Међутим, овај сукоб се завршио у корист папе, што је довело до спаљивања Савораноле на ломачи у самој Флоренцији.

Чињеница да је Саворанола био ванредно утицајан и даровит човек, који је оставио значајан траг у Флоренцији, није оставило дубље утиске на Макијавелија. Николо Макијавели је показивао хладан однос према њему, сматрајући га човеком слабих моралних уверења,

спремног да својим даровитим проповедима заведе лаковерне људе. Саворанолину неуспешну борбу с папом Макијавели приписује чињеници да није поседовао оружје, нити оружане формације које би биле способне да примениле силу. Без тога, примећује Макијавели, није могуће водити борбу против других људи. У прилог својој тези о неуспешности „ненаоружаних пророка” наводи историјске примере других реформатора, попут Мојсија, Кира, Тезеја и Ромула (Јовановић 1935, 169–170).

Утицај Чезара Борџије

Према мишљењу Слободана Јовановића, у знатно већој мери је на Макијавелија оставило утисак деловање Чезара Борџије. Будући да је био син Саворанолиног главног непријатеља, папе Александра VI, слично оцу и Чезаре Борџија је био склон разврату и расипничком животу. Атипичан у начину опхођења према људима, а нарочито женама, „снивао је о војној слави Александра и Цезара” (Јовановић 1935, 172).

Прилично сумњива смрт његовог брата, дуке од Гандије, отворила је Чезару Борџији пут ка управљању папском војском. Убрзо се одриче духовног и враћа световном животу, користећи добре односе свог оца, папе Александра VI, с француским краљем Лујем XII. Тако је папа Александар VI дао Лују XII сагласност за развод, што је француског краља подстакло да, у знак захвалности, његовом *сину* Чезару преда војводство Валантиноа. „Отуда Чезару Борџији назив дука Валентино, или просто Валентино, под којим је био познат код савременика” (Јовановић 1935, 173).

Чезаре Борџија је користио најамничке и француске трупе за обрачун с противницима папства. Међутим, убрзо је уочио да оне нису потпуно поуздане, услед чега је тежио да формира сопствену војску. Ипак, надамак остварења своје војничке жеље догодила се смрт његовог оца, папе Александра VI. Смрт папе Александра VI је показала да Чезаре Борџија целокупну своју моћ и војничке успехе неупоредиво више дугује очевом ауторитету и моћи, него сопственим способностима и заслугама. Зато убрзо наступа период опадања утицаја Чезара Борџије, који је настао након избора његовог великог противника, Јулија дела Ровере на место папе.

Добивши име Јулије II, нови папа је желео да рашчисти с претходним стањем. Почео је тако нескривено да се обрачунава са

Чезарем Борџијом, тако што га је утамничио у Риму. Међутим, уместо да се мудро примири, Борџија креће у отворену борбу против новог папе, ратујући под папском и француском заставом. Испоставило се, ипак, да је то била још једна у низу лоших политичких и војничких процена, која се окончала његовом смрћу у рату на страни наварског краља. Чини се тако да Чезаре Борџија није најбоље разумео и усвојио познати и владајући принцип папства *једно тело – једна глава*, од ког се никада није одустало (Станковић 2016, 593).

Макијавели је комуницирао са Чезаром Борџијом углавном на тему политике и актуелних прилика у земљи. Иако не тако честа, њихова комуникација је почела с Борџијиним животним успоном, а након тога и падом. То практично значи да је Макијавели имао прилике да се упозна са целокупним животним путем, војничким и политичким, али и успесима и неуспесима Борџије у променљивим друштвеним и политичким околностима. Отуда се Макијавелијево мишљење о Чезару Борџији мењало од периода одушевљења до доба разочарања његовим ликом и поступцима. „Не треба, међутим, сметнути с ума, да Макијавели непрестано одржава двојство људске и зверске природе у личности владоца и да увек наглашава да владалац треба да се служи и једном и другом, како му већ дате околности налажу. И какав год да је, владалац мора остављати утисак да је милосрдан, човечан, искрен и побожан, и да буде такав, дакле, човечан. Али увек мора бити спреман да се послужи и својом заданом, зверском природом” (Чавошки 2001, 344).

Описујући популарност, ставове, доба напретка и стицања моћи, али и периоде назадовања и политичких и војних пораза фра Савонароле и Чезара Борџије, Николо Макијавели је настојао да одреди правила политичког деловања која омогућавају успех у политици. „Имајући пред собом пример Борџије и Савонароле, Макијавели је утврдио да владалац мора бити пола лав, пола лисица, да мора бити храбар и лукав у исти мах” (Ђурић 2010, 223).

КЊИГА ВЛАДАЛАЦ

У књизи Владалац представљен је начин избора и коришћења оруђа, које Макијавели препоручује сваком будућем властодршцу. Ово дело је циљано написано да упуту, али и опомене на све предности и недостатке бављења влашћу и служења народу. У овој књизи Макијавели пише о монархији и монарху свог доба. Притом,

на уму има владоаца у италијанским приликама, које су захтевале владара с војничким карактеристикама управљања. У вези с тим, Слободан Јовановић наглашава да Макијавелијев Владалац „јасно показује да је од оновремених догађаја авантура Чезара Борџије оставила у њему најтрајније успомене” (Јовановић 1935, 182).

Макијавели се залагао за републикански облик владавине, који представља алтернативу социјалдемократском, либералном, комунитарном и етичком приступу. Међутим, чак и ако га сведемо на пуко држављанство, републикански приступ не подразумева недвосмислен појам у литератури (Bobbio and Viroli 2003; Mazza 2010). У том смислу, Пети (*Phillip Pettit*) разликује два типа републиканизма: републиканизам као схватање слободе и одсуства доминације и републиканизам мешовите владе. Док је први проистекао из искуства америчке и француске револуције, други је класичан и заснива се на идејама преузетим из антике (Pettit 1997, 2012; Савановић 2022, 54). Главни представници републиканизма као схватања слободе и одсуства доминације су Џон Лок (*John Locke*), Жан-Жак Русо (*Jean-Jacques Rousseau*), Џејмс Медисон (*James Madison*), а републиканизам мешовите владе је постојао у Старом Риму, Венецији и Фиренци (Пети 1997, 129; Пети 2012, 6–7; Савановић 2022, 54). Његови представници су били Цицерон и Макијавели (Савановић 2022, 54).

Николо Макијавели је исказивао симпатије за монарха, као носиоца војне власти, док је изражавао негативне вредносне оцене о монарху као актеру политичких збивања и субјекту доношења политичких одлука. „Макијавели се често представља као утемељивач политике која се не обазире ни на какве моралне обзире, као утемељивач политике као мужевне делатности у којој нема места осећањима, животним слабостима или страстима. Одлуке и поступци оних који управљају државним пословима треба да буду засноване искључиво на рационалним темељима. Политика је, онда, подручје деловања инструменталне рационалности” (Живановић 2011, 58). Зато се Макијавелијева теорија враћа на стари начин разумевања државе као највишег облика људског удруживања, која не подразумева постојање виших циљева државне организације које је хришћанство заступало. „Вратити се античкој политици, значило је – макар само посредно и полусвесно – прекинути с хришћанским моралом, ставити се ван његових граница, с оне стране крста” (Јовановић 1935, 183).

Јасно профилишући доброг, али не и идеалног владаноца, Николо Макијавели исказује своје ставове у погледу различитих ситуација које прате вршење државне власти. У одељку XXI под називом „Како треба да се понаша владалац да би био поштован”, Макијавели наводи разнолика дешавања, препоручујући владару како у њима треба да поступа. Према његовим размишљањима, „неодлучни владаноци остају неутрални да би се извукли из садашње неприлике, и најчешће пропадају. Али када отворено пристанеш уз једну страну, ако тај с ким се удружиш победи, он ти је обавезан, воли те, ма колико био моћан, иако си му се предао на милост и немилост, јер људи никад нису тако непоштени да би те потлачили толиком неблагородношћу. Уосталом, победе никад нису тако потпуне да победилац више не осећа потребу да има обзира, нарочито да не заборави на правду. Ако онај на чијој си страни, изгуби битку, он те прима, помаже ти према својим могућностима, ти постајеш судеоник његове среће која се може повратити. У другом случају, када су они који се заједно боре такви да нема потребе да се бојиш победника, биће паметније да се определиш. Ти радиш на пропасти суседа с оним који би требало да га спасе, а победивши њега остаје теби на милост и немилост, а немогуће је да не победи кад га ти помажеш. Напомињем да владалац никад не треба да се удружи са јачим од себе, ако жели да нападне другога, осим кад га невоља натера, као што сам рекао. Јер ако победи он, препуштен си му на милост и немилост, а владаноци колико год могу, то увек треба да избегавају” (Макијавели 2003, 202–203).

У држави, како је Макијавели схвата, владалац има пресудну улогу, али поставља се питање улоге грађана у политичком животу. Тако један од најутицајнијих тумача мисли Никола Макијавелија, Џон Мекормик (*John McCormick*), сматра да су грађани у таквој државној организацији сведени на одобравање воље владаноца и пуке контролоре већ донетих одлука (McCormick 2003).

МАКИЈАВЕЛИЗАМ

Писан у духу тог времена, с намером да постане „корисно политичко упутство”, Макијавелијев *Владалац* је несумњиво достигао значајну популарност, јер је постао предмет опсежних политиколошких, филозофских, историјских, социолошких и правних расправа. Једно од најзначајнијих питања које је Николо

Макијавели изучавао у *Владаоцу* било је усмерено на корелацију између политике и морала. „Макијавелијево виђење односа политике и морала можемо да наслутимо већ у његовој подели држава на монархије и републике, као и у њиховој даљој подели према начинима стицања власти” (Влајнић 2024, 16–17).

Међутим, након Макијавелијеве смрти, средином XVI века, „о *Владаоцу*” се говори као о најнеморалнијем спису после Христа. Језуитски и протестантски писци, који се ни у чем другом не слажу, слажу се у осуди ове књиге” (Јовановић 1935, 231). У таквим околностима развија се појам макијавелизам, као заједничка језичка творевина за негативно одређење Макијавелија и његовог дела. У дословном смислу, макијавелизам представља облик аморалног понашања које се везује за постизање унапред постављеног циља, без вођења рачуна о средствима које се користе за његово остварење. „Под макиавелизмом разуме се та доиста Макиавелијева идеја, да политика нема везе с моралом, и да је у политичком животу слободно служити се неморалним средствима” (258).

Тако свако средство погодно за постизање одређеног циља постаје одговарајући начин деловања појединца, али и читавих друштвених група и организација. Макијавели у *Владаоцу* посебно истиче: „Нека се владалац, дакле, труди само да побеђује и сачува државу, средства којима ће се служити увек ће се сматрати часнима и биће хваљена, јер се светина задобија спољашњошћу и успешним исходом подухвата, а у свету постоји само гомила, док мањина излази из сенке само када је већини потребно да се на некога ослони” (Макијавели 2003, 165).

Макијавели примећује да људи његовог времена нису у стању да се ослободе моралних обавеза према другима. Из тог разлога не могу имати чак ни краткорочне успехе у бављењу политиком. Свој став поткрепљује примером Ђована Паола Баљонија, тиранина из Перуђе, против којег је папа Јулије II покренуо војску. Иако Баљони није био моралан човек, склон поштењу и исправном односу према људима, без борбе се покорио папи, бојећи се његовог ауторитета. Ипак, у брзини папа Јулије II стиже пре своје војске у Перуђу, чиме је самог себе довео у животну опасност. Међутим, уместо да искористи ову папину брзоплетост, Баљони није учинио ништа. Зато Макијавели закључује да је Баљонијева малодушност допринела да пропусти прилику и лиши живота или барем утамничи папу Јулија II (Јовановић 1935, 188–189).

Разматрајући корене политичке малодушности водећих људи свог времена, Николо Макијавели ову њихову карактерну црту приписује хришћанском учењу. Бирајући између римског аморалног начина владавине и верских начела, Макијавели свесно жртвује хришћанство. „Најпре, Макијавели одбацује теолошки поглед на свет, теолошки ток мисли, теолошку аргументацију, наводе из Св. Писма и других црквених списа и разне мистичне тврдње, што се све не може проверавати рационално и што данашњем човеку изгледа потпуно неразумљиво, неприхватљиво и далеко” (Лукић 1982, 255).

Његово разумевање успешног владоаца подразумева примену свих могућих метода, само ако служе одржавању на власти. Отуда у Владоцу износи следеће: „Наши владоци нека се не жале на судбину што су изгубили своје државе пошто су годинама били на престолу, већ на своју неспособност. У миру никад нису помишљали да се прилике могу променити (људска је мана да се за време среће не помишља на олују), а кад несрећа наиђе, уместо да јој се супротставе, помишљају на бекство, надајући се да ће их народ, кад им досади осиноост победиоца, позвати да се врате. Кад нема шта да очекује, таква одлука је добра, али не ваља због ње пропустити друге могућности. Никад не треба пасти, очекујући наду да ће те неко подићи, то се никада не дешава. Ако се деси, нећеш се спасити нити обезбедити, бранио си се кукавички и одбрана није зависила од тебе. Дакле, нема боље, сигурније и трајније одбране од оне коју си организовао и која зависи од твоје храбрости” (Макијавели 2003, 222–223).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Без довољно успеха у практичној политици, Николо Макијавели је оставио значајну заоставштину у теоријском објашњењу политичког деловања. Његова најпознатија дела су *Разматрања о првих десет књига Тита Ливија* и *Владаца*. Истакавши рационално поступање у политици насупрот подређености Католичкој цркви и хришћанским нормама као начину владања, Макијавели је начинио отклон у односу на средњовековно теолошко одређење циљева државе и начина бављења политиком. Тиме се Николо Макијавели утемељује као једна од прекретница у нововековном схватању политике.

Изучавајући историју политичких доктрина, Слободан Јовановић Макијавелија сврстава у ред малобројних аутора чије

теорије је представио у својим књигама, укључујући Сократа, Платона, Маркса, Енгелса, Констанана, Берка, Келсена, а поред њих од српских политичких и друштвених мислилаца проучавао је дела Светозара Марковића, Пере Тодоровића, Милана Пироћанца и Јована Хацића. Притом, изучавајући теорију Никола Макијавелија, Јовановић говори о његовом животу и политичком деловању, али Макијавелијев значај првенствено произилази из тога што је први наглашавао да је политика делатност која је одвојена од хришћанског морала и схватања државе као организације, која није заснована на теолошким циљевима постојања, већ настаје удруживањем људи. Зато се у држави, као облику људског удруживања, одлуке владара више не заснивају на теолошким постулатима хришћанства, већ на рационалним елементима поступања. На тај начин, Макијавели уводи у политичку теорију потпуно другачије схватање политике и државне организације у односу на средњовековно размишљање, које је било под снажним утицајем Католичке цркве.

Међутим, и поред значаја идеја Никола Макијавелија у историји политичких доктрина, његово име се данас углавном употребљава у негативном политичком контексту. Упорно и вековима коришћено негативно истицање Макијавелијевог дела довело је и до стварања посебног појма, макијавелизма. Иако се везује за политичку сферу људског поступања и то првенствено за деловање људи који доносе одређене политичке одлуке, појам макијавелизам почиње временом да се користи и у осталим областима људског живота и рада. Макијавелизам, заправо, постаје општи начин деловања оних који немају моралних скрупула у остварењу сопствених амбиција.

Међутим, иако је Макијавелију приписана максима да „циљ оправдава средства”, он то никада није написао ни у једном свом делу, већ је у Владаоцу навео да „циљ одређује средство”. Док прва мисао указује да се у сврху постизања одређеног циља не бирају средства и да је свако средство, било оно морално или неморално, часно или нечасно, законито или у супротности с правним нормама, одговарајуће и прихватљиво уколико води постизању циља, друга подразумева да се на основу постављеног циља бира средство за његово постизање. Дакле, Николо Макијавели допушта избор средстава у складу са циљем који се жели постићи, али корисност употребе одређеног средства не подразумева нужно и његову легитимизацију. Тако се показује да је Макијавелијево одређење односа циља и средстава потпуно другачије у односу на много пута

истицану инструментализовану улогу средства у сврху постизања циља. Тако је погрешно интерпретиран однос између циља и средства митологизирала Макијавелијеву личност, дајући јој претежно негативне вредносне квалификације.

Како је тога био свестан, Слободан Јовановић настоји да утврди разлоге који су Макијавелија определили да занемари моралне, а истиче интересне мотиве бављења политиком. Отуда закључује да Макијавелијеве идеје нису оригиналне, већ плод познавања античке историје. Дакле, Макијавелијево мишљење јесте било супротстављено средњовековном схватања политике и државе, али није било потпуно ново као што се то неретко истиче. Јовановић закључује да је разумевање политике Никола Макијавелија било пре враћање на старо, предхришћанско и античко бављење јавним послом, које је било ослобођено од религије, него ново у историји политичких теорија. Користећи античку мудрост стечену бављењем политиком, Макијавели сматра да морални обзири морају бити потчињени политичким интересима, а значај његове теорије је пре свега у томе што је након више од хиљаду година снажног утицаја успео да одвоји политику од утицаја Католичке цркве и што је начинио најпознатији „политички кувар” за људе који се баве политиком или желе да учествују у политичком животу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Влајнић, Никола. 2024. „Политичка филозофија Никола Макијавелија у Шекспировом Ричарду III.” *Политичка ревија* 24 (2): 13–32. DOI: 10.5937/pr80-50689.
- Ђурић, Михаило. 2010. *Историја политичке филозофије*. Београд: Албатрос плус.
- Живановић, Игор. 2011. „Платон, Макијавели и макијавелизам.” *Филозофија и друштво* 22 (3): 45–67. DOI: 10.2298/FID1103045Z.
- Јовановић, Слободан. 1932. *Политичке и правне расправе, књига прва*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон.
- Јовановић, Слободан. 1932а. *Политичке и правне расправе, књига друга*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон.
- Јовановић, Слободан. 1935. *Из историје политичких доктрина, књига прва*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон.

- Јовановић, Слободан. 1935а. *Из историје политичких доктрина, књига друга*. Београд: Геца Кон.
- Лапчевић, Миливоје. 2023. „Хронологија антрополошког песимизма Никола Макијавелија.” *Зборник радова Правног факултета, Нови Сад* 57 (3): 723–738. DOI: 10.5937/zrpfns57-46852.
- Лукић, Радомир. 1982. *Историја политичких и правних теорија. I књига: од антике до почетка XVII века*. Београд: Научна књига.
- Макијавели, Николо. 2003. *Владалац*. Нови Београд: ИП Књига; Земун: Невен.
- Молнар, Александар. 2001. *Расправа о демократској држава. I. Право на отпор тиранији*. Београд: Самиздат Б92.
- Савановић, Александар. 2022. „Шта јесте ‘републиканизам’? Република као ‘форма власти’ и република као ‘форма владавине’.” *Политеиа* 12 (24): 51–80. DOI: 10.5937/politeia0-41326.
- Симић, Слободан. 1992. „Однос војне организације и државе у делима Никола Макијавелија.” *Војно дело* 44 (3): 167–182.
- Станковић, Владан. 2016. „Утицај папства на Србију и Бугарску крајем XII и почетком XIII века.” *Теме* 40 (2): 583–596.
- Чавошки, Коста. 2001. „Макијавелијев антрополошки песимизам.” *Анали Правног факултета у Београду* 49 (1–4): 334–349.
- Bobbio, Norberto, and Maurizio Viroli. 2003. *The Idea of the Republic*. Cambridge: Polity Press.
- Mazza, Luigi. 2010. “Strategic planning and republicanism.” *SPATIUM International Review* 22: 1–10. DOI: 10.2298/SPAT1022001M.
- McCormick, John. 2003. “Machiavelli against Republicanism.” *Political Theory* 31(5): 615–645.
- Pettit, Phillip. 2012. *On the People's Terms: A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pettit, Phillip. 1997. *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford: Clarendon Press.

Predrag Terzić*

Institute for Political Studies, Belgrade

UNDERSTANDING THE THEORETICAL THOUGHT OF NICCOLÒ MACHIAVELLI IN THE WORK OF SLOBODAN JOVANOVIĆ

Resume

Slobodan Jovanović divides Niccolò Machiavelli's life into two distinct periods. The first explores Machiavelli's life and involvement in governance, while the second focuses on the phase of his life marked by opposition to authority. Two significant events influenced Machiavelli's life and political activities: the rise of Fra Girolamo Savonarola and the military-political actions of Cesare Borgia in Romagna. In *The Prince* Machiavelli serves as an intellectual tool recommended by Machiavelli for future rulers. It was written to guide and caution about the advantages and disadvantages of ruling. Decisions and actions of those in power should be based solely on rational grounds. Despite being a republican by inclination, Machiavelli expressed sympathy for the monarch as a military leader while holding negative views on the monarch as a political actor and decision-maker. Jovanović concludes that Machiavelli's theory reverts to an old understanding of the state as the highest form of human association, abandoning the goals championed by Christianity. By clearly defining the good, though not ideal, ruler, Machiavelli presents his views on various situations associated with state authority. Although initially linwked to the political sphere, "Machiavellianism"

* Email address: predrag.terzic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0003-3896-6217.

has come to describe a general approach for those without moral scruples in pursuing their ambitions.

Keywords: Slobodan Jovanović, Niccolò Machiavelli, Machiavellianism, The Prince, Discourses on Livy, II Principe

* Овај рад је примљен 22. јула 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2024. године.

*Небојша Петровић**
Филозофски факултет, Београд

НОВИЈА СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ КАО ОДРАЗ И АКТЕР ПОЛИТИЧКОГ ОКРУЖЕЊА**

Сажетак

У овом раду смо анализирали улогу српске књижевности у контексту политичких промена и друштвених превирања, нарочито у периоду од 1991. до 2021. године. Указали смо на често занемаривану чињеницу да књижевна дела, као део културе једне заједнице, иако продукти фикције, имају значајан утицај на политичке и друштвене токове, обликујући идеологије, друштвене норме и ставове. Српска књижевност је приказана, кроз низ примера као рефлексција политичког окружења, али и као активни учесник у његовом обликовању. Наведени су бројни примери дела, пре свега из новије домаће књижевности која су кроз своје теме и наративе јасно обликована временом у коме су настала, али су и несумњиво од утицаја на вредности и идентитет појединаца као чланова заједнице и друштва у целини. Поред тога, дискутује се о сукобима између различитих идеолошких струја међу писцима, који се огледају у њиховим делима и јавном ангажману. Књижевност се посматра као средство за истраживање прошлости, али и за критичко промишљање садашњости и могућих алтернатива постојећем друштвеном уређењу. У раду се закључује да књижевност, кроз своје симболичке

* Имејл адреса: npetrovi@f.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-1623-4018.

** Овај рад је резултат истраживања спроведеног уз подршку Фонда за науку Републике Србије, пројекат бр. 1634, „Српска књижевност 1991–2021: идентитет, траума, сећање” [СЛИТАМ].

и метафоричке приказе, може имати веома значајну улогу у политичкој социјализацији и обликовању јавног мњења и да стога треба да буде и у корпусу изучавања политиколога.

Кључне речи: књижевност, политика, идеологија, национални идентитет, културна социјализација, колективно сећање

У свом најважнијем делу, Држава, Платон се осврће и на „поезију” (под чиме подразумева све оно што би данас сматрали фикцијом у књижевности), те у десетој књизи о томе износи готово непријатељско мишљење. У свету где је стварност само сенка на зиду и одраз великих идеја, ово „подражавање” стварности је само сенка сенке, и ова активност као антитеза истини „подражаваће, како се чини, оно што се светини и онима који не знају ништа причињава као лепо (добро) (Паунић 2002, 303 (602b)). Своје критике књижевних дела Платон наставља и у дијалозима Ијон и Федар. Поред традиционалног тумачења Платонове критике уметности и књижевности као „сенке сенке” стварности, неки савремени аутори тврде да Платонова критика није апсолутно одбацивање уметности, већ позив на стварање уметности која ће се приближити идеји добра и истине. Штраус (Strauss 1964), на пример, истиче да Платон види могућност узвишеније уметности која би рефлектовала истину на дубљем нивоу, док Мардок (Murdoch 1970) наглашава да уметност има потенцијал да води ка моралном просветљењу, а не само да подражава стварност.

И ми ћемо, као контратежу Платоновом гледишту указати да су књижевна дела, иако суштински продукти маште, кроз историју, имала снажан и често дубок утицај на реалност, историјске токове, политичке идеје, друштвене покрете и судбине људи и народа на многе начине, дајући простор за истраживање идеја, експериментисање са друштвеним нормама и визионарско размишљање које може имати стваран и трајан утицај на реални свет, укључујући ту и политичке идеје, односе и системе.

Друштвено и политичко са једне стране и књижевности са друге јесу бар делом међусобно конституисани узајамним утицајима. Књижевност није само одраз људског духа и креативности, већ и јасни показатељ политичког контекста времена у којем писци живе

и стварају. Кроз векове, дела књижевности су често била одраз тренутних друштвених и политичких дешавања, критикујући или подржавајући одређене идеологије и догађаје. Улога је књижевности као рефлексије политичког окружења не само да даје увид у историјске епохе које обрађује, већ и омогућава читаоцима да боље разумеју друштвене промене и процесе. С друге стране, књижевност не само да одражава политичко окружење, већ може бити и активни учесник у његовом обликовању, она је део културе једног поднебља која је извор политичке и друге социјализације за генерације грађана. Књижевност као одраз и актер политичког окружења показује колико је моћна реч у обликовању друштвених и политичких токова (Caracciolo and Van Duuren 201; Rush 2009). Кроз историју, списатељи су користили своје перо да критикују неправду, подрже револуције и промовишу друштвене промене.

Од многобројних примера поменућемо само пар њих, као илустрацију. Роман Чича Томина колиба из 1852. значајно је утицао на ставове јавности у вези са ропством у Сједињеним Америчким Државама. Књига је била толико моћна у стварању друштвеног притиска да се подстакне покрет за укидање ропства да је Абрахам Линколн наводно рекао ауторки: „Дакле, ви сте та мала жена због које је избио велики рат” (Bloom 2008), мислећи на Грађански рат у САД. Орвелова 1984 и Хакслијев Врли нови свет су два дистопијска романа који су имали дубок утицај на политичку мисао и били су коришћени (и још увек се користе) као упозорења против злоупотреба власти и две врсте тоталитаризма у многим политичким контекстима широм света. Говорило се да је војницима мировних трупа УН у рату у Босни препоручивано да прочитају роман На Дрини ћуприја. Ако су заиста читали могли су добити додатне информације и увиде за боље разумевање историјских односа јер је Андрић живописно а у исто време и прецизно приказивао сложене односе међу народима и културама у нашем региону, што је утицало на обликовање културне свести о прошлости и садашњости Балкана. У роману За ким звона звоне, Ернест Хемингвеј је осликавајући сложене моралне дилеме и личне борбе ликова који се боре за слободу истраживао теме попут жртвовања, љубави, смрти и политичких идеала. Роман је имао снажан утицај на свест о Шпанском грађанском рату и на ставове о борби против фашизма (Baker 1980). Ово су само неке, не нужно потпуно репрезентативне илустрације како књижевна дела могу утицати на обликовање политичке реалности, инспиришући

промене, провоцирајући размишљање и отварајући нове перспективе које могу имати трајан утицај на друштво.

У српском (југословенском) контексту, књижевност је готово увек имала (и има) снажну улогу, нарочито у периодима политичких криза и превирања. Пружићемо два илустративна примера, не одређујући се према њима вредносно, нити их сматрајући јединим изворима политичке инспирације. Добрица Ћосић је тако, кроз своја дела попут вишетомног романа *Време смрти*, истражујући историјске и политичке догађаје кроз призму судбине појединаца, али и целог народа, артикулисао осећања колективне патње, историјских траума и националних тежњи и тиме значајно обликовао колективна сећања и осећања значајног дела српског народа.

И Борислав Пекић је, кроз своја дела, извршио значајан утицај на политичку и друштвену свест барем делова српског народа. Његови романи, биографије и есеји критикују тоталитаризам (као „промашену верзију хуманитета” [Пекић 2022]) и ауторитарност, подстицајући читаоце на критички однос према властима. У својим делима је истраживао и теме људских права и слобода, често кроз филозофску и историјску призму, наглашавајући важност индивидуалне слободе и етичке одговорности и тако инспирисао генерације читалаца да преиспитују друштвене норме, етаблиране политичке структуре и моралне вредности, чиме је постао један од оних који су утицали на формирање критичког духа у јавном мњењу у Југославији у другој половини XX века.

Од посебног значаја јесте чињеница да људи из маргинализованих или погрешно схваћених група често користе књижевност да оспоре или преокрену стереотипе и дају аутентичан глас својој заједници. Књижевност дакле, може да служи као средство за представљање гласова који су често превиђени или потцењени у ширем друштву, чиме се помаже обликовању или препознавању колективних идентитета који можда нису довољно заступљени. Књижевност, дакле, не само да одражава колективне идентитете, већ их и активно обликује, пружајући читаоцима могућности за интроспекцију, изражавање и препознавање. Многе групе би се овде могле препознати али ћемо посебно истаћи групу која чини половину популације – жене. Родни идентитет постаје све више истакнут и значајан у последње време. Прво питање је релативно мали број жена међу познатијим писцима, некада готово сама Исидора Секулић, крајем прошлог века Светлана Велмар Јанковић и Вида

Огњеновић, итд. У овом веку се појавило много више књижевница али се отворило питање и шта је то „женско перо” те да ли и постојеће пишу са позиција жена. Иако веома продуктивна и са великим тиражима, те насловима попут Женски родослов, Љиљани Хабјановић Ђуровић се некада не признаје књижевни квалитет, а још интензивније јој се оспорава становиште да у њеним књигама као Кћери светог Василија траје „тиха, дуготрајна женска револуција, та побуна у којој су само жене страдале, та борба у којој су жене стрпљиво освајале једно по једно право.”¹ Директно везано како за политику тако и за родна питања, а посебно за питања друштвеног памћења и културе сећања, могло би бити давање већег значаја готово невидљивим, а опет страшним и непојмљивим искуствима жена страдалих у политичким обрачунима, која проналазимо у делима Милке Жицине Све, све, све..., Плавој тишини Гордане Залад, или књигама Каћец фиља и Иста прича Вере Ценић, пре свега о искуствима жена са Голог Отока.

Многи наши писци су били политички активни, од Андрића у Младој Босни, Ника Бартуловића у југословенском покрету између светских ратова, бројних учесника НОБ и активиста али и противника комунистичке власти након Другог светског рата, све до писаца који су нам временски ближи. При успостављању вишестраначког система, међу 13 оснивача Демократске странке скоро половина су били књижевници, укључујући Пекића, Данојлића, Ћога. Председник Српског покрета обнове постао је Драшковић, а у самом врху странке су били песници Комненић и Ракитић. Владајућој Социјалистичкој партији били су одани Булатовић, Црнчевић, па и највећа српска песникиња Десанка Максимовић. У Депосу су били између осталих и Симовић, Селенић, Михиз, а Добрица Ћосић накратко постаје и председник СР Југославије. У садашње време веома активни на политичким протестима су и Великић, Видојковић, Давид.

И кроз најважније књижевне награде и политике њиховог додељивања види се значај и јачина везе књижевности и политике. У једном новинском чланку читамо о дилеми да ли ће при додели Нобелове награде за књижевност „победити књижевност или политика?” (Jakšić 2023), а најзначајније домаће награде последњих година су биле попришта идеолошких сукоба, што се посебно видело при додели НИН-ове награде 2020. где је већи број писаца позвао на бојкот те награде, захтевајући од својих издавача да не пријављују

¹ Ауторкин је коментар на мрежи Инстаграм.

њихова дела. Дневни лист, који је на супротној идеолошкој страни, преносећи информацију, ову петицију је назвао такозваном.

Писци у Србији, посебно они млађе и средње генерације, верујући да у важним историјским превирањима друштвени ангажман јесте битан, формирају и групе или удружења која промовишу вредности које њихови чланови сматрају достојним, истовремено критикујући оне које сматрају штетним. Наравно, и овде постоје супротни табори, с једне стране писци окупљени око удружења Крокодил (такође и Бетон), а са друге они који су формирали групу П70 – Прозаисти на путу. Иако и једну и други себе виде као објективне, нормалне, оне који промовишу етичност и позитивне вредности, а другу страну као нешто што је ван тога, изгледа нам да је у питању спорење око преферираних вредности: са једне стране отворености ка (западном) свету, мултикултуралности и либерализма, а са друге очувања исконског, утемељеног у традицији, које се одупире доминантним спољним, по правилу негативним силама. Наравно да у питању вредносних оријентација имамо право да се одредимо, али не и да кажемо да су одређене вредности за које се сами залажемо објективно боље од других, што је и овде случај. Такође, чини нам се да је обема групама мањи нагласак на неком манифесту или књижевном канону, какве су биле званичне објаве каква треба да буде књижевна политика у Југославији после Другог светског рата (Norris 2016), већ да су њихове активности ближе директном политичком активизму.

Свим до сад реченим желимо да укажемо да се политички ставови и активизам писаца нужно не одражавају директно у њиховим књижевним делима. Писци неретко користе фикцију као средство за истраживање дубљих питања, узимајући политички контекст као позадину или оквир за шире теме. Али књижевност, као уметност, није исто што и учешће у политичким борбама, не само у дневнополитичком контексту него ни у великим друштвеним револуцијама и другим историјским догађајима. Писци често користе симболику, метафоре и слојевите приче како би изразили политичке идеје, али, оно што је карактеристика и квалитет уметности јесте да их остављају отворенима за различита тумачења (Belfiore and Bennett 2009). И када је политичка критика очигледна, она у исто време бива уроњена у фикцију која омогућава различита промишљања и интерпретације. Маркес и Неруда били су, тако, фанатични политички активисти, али су њихова дела пре свега позната по опису

магијског и фантастичног, по љубави и жудњи. Многи писци, иако имају јасне политичке ставове, више се баве личним искуствима, унутрашњим светом ликова и психолошким темама верујући (са правом) да превише експлицитна политичка порука може умањити уметничку вредност дела. Они користе фикцију као средство за истраживање дубљих питања, имајући политички контекст као позадину или оквир за шире теме.

Наше друштво је прошло кроз низ ломова у претходне три деценије: промењено је државно уређење, више пута су мењане имена и границе државе у којој живимо, и све је то било праћено са неколико ратова, на почетку између народа који су до тада живели у истој држави, а потом и рата против најјачег војног блока на свету. Све се то одражавало на свакодневни живот грађана, од материјалних услова живота, до промена вредности, друштвених циљева, неретко аномије, перцепције немоћи и безизлазности, уз друге негативне емоције и сентименте. Све то је било и веома плодно тло за бројне трауме, неке од њих и понављане и надограђиване на неке непребољене из ранијих епоха, за негативне ресентимане, обременења лична и друштвена сећања, и збркан идентитет који су неки покушали да расплету кроз његову глорификацију а други кроз одбацивање.

Поред обичних грађана, и књижевници су пролазили кроз сличне дилеме, и те околности нису могле да не утичу и на њихово стваралаштво. Давид Албахари је у једном телевизијском интервјуу описивао како је он као млад себе видео као писца постмодернизма, који се игра са речима и формама, уз мало бриге за спољашњи свет, док се тај свет није наметнуо свом својом силином с почетком сукоба у Југославији, и није више било могуће не бавити се њиме. И многи други аутори својим биографијама и библиографијама сведоче о преласку са бављења претежно светом универзалних унутрашњих стања, на теме подстакнуте друштвеним околностима које су нас све продрмале и подстакле да промишљамо о њима, и нама у њима, са различитих становишта: неко узнемирен због неправде над сопственим народом подсећајући на патње и жртве свог народа и подупирући оно што види као народне тежње, други уздрмани перцепцијом промене тог истог народа на горе, у правцу национализма и нетрпељивости, трећи покушавајући да узроке негативних кретања у свом окружењу нађу у скриваним неправдама из претходног рата или периода друштвене неслободе у претходном

систему, четврти разочарани нестанком перципираних складних односа међу људима и народима у претходној држави, итд.

Неки су се определили да на разне начине, у својим књигама буду директни хроничари и аналитичари тог времена (Марко Видојковић, Добрица Ерић, Мирко Ковач, Биљана Србљановић) а други да кроз нарације о ближој (нпр. Други светски рат, Холокауст, социјалистичка Југославија) мало даљој (Гаталичин Велики рат, већина дела Светлана Велмар-Јанковић о Србији XIX века) или далекој прошлости (Судбина и коментари, Опсада цркве Светог Спаса или Моравчевићеве романсиране биографије средњовекових јунака и владара) индиректно кажу нешто и о овом времену. Други су желећи нешто да кажу о времену у коме живе посезали за причама са индиректним алузијама на то време, пишући ретроспекције о члановима своје породице (Великић, Албахари), свом детињству (Лебовић, Велмар-Јанковић, Данојлић), или о давнашњим временима у којима су тадашњи актери (нпр. деспоти Стефан или Ђурађ) стајали пред сличним дилемама и изазовима (Ненадић, Стојиљковић, Моравчевић, Мичета). Није мали ни број дела у којима се преплићу временски удаљене епохе као у роману Хамам Балканија у ком се смењују поглавља из времена Мехмед-Паше Соколовића и данашњице, а у роману Судбина и коментари епохе Наполеонових освајања и Совјетске интервенције у Мађарској, док нас у роману Песма о три света, писац и његова јунакиња воде кроз временски и просторно не тако удаљене области, али по културним вредностима сасвим одвојене цивилизације.

Повезујући епохе и раздвајајући цивилизације Владислав Бајац, Радослав Петковић и Владимир Пишталo теже да покажу паралеле и универзалности људског искуства кроз време. Проблеми моћи, сукоба, и идентитета (поменимо само оне релевантне за политичке науке) често су присутни у свим епохама, а писци користе различите историјске оквири како би нагласили да су карактеристике људске природе и друштвени обрасци дубоко повезани и перпетуирани кроз векове. Кроз суочавање епоха, аутори показују како се исте теме манифестују у различитим културним контекстима, указујући на универзалне дилеме са којима се цивилизација суочава. Ово омогућава читаоцима да повежу прошлост са садашњицом, и да размишљају о томе како историја обликује наше данашње вредности, идентитете и конфликте.

Оваква дела пружају контекст за разумевање садашњости кроз призму прошлости, што може помоћи читаоцима да виде како историјски догађаји обликују тренутне социјалне, политичке и културне реалитете. Има ли сличности Срба данас са онима из Трста из романа Судбина и коментари, који су приказани, а и заиста су били, само једна мрвица у систему моћи око њих, а ипак тежили да се снађу, да нађу неки свој пут, притом се ни међусобно не разумевајући у потпуности? Таква разматрања и разумевања могу појачати осећај припадности и идентификације са националном историјом и културом (László 2013).

Кроз овакву литературу, читаоци не само да науче више него у школи о неким историјским периодима и догађајима (Византији, деспотовини, добу Исаковича и Волкова...) већ и покрећу критичко размишљање о историји и њеном утицају на савремени идентитет. Приповедање о историјским догађајима, патњама, успесима и изазовима, па чак и кад је то приказано на ироничан и саркастичан начин – о подметачинама и надмудривањима – као што се најчешће среће код Светислава Басаре, са којима су се суочавали преци може створити емотивну повезаност читалаца са својом прошлошћу, те тако може утицати на осећај (најчешће ојачати) националног идентитета и поноса.

Значајан део српске књижевности, односно опуса савремених српских писаца су у доброј мери хронике о времену и друштву у коме живе, социјално-политичке расправе, субјективне верзије историје и слично, пре него само пука фикција. Данојлићева Писма без адресе, па и већина других новијих књига (Прича и приповедачу, Година пролази кроз авлију), последња дела Мирка Ковача (Град у зрцу, Вријеме које се удаљава), готово сва дела Светлане Велмар-Јанковић (чак и она посвећена деци, као што је Књига за Марка), па и значајни делови опуса Светислава Басаре, М. Савића, Виде Огњеновић, Владимира Пиштала су добрим делом промишљања о друштву, политици, историји и месту човека у променљивом свету. То говори о великом утицају и притиску околности, који не дозвољавају човеку, па ни писцима, да са њих скрену пажњу и осмисле неки потпуно нови свет маште. Чак и кад га осмисле и опишу, као Горан Петровић у Опсади цркве Светог Спаса, многи читаоци и критичари не могу да и ту не прочитају (пројектују) референце на време коме припадамо.

Књижевност, дакле, која је изникла у једном друштвено-политичком контексту, барем делимично под утицајем тог контекста, такође има значајну моћ да обликује вредности, идеологије и погледе на друштвено уређење својих читалаца подстичући их на размишљање о стварном стању друштва и на разматрања алтернатива постојећим системима вредности (Galloway 2009). Кроз слојевите приче, карактере и наративе, писци могу директно или индиректно промовисати одређене идеје које читаоци могу прихватити и инкорпорирати у своје размишљање и понашање (Huang et al. 2024). Овај утицај може бити посебно снажан због емотивне повезаности коју читаоци развијају са ликовима и ситуацијама у књигама. Један од најмоћнијих начина на који књижевна дела утичу на читаоце јесте кроз идентификацију са ликовима (Felski 2019). Када читаоци развију емоционалну везу са ликовима који пролазе кроз одређене моралне дилеме или политичке борбе, они често преиспитују сопствене ставове и вредности. Зато пледирамо на прихватање и признавање улоге књижевности у политичкој социјализацији.

Но, илуструјмо претходно неким примерима. Неки романи и песме директно промовишу одређени национални идентитет или указују на виктимизацију сопствене етничке групе, као велики број песама и поема Матије Бећковића, или песма Добрице Ерића Сви моји преци. Међутим, неки писци су писали историјске романе о прошлим епохама, чиме такође могу да побуде националне сентименте. Када читамо Востаније о српским устаницима на почетку XIX века или Бездно о промишљањима српског кнеза Михаила средином истог века Светлане Велмар-Јанковић као да пред читаоцима оживљавају и лично добијају на значају ти периоди српске историје. У роману Хамам Балканија уживљавамо се у лик „нашег Бајице”, потоњег славног великог везира Отоманског царства, а у Судбини и коментарима кроз читање се повезујемо са нашим људима, официрима, трговцима и научницима, који живе и делују далеко од поднебља из кога потичу. Приповедање о историјским догађајима, патњама, успесима и изазовима са којима су се суочавали неки од нас може створити емотивну повезаност читалаца са народном прошлошћу, што може ојачати осећај националног идентитета и поноса (Greenwalt 2009, Van Nieuwenhuysen and Wils 2015). Литература која се бави историјским темама, стога, има моћ не само да информише и образује већ и да емоционално ангажује читаоце, подстичући их да дубље размисле о својој историји, култури и идентитету. На овај начин, дело писаца

попут Петковића и Велмар-Јанковић постаје средство кроз које се истражује, преиспитује и на крају јача национални идентитет.

Српска књижевност, чак и ако само посматрамо садашње време, обилује разноликошћу стилова, приступа, тема, а аутори припадају различитим генерацијама. У погледу нашег занимања за везу са политиколошким могли бисмо писце и њихова дела посматрати преко две димензије. Прва димензија јесте колико се експлицитно у својим делима баве проблемима од очигледне политичке важности. Тако на једном крају спектра имамо М. Видојковића чијих неколико књига, укључујући Канце, Плес ситних демона или Ђубре, пластично и бескромпромисно пише о проблемима друштва коме је савременик, описујући најчешће безнађе генерације којој припада, директно упирући прстом у изворе проблема. Вук Драшковић у својим последњим делима Александар од Југославије, Монах Хокај или И гроб и роб даје своје јасне интерпретације и недвосмислене одговоре на нека од важнијих питања новије српске историје. Јасне референце на конкретне друштвене догађаје налазимо и код Арсенијевића у романима У потпалубљу и Ја и ти Анђела, код Видосава Стевановића у трилогији Снег и пси, као и у готово свим драмама Биљане Србљановић. Неки други писци такође желе да се ухвате у коштац са проблемима нашег друштва, узроцима тих проблема и месту човека у друштвеном систему, али о томе пишу индиректније, неретко о својој породици или животном путу, или о догађајима који нису директно везани за друштвено-политичка превирања, остављајући више простора читаоцу да на свој начин разуме и определи се, попут Великића у Иследнику, Албахарија у Мамцу, Бајца у Хроници сумње или пак Виде Огњеновић или Јелене Ленголд у више дела ових списатељки. Коначно, учавамо и линију светске политике, односно дела која бар неке читаоце могу водити у размишљању о широј светској политици и месту човека у глобализованом свету данас. Поред Матије Бећковића који на ироничан и саркастичан начин, у поемама Кад будем млађи и Кад будем још млађи, пише о проблемима, који се не тичу само српског националног или верског идентитета, већ пре о генерацијским променама, о утицају технологије на промену самопоимања и животних преференција, рецимо отуђености у Ђе рече Јапан, вредело би поменути дела Владимир Пиштала, попут Сунце овога дана или Тесла портрет међу маскама. У ове две књиге користи ликове Николе Тесле и Иве Андрића као агенсе за истраживање не само њихових

личних биографија, већ и ширег контекста савременог света и друштвених изазова с којима се суочавамо данас, укључујући питања глобализације и новог колонијализма. Чини нам се да је Теслин живот само оквир за истраживање питања идентитета, отуђења и положаја појединца у модерном свету. Тесла, као лик, представља генија који је дубоко повезан с идејама напретка и технолошких иновација, али истовремено и као човека који се бори с властитом изолацијом и осећајем неприпадања. *Ивану* се Пиштало обраћа не да га пита да ли су мостови симбол који везује људе, већ пре да истражи како појединац може да очува свој идентитет у свету који постаје све хомогенији због глобализације и у коме се губе многи аутентични гласови и вредности, обично не голом силом него зато што се слабо чују у какофонији са доминантним добошима.

Друга подела важна за политичке односе јесте она која одражава дубоку друштвену и идеолошку поделу и огледа се у ставовима према националном идентитету, традиционалним вредностима и улози прошлости у савременом друштву. Идеолошки сукоби и неслагања у светоназорима српских писаца постали су истакнути бар у неким њиховим делима, а имају и значајан друштвени и културни одјек. Ови сукоби често рефлектују друштвене, политичке и културне промене кроз које је Србија прошла или пролази, почевши од распада Југославије, преко ратова деведесетих, па до транзиције ка демократији и покушаја интеграције у Европску унију. И овде имамо идеалне типове (у Веберовом смислу) и оне који нагињу једној или другој страни.

Најчешће помињани из прве групе јесу Миро Вуксановић, Селимир Радуловић, Владимир Кецмановић, Никола Маловић, и други који се фокусирају на очување националног идентитета и традиционалних вредности. Они се залажу за очување српског језика, културе, религије и обичаја као кључних компоненти идентитета. Њихова дела често изражавају бригу за очување онога што они виде као аутентични дух народа, насупрот утицајима глобализације и либералних вредности које, према њиховом мишљењу, могу довести до губитка националног идентитета. Истицање виктимизације и патњи народа у прошлости и данас, као и неправедно неразумевање других су чешће теме од глорификација историјских личности и догађаја (Young and Sullivan 2016).

Насупрот њима, друга група писаца, укључујући Владимира Арсенијевића, Биљану Србљановић и Мирка Ковача, бави се

критиком српског национализма и позива на суочавање са сопственим грешкама. Ови аутори наглашавају потребу за промјеном свести, ка либералнијем и отворенијем друштву, које би се искрено суочило са тешким деловима своје прошлости. Њихова дела често имају за циљ да деконструишу митове и глорификоване наративе који су, према њиховом мишљењу, придонели етничким сукобима и ратовима, па чак и злочинима у бившој Југославији. Они се залажу за отварање дијалога о одговорности, сећању и помирењу, а неретко чак и за прихватање одређене колективне кривице, па и за казну кроз коју би дошло до прочишћења (деконтаминације) сматрајући да је то неопходно за изградњу праведнијег и модернијег друштва.

Сви ови аутори и у својим делима и јавном ангажману теже да остваре утицај у културним политикама, образовању и јавном дискурсу. Поменута подела, иначе, није само књижевна већ дубоко друштвена, обликујући начин на који се савремени српски идентитет доживљава и развија (Hammack 2008). Међутим, сада долазимо до круцијалне тачке, а то је да ефекти хтења оних који формирају друштвени етос, у овом случају оних који пишу желећи, не само да подстакну људе на размишљање, него неретко да их подстакну на размишљање у одређеном смеру, зависе и од оних којима се обраћају. Два социјална психолога су развила модел првобитно намењен изучавању промене ставова, али потом и широко коришћен у маркетингу и медијским студијама, модел вероватноће елаборације (Petty and Cacioppo, 1986), који између осталог показује да је за ефикасност поруке битна и мотивација примаоца, односно неколико компоненти те мотивације: да ли смо уопште регистровали поруку (прочитали књигу или бар неки приказ или рецензију о њој), да ли смо је разумели, и колико се то што смо примили уклапа у наш постојећи систем уверења, који ће наравно најлакше прихватити поруку која потврђује и поткрепљује наша дотадашња стајалишта, а мења их обрнуто пропорционално томе колико им је блиска. Практично исто се дешава са читаоцима (Escalas 2004). Да ли ће уопште неко са конзервативним погледима упустити у читање дела Саше Илића или Биљане Србљановић, а неко са либералним светоназором читати песме Добрице Ерића и Селимира Радуловића? Ако се то и деси, да ли је вероватнија реакција читалаца у негативним емоцијама попут беса и гнева, или промена досадашњих друштвених уверења? Изгледа да је ово само реторичко питање са јасним одговором. Па, да ли то значи онда да

читање књижевних дела служи само да поткрепи наша досадашња уверења и да се и ту ради о соби одјека (*echo chamber*) Barberá et al. 2015) као на друштвеним мрежама?

Барт, у свом есеју Смрт аутора (Barthes 1977), указује да је значење текста отворено за интерпретацију и да ауторова намера није врховни ауторитет. У овом контексту, читаоци играју кључну улогу у стварању значења текста, често проналазећи у њему слојеве и перспективе које аутор можда није ни намеравао. Размотримо поново неколико примера из новије српске књижевности.

Роман В. Кеџмановића Топ је био врео има за тему рат у Сарајеву, где доминира страдање, али су присутне и друге теме везане за тај период, како тешки услови у неким људима буде истински хуманизам и непатворену доброту, а другима дају могућност да уз изговор да бране град уводе своја правила надмоћи и крајње безобзирности према другима. Ту је још и положај Срба који су остали у Сарајеву и који трпе од обе ратне стране. Шта ће потенцијални читаоци ставити у први план након прочитаног дела, које ће им емоције покренути и који ће закључак извести, несумњиво зависи од њихове тачке гледишта и њиховог личног искуства. Да ли су читаоци они који су лично доживели рат у Босни и конкретно опсаду Сарајева, да ли су били унутар или ван града, шта су били по националности, ако су били Срби да ли су током или након рата напустили Сарајево, или су и до данас остали тамо да живе, каква су им била лична предратна и ратна искуства са комшијама, напосред да ли су читаоци неки млади људи из Београда који су рођени након завршетка тог сукоба, и за које је то само догађај из прошлости који се одиграо у простору и времену који није њихов? Како су читаоци идеолошки оријентисани и где виде узроке рата, заједно са претходно набројаним елементима утиче на то да ли су поруке из књиге доживели као упозорење да се страдања било којих људи више не понове, или као доказ шта прећуткује међународна заједница о страдању Срба, или на небројено много других личних, идеосинкратичних начина. По овој књизи је снимљен и истоимени филм, и претходна дискусија се потврђује и по јавном сукобу писца књиге и редитеља Скерлића, где писац криви редитеља за „крај, који представља уништавање поенте мог романа...” (Kurir 2014).

И у бројним другим делима, лично разумевање и друштвени ефекти једног дела умногоме зависе од интерпретације читаоца. Тако након читања романа *Хамам Балканија* једна група читалаца може да

размишља о данашњим дилемама мултикултурализма и толеранције, о могућностима и предностима комплексног социјалног идентитета, и интеграције мањинских заједница који укључују и њихов примарни идентитет и вредности, али и разумевање, поштовање и уклапање у доминантне норме новог окружења. Други, пак, могу остати фокусирани на неправедној пракси девширме, видећи је искључиво као грозни окупациони гест који је перпетуирао потлачени положај нашег народа и разумевајући све остале елементе романа искључиво кроз ту призму. У *Великом рату* Александра Гаталице може се читати и прочитати о судбини великог броја људи свих сталежа и из бројних земаља у великом историјском ковитлацу, или се могу сазнати неки детаљи велике историјске српске епопеје у којој је страдала трећина мушког становништва.

Свако књижевно дело, ако је уметничко дозвољава слободу разумевања и разлике међу читаоцима. Да ли ће га неки схватити универзално или ће се задржати на конкретним ликовима и њиховим националним, верским, полним, генерацијским и другим обележјима? Да ли је читање романа о некој конкретној неправди позив на борбу за слободу свих и на сваком месту, или позив на спас нације из које је јунак?

Вредносне и идеолошке оријентације читалаца, па чак и црте личности попут отворености за искуства, когнитивне комплексности или ригидности у мишљењу, емпатије и других, могу значајно утицати на њихов доживљај и разумевање једног књижевног дела. Процеси преко којих се то остварује су селективно опажање, перцептуална одбрана односно минимизирање значаја онога што нам не иде у прилог или није у складу са нашим светоназорима, и супротно од тога перцептуална акцентуација онога што поткрепљује и валидира наше ставове и вредности. Читаоци који су трауматизовани на личном или на друштвеном нивоу свакако ће различито интерпретирати једно књижевно дело од оних без траума. Дакле, начин на који читалац тумачи дело и реагује на њега може бити дубоко обојен његовим личним уверењима, политичким ставовима, моралним вредностима и светоназорима.

Књижевност и друштвено-политичко окружење, закључимо, имају међусобно динамичан однос у којем се оба смера утицаја испреплићу и обликују, при чему читалац игра кључну улогу као медијатор. С једне стране, садржај и поруке књижевних дела могу имати дубок утицај на читаоце, омогућујући им да кроз слободну

личну интерпретацију истражују нове идеје и перспективе. Овај процес је чини нам се најбоље описан од стране Пијажеа и укључује асимилацију која претпоставља инкорпорацију нових информација у већ постојеће когнитивне схеме, и акомодацију, која представља делимичну промену постојећих унутрашњих схема како би се могли уклопити нови елементи (Piaget 1985). На тај начин, чини нам се, читаоци прилагођавају своје постојеће вредности и ставове у складу с новим искуствима стеченим кроз читање. Књижевна дела пружају простор за критичко преиспитивање друштвених норми, прошлости и идеолошких конструкција, омогућујући читаоцима да преиспитају и, потенцијално, промене своје ставове, вероватније ако оно што предочава писац није потпуно супротно досадашњим светоназорима, и вероватније ако писац оставља одређен степен слободе интерпретације (Сао 2015).

С друге стране, друштвене околности имају значајан утицај на писце, обликујући теме и садржај њихових дела. Ово је од посебног значаја у временима великих друштвених и вредносних промена, као у Србији од времена распада Југославије. Писци, иако продукти свог времена и окружења, доносе и своју индивидуалност у књижевна дела, стварајући уникатне нарative који рефлектују или критикују актуелне друштвене и политичке стварности. Али писци такође неретко реагују на колективне трауме и историјске догађаје, што се касније може рефлектовати у начину на који друштво перципира и тумачи прошлост.

Резултанта ових интеракција је сложени културни процес, посебно важан ако се не посматра само апстрактно него у одређеном контексту попут Србије у последњих пар деценија, у којем књижевност не само да рефлектује друштвене реалности, већ активно учествује у њиховом обликовању, истовремено омогућавајући појединцима да кроз књижевност промишљају и редефинишу своје место у свету.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Паунић, Станислав, прев. 2002. *Држава*. Београд: БИГЗ.
- Baker, Carlos. 1980. "The Spanish Tragedy." In *Hemingway: The Writer as Artist*, 223–63. Princeton University Press. DOI: 10.2307/j.ctvlnxcvlg.14.
- Barberá, Pablo, John T Jost, Jonathan Nagler, Joshua Tucker, Richard Bonneau. 2015. "Tweeting from Left to Right." *Psychological Science* 26 (10): 1531–1542. DOI: 10.1177/0956797615594620.
- Bart, Rolan. 2018. „Smrt autora.” U *Ljubav i pisanje po Rolanu Bartu*, prir. Dejan Aničić. Beograd: Karpos.
- Belfiore, Eleonora, and Oliver Bennett. 2009. "Researching the Social Impact of the Arts: Literature, Fiction and the Novel." *International Journal of Cultural Policy* 15 (1): 17–33. DOI: 10.1080/10286630802322386.
- Cao, Xiaoxia. 2015. "The Influence of Fiction Versus Nonfiction on Political Attitudes." *Communication Research Reports* 32 (1): 83–92. DOI: 10.1080/08824096.2014.989979
- Caracciolo, Marco, and Thom Van Duuren. 2015. "Changed by Literature? A Critical Review of Psychological Research on the Effects of Reading Fiction." *Interdisciplinary Literary Studies* 17 (4): 517–539. DOI: 10.5325/intelitestud.17.4.0517.
- Escalas, Edson Jennifer. 2004. "Narrative Processing: Building Consumer Connections to Brands." *Journal of Consumer Psychology* 14 (1–2): 168–180. DOI: 10.1207/s15327663jcp1401&2_19.
- Felski, Rita. 2019. "Identifying with characters." In *Character: Three Inquiries in Literary Studies*, eds. Amanda Anderson, Rita Felski and Toril Moi, 77–126. Chicago: University of Chicago Press. DOI: 10.7208/9780226658834-003
- Galloway, Susan. 2009. "Theory-Based Evaluation and the Social Impact of the Arts." *Cultural Trends* 18 (2): 125–148. DOI: 10.1080/09548960902826143.
- Greenwalt, Kyle. 2009. "Identity: The Case of France." *Harvard Educational Review* 79 (3): 494–520. DOI: 10.17763/haer.79.3.43261g133731p248.
- Hammack, Phillip. 2008. "Narrative and the Cultural Psychology of Identity." *Personality and Social Psychology Review* 12 (3): 222–247. DOI: 10.1177/1088868308316892.

- Huang, Kate, Helene Fung, and Peifeng Sun. 2024. "The Effect of Audience–Character Similarity on Identification with Narrative Characters: A Meta-Analysis." *Current Psychology* 43: 7026–7043. DOI: 10.1007/s12144-023-04842-4.
- Jakšić, Aleksandra. 2023. „Nobelova nagrada 2023: Da li će pobediti književnost ili politika?” *RT Balkan*, 5. oktobar 2023. <https://lat.rt.rs/kultura/53242-nobelova-nagrada-knjizevnost-predvidjanja-2023/>.
- Kurir. 2014. „Vladimir Kecmanović: Film Top je bio vreo uništio je i izneverio poentu mog romana.” *Kurir*, 25. mart 2014. <https://www.kurir.rs/zabava/pop-kultura/1291757/vladimir-kecmanovic-film-top-je-bio-vreo-unistio-je-i-izneverio-poentu-mog-romana>.
- László, János. 2013. *Historical Tales and National Identity: An Introduction to Narrative Social Psychology*. New York: Routledge.
- Murdoch, Iris. 1970. *The Sovereignty of Good*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Norris, David. 2016. *Haunted Serbia: Representations of History and War in the Literary Imagination*. Cambridge: Modern Humanities Research Association; New York: Routledge.
- Petty, Richard, and John Cacioppo. 1986. "The Elaboration Likelihood Model of Persuasion." In *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. Leonard Berkowitz, 124–129. London: Elsevier. DOI: 10.1016/s0065-2601(08)60214-2.
- Piaget, Jean. 1985. [1975]. *The Equilibration of Cognitive Structures: The Central Problem of Intellectual Development*. Translated by T. Brown and K. J. Thampy. Chicago: University of Chicago Press.
- Rush, Fred. 2009. "Literature and Politics." In *The Oxford handbook of philosophy and literature*, eds. Richard Thomas Eldridge, 496–516. Oxford University Press. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780195182637.003.0023.
- Strauss, Leo. 1964. *The City and Man*. Chicago: University of Chicago Press.
- Van Nieuwenhuyse, Karel, and Kaat Wils. 2015. "Historical Narratives and National Identities." *Journal of Belgian History / Revue Belge d'Histoire Contemporaine* 45 (4): 40–73.
- Young, I. F., and D. Sullivan. 2016. "Competitive Victimhood: A Review of the Theoretical and Empirical Literature." *Current Opinion in Psychology* 11: 30–34. DOI: 10.1016/j.copsyc.2016.04.004.

Nebojša Petrović*

Faculty of Philosophy, Belgrade

RECENT SERBIAN LITERATURE AS A REFLECTION AND AGENT OF THE POLITICAL ENVIRONMENT**

Resume

This manuscript inquires into the intricate relationship between Serbian literature and the political environment from 1991 to 2021, highlighting how literature not only reflects societal conditions but actively shapes political and cultural discourse. It examines the dual role of literature as both a product of its time and a powerful tool for influencing collective memory and social values. The analysis begins by referencing Plato's critique of poetry in *The Republic*, where he perceives literature as a mere imitation of reality, inferior to the world of ideas. However, the manuscript counters this view by emphasizing the significant impact literary works have had throughout history in shaping political ideas, social movements, and the destinies of nations. The manuscript underscores how literature and politics are mutually constitutive, with literature serving as a reflection of the political context in which authors live and create. It argues that through their works, writers provide insights into historical epochs, helping readers understand social changes and processes. Literature does not only mirror the political environment but can also be an active participant in shaping it, functioning as a cultural force that socializes generations of citizens. Several examples from Serbian and world literature illustrate how literary works have influenced political realities. For instance, Stowe's *Uncle Tom's Cabin* played a crucial role in shaping public

* E-mail address: npetrovi@f.bg.ac.rs; ORCID: 0000-0002-1623-4018.

** This paper is the result of research conducted with the support of the Science Fund of the Republic of Serbia, project no. 1634, "Serbian Literature 1991–2021: Identity, Trauma, Memory", acronym: SLITaM.

opinion against slavery in the United States, while Orwell's *1984* and Huxley's *Brave New World* have had a profound impact on political thought, warning against the dangers of totalitarianism. In the Serbian context, the works of authors like Dobrica Ćosić and Borislav Pekić are highlighted for their significant influence on the national consciousness and political thought. The manuscript discusses the role of literature in times of political crises and upheavals, noting how Serbian writers have often been politically active, with many participating in political movements and organizations. It also touches upon the ideological conflicts within Serbian literature, where different groups of writers are divided by their views on national identity, traditional values, and the role of history in contemporary society. Moreover, the manuscript explores how literature serves as a space for exploring broader themes, using political context as a backdrop. Writers often use fiction to delve into deeper questions, employing symbolism, metaphors, and layered narratives to express political ideas while leaving room for diverse interpretations. This allows literature to remain a potent force in political socialization, subtly shaping readers' beliefs and attitudes. The manuscript also addresses the dynamic interplay between the socio-political environment and literature, emphasizing how social circumstances influence writers and the themes they explore. During times of significant social change, such as the breakup of Yugoslavia, Serbian literature has reflected and critiqued the evolving political landscape, offering unique narratives that resonate with the collective experiences of the people. In conclusion, the manuscript asserts that literature, born from a specific socio-political context, not only reflects the realities of its time but also has the power to shape values, ideologies, and perceptions of social order. Through its rich and layered storytelling, literature invites readers to critically examine societal norms, history, and ideological

constructs, potentially altering their views and contributing to the broader cultural and political discourse.

Keywords: literature, politics, ideology, national identity, cultural socialization, collective memory⁴

* Овај рад је примљен 1. августа 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2024. године.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

145

Марија Ђорић

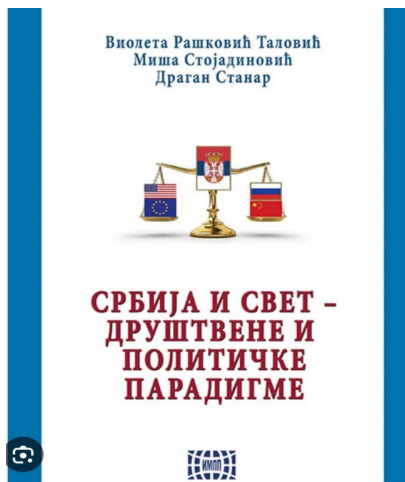
**СРБИЈА И СВЕТ – ДРУШТВЕНЕ И
ПОЛИТИЧКЕ ПАРАДИГМЕ**

УДК 327(497.11:100)
DOI: 10.5937/pr81-51768
ORCID: 0000-0002-9993-1424
Приказ

Марија Ђорић*

*Институт за политичке
студије, Београд*

СРБИЈА И СВЕТ – ДРУШТВЕНЕ И ПОЛИТИЧКЕ ПАРАДИГМЕ

Рашковић Таловић, Виолета, Миша Стојадиновић, и Драган Станар. 2022. *Србија и свет – друштвене и политичке парадигме*. Београд: Институт за међународну политику и привреду, 508 стр.

Монографија „Србија и свет – друштвене и политичке парадигме” представља свеобухватну научну анализу савремених политичких феномена и то не само на националном и регионалном, већ и на ширем, глобалном нивоу, што јој даје посебан значај. Поред елаборирања најбитнијих политичких дешавања, књига се бави и предикцијом потенцијалних проблема (што је у друштвеним наукама увек клизав терен, који је у овој монографији успешно савладан). Научно предвиђање је засигурно најкомплекснији и најузвишенији формат научног мишљења, те је стога ова монографија и вредна пажње, посебно што нуди стратешки важне прогнозе будућих догађаја.

Иако објављена 2022. године монографија је данас више но икада актуелна, управо због научне предикције која је реализована на највишем нивоу. Успех добро урађене анализе друштвених и политичких парадигми може се тражити у компетентности и професионализму аутора, али и у самој чињеници да

* Имејл адреса: marija.djoric@ips.ac.rs.

су три еминентна стручњака из различитих области „укрстили копља” и тиме допринели мултидисциплинарном сагледавању проблема. Овакав приступ је и више него пожељан, посебно када је реч о сложеним политичким односима у савремености.

Књига „Србија и свет – друштвене и политичке парадигме” је обима 508 страна и подељена је на пет поглавља. У првом поглављу се објашњавају модерне геополитичке промене, са посебним освртом на однос Истока и Запада, као вечите „борбе титана”. Стога је и логично што су аутори значајну пажњу посветили феномену рата који „отелотворава изразиту непредвидивост и несигурност” (Рашковић Таловић, Стојадиновић и Станар 2022, 15), позивајући се на Клаузевицову идеју *фрикције*. Поред тога, они су се осврнули и на све више актуелне идеје екологизма, те су истражили корелацију глобалног центра и периферије „зелене идеологије”. Спознајући значај Немачке за Европску унију, аутори су се бавили анализом немачко-америчких односа у светлу јачања транс-атлантске сарадње. Они су добро приметили још тада да ће односи између Немачке и Америке у будућности бити предиспонирани „степеном захлађења немачко-руске сарадње” (34), што се данас увелико

дешава пред нашим очима. Овај део је посвећен и истраживању безбедносних проблема на Блиском истоку, указујући на геополитичку важност овог региона, што су аутори назвали „борбом за небо изнад Блиског истока”. Истражена је релација односа Кина – Америка, као и све већи изазов у односима Кине и Индије. Холистички приступ у сагледавању геополитичких промена се види и у томе што аутори анализирају и Бугарску као студију случаја, чиме значајну пажњу посвећују Балканском полуострву.

Други део књиге носи назив „Русија и САД – унутрашња политика и спољни изазови” и може се рећи да је ово уједно и централни део монографије, имајући у виду савремене политичке тензије између ових држава. У фокусу овог поглавља били су амерички избори и „виртуелне” политичке кампање. Анализирана је Трампова и Бајденова администрација са свим специфичностима. Истиче се како је Доналд Трамп „прихватио санкције као најлакши и најекономичнији начин” (214) за показивање снаге у међународним односима (што је значајно другачије у односу на политику „јастребова”). Као добар пример се узима Кина којој су 2018. године уведене највеће америчке санкције у историји односа ових двају земаља.

Иако је доминантан део посвећен америчком естаблишменту, аутори нису изоставили ни анализу одређених специфичности у руском политичком систему. Тако је анализиран значај парламентарних избора у овој земљи у контексту стабилности црноморског региона, као и злоупотреба Примакова Јуниора.

Трећи сегмент насловљен „Геополитика и пандемија” је по обиму најмањи, али велики по значају теме. У фокусу је европска резолуција о вакцинама против вируса COVID-19, коју су аутори веома подробно анализирали. У потпоглављу „Пандемија и амбис глобалног сиромаштва”, указује се на социјалноекономску димензију пандемије. Посебно интересантна је констатација аутора да је корона вирус „убио” тероризам, што је у бити тачно, као и прављење аналогije између жртава тероризма и пандемије које су у оба случаја – невини.

У четвртом поглављу се анализира однос демократије и религије у савременом друштву. Аутори су објаснили значај религије у савременом друштву, као и чињеницу да је тешко извући коначан закључак о судбини религије у будућности која нам предстоји. Чињеница је да је човек *homo religiosus*, као и то да религија није имуна на друштвене промене. У том контексту је

објашњен терет епистемолошке лимитираности и злоупотреба политичких митова у сврхе друштвеног и политичког отуђења савременог доба. Посебан акценат аутори су ставили на демократију у ери „пост-истине”.

Последњи, пети део монографије баве се међународним односима и српском културном матрицом – ово је по квантитету и најдоминантнији сегмент. Веома стручно је елаборирана повезаност индивидуализма, атомизације друштва и традиционалне српске културе. Интересантно је и опажање аутора о стварању нове нације и покушаја конституисања националног идентитета *ex nihilo*. Аутори су се оријентисали и на неким круцијалним родним питањима, те је истражена улога жене у савременој српској породици и њен учинак на нашу културу. Иако је доста тога преузето на пољу родне равноправности, предстоји нам још много активности које треба урадити да би се побољшао положај жена, сматрају аутори, и апострофирају да су посебно угрожене жене на селима. У светлу садашњих међународних политичких дешавања, аутори су објаснили феномен колективне кривице и српског националног идентитета. Они су указали да је „тешко очекивати суштинско помирење

и изградњу међусобног поверења уколико се једна култура и један идентитет дефинишу као природно *зми*” (430).

Када се сагледа укупно постигнуће монографије „Србија и свет – друштвене и политичке парадигме”, може се констатovati да су аутори били испред свог времена, узимајући у обзир веома успешне научне предикције. Ово се односи не само на геополитички спектар дешавања, већ и на поједине културолошке процесе, који се тичу важних

онтолошких питања. То је постигнуто захваљујући не само различитом приступу и богатом научном искуству аутора, већ и мултидисциплинарном сагледавању савремених друштвених и политичких парадигми. Ово је монографија која се увек може изнова читати, јер поред тога што веома стручно објашњава поједине политичке процесе, она их у исто време са математичком прецизношћу предвиђа, чиме осветљава поједине тамне вилајете друштвених наука.

* Овај рад је примљен 26. јуна 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2024. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политичка ревија* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику у ћириличком писму или на енглеском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем Asistent система СЦИИндекса путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/polrev/index>. Упутства за прилагање рада на Asistent систем доступна су на интернет страници часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/authors_directions/.

Аутори су у обавези да приликом достављања радова приложе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/authors_directions/.

Сви радови приложени за објављивање пролазе кроз тест на плагијаризам. Различити облици Chat box-а и други облици софтвера вештачке интелигенције не могу бити (ко)аутори радова који се прилажу на разматрање. Ови алати се могу користити само за стилистичке дораде језика, не и за писање делова рада, а аутори који их користе су у обавези да назначе сврху употребе оваквих алата на месту где су исти употребљени.

Аутори су у обавези да, уз (пожељно) институционалну имејл адресу коју достављају у тексту рукописа у фусноти уз име и презиме, доставе и своје ORCID бројеве.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера

изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политичка ревија* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*.

Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*.

New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.”, „прев.” „prir.”, „ed.”, „eds.”

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse*

and Politics, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23-46. Belgrade: Institute for Political Studies.
(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.
(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.”
PhD diss. University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*
(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – прво навођење

(ISO 2019) – свако следеће навођење

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедe која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом. (Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.”, „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18. (*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (*ECLI*).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:EC HR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или

(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, г93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)
(АС, МИД, ф. 2) – *ако је позната само фасцикла, а не и кутија*
Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG],
B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.
(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним].
Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година
објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*.
Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници,
ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals
Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. [https://www.
nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html](https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html).

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање
др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*.
Последњи приступ 10. октобар 2018. [http://www.ips.ac.rs/rs/news/
predavanje-dr-fridriha-romiga/](http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/).

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*
(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Тањуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.”
28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.
(Тањуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: A4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;

- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.
- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.
- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.
- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“”, « »).
- **Угlastом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).
- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података:

1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет кључних речи. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графика/слике центрирано написати:
Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графика/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Текст поделити у две колоне.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе
аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**
слику предње корице;

Испод слике предње корице
навести податке о књизи
према следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место
издања: издавач, број страна.
Текст приказа обрадити
у складу са општим
смерницама о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Радови подлежу двострукој рецензији, а рецензије су анонимне у оба смера.

Захтев за израду рецензије достављају се преко СЦИндекс Asistent система. Рок за прихватање/одбијање рецензирања је седам дана од пријема захтева, а за саму израду рецензије две недеље од пријема захтева. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

Приликом израде рецензија, забрањена је употреба Chat box-ова и других софтвера вештачке интелигенције.

СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА

Име	Радно место / звање	Афилијација
Ајзенхамер Владимир	Доцент	Факултет безбедности, Универзитет одбране у Београду
Арежина Вера	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Атлагић Синиша	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Бабић Данило	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Бериша Хатица	Ванредни професор	Школа националне одбране „Војвода Радомир Путник”, Универзитет одбране у Београду
Бодрожић Ђуро	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Бурсаћ Дејан	Научни сарадник	Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд
Вујић Марко	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Вукасовић Дејана	Научни саветник	Институт друштвених наука, Београд
Вукојевић Стефан	Доцент	Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву

Вуксановић Дивна	Редовни професор	Факултет драмских уметности, Универзитет уметности у Београду
Вучићевић Душан	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Гајић Александар	Научни саветник	Институт за европске студије, Београд
Гајић Стеван	Научни сарадник	Институт за европске студије, Београд
Глишин Вања	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Дашић Марко	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Динић Драгана	Виши научни сарадник у пензији	Институт за политичке студије, Београд
Докић Марија	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Достанић Душан	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Дражета Богдан	Научни сарадник	Филозофски факултет, Београд
Ђорђевић Снежана	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Ђукановић Драган	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Ђурковић Миша	Научни саветник	Институт за европске студије, Београд
Игрутиновић Милан	Научни сарадник	Институт за европске студије, Београд
Јанев Игор	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Јањић Јован	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд

Јовановић Милан	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Јовић Бојан	Научни саветник	Институт за књижевност и уметност, Београд
Југовић Александар	Редовни професор	Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Универзитет у Београду
Кљајић Веселин	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Колаковић Александра	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Костић Шулејић Марина	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Кораћ Срђан	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Крстић Зоран	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Лазаревић Радак Сања	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Лопандић Душко	Редовни професор	Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад
Лукнар Ивана	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Матић Иван	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Матић Петар	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Миленковић Марко	Виши научни сарадник	Институт друштвених наука, Београд

Милошевић Ђорђевић Јасна	Редовни професор	Факултет за медије и комуникације, Универзитет Сингидунум, Београд
Милошевић Младен	Ванредни професор	Факултет безбедности, Универзитет одбране у Београду
Миљковић Матић Јелена	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Мирков Лидија	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Митић Александар	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Митровић Драгана	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Мићовић Марија	Научни сарадник	Криминалистичко- полицијски универзитет у Београду
Младеновић Никола	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Недељковић Марко	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Недељковић Стеван	Доцент	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Павловић Душан	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Павловић Јовица	Научни сарадник	Институт за европске студије, Београд
Пејин Јован	Архивски саветник, доктор историјских наука у пензији	/

Пејковић Марко	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Перић Дилигенски Тијана	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Петровић Драган	Научни саветник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Прелевић Душко	Редовни професор	Филозофски факултет, Универзитет у Београду
Пророковић Душан	Виши научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Радушки Нада	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Ракић Миле	Научни сарадник у пензији	Институт за политичке студије, Београд
Рапаић Стеван	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Сакан Момчило	Професор емеритус	Независни универзитет Бања Лука
Симеуновић Драган	Редовни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Симовић Владе	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Бања Луци
Спасојевић Душан	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Станар Драган	Ванредни професор	Факултет за међународну политику и безбедност, Универзитет УНИОН Никола Тесла, Београд
Станаревић Светлана	Ванредни професор	Факултет безбедности, Универзитет у Београду

Станковић Пејновић Весна	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Станчевић Веран	Ванредни професор	Факултет политичких наука, Универзитет у Београду
Стекић Ненад	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Стојадиновић Вишња	Научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Стојадиновић Миша	Научни саветник	Институт за политичке студије, Београд
Стојановић Ђорђе	Редовни професор	Висока школа социјалног рада, Београд
Суботић Милован	Виши научни сарадник	Институт за стратегијска истраживања, Београд
Тодоровић Лазић Јелена	Виши научни сарадник	Институт за политичке студије, Београд
Траиловић Драган	Научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд
Трапара Владимир	Виши научни сарадник	Институт за међународну политику и привреду, Београд

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review :
часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1,
бр. 1 (2002) - . - Београд Светозара Марковића 36) :
Институт за политичке студије, 2002 -
(Београд : Донат граф). - 23 см.
Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;
COBISS.SR-ID 105060364

03
2024

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

САД/НАТО БОМБАРДОВАЊЕ СР ЈУГОСЛАВИЈЕ
И ПОЛОЖАЈ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
НАКОН РАТА У УКРАЈИНИ
Горан Лошић, Марина Костић Шулејић, Никола Марковић

АКТУЕЛНО
Вања Глишин, Веран Станчевић, Александар Матковић

ИЗ ПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ, О МЕЋУОДНОСУ
НОВИЈЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ И ПОЛИТИКЕ
Предраг Терзић, Небојша Петровић

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ
Марија Ђорић

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 Година (XXXII) XXIV vol. 81 № 3/2024

